

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

Випуск 26

***Із літературної спадщини
Ю.О. Збанацького
(до 90-річчя від дня народження)***

Ніжин - 2004

УДК 821.161.206+94/477/”9”
ББК 83.3/ 4 Укр./ 5+63.3/ 4 Укр./ 52
Л 64

Збірник друкується за рішенням вченої ради Ніжинського державного університету ім.Миколи Гоголя
Протокол № 10 від 27.05.2004 р.

Постановою ВАК України збірник включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України. – 1999. – № 4. – С.50) та історії (Бюлетень ВАК України. – 2000. – № 2. – С.73)

Збірник засновано у 1990 р. проф. Самойленком Г.В.

Редакційна колегія:

відп. редактор і упорядник докт. філол. наук, проф. Г.В. Самойленко;
з філології:

докт. філол. наук, проф. Н.М. Арват, докт. філол. наук, проф. О.Г. Астаф'єв, канд. філол. наук, доц. Н.І. Бойко, докт. філол. наук, академік, проф. А.П. Грищенко, докт. філол. наук, проф. З.В. Кирилюк, докт. філол. наук, проф. О.Г. Ковальчук, докт. філол. наук, ст. наук. співр. П.В. Михед, докт. філол. наук, проф. А.Я. Мойсієнко

з історії:

докт. істор. наук, проф. М.К. Бойко, докт. політ. наук, проф. О.Д. Бойко, докт. істор. наук, проф. А.О. Буравченков, докт. істор. наук, член-кор. НАН України проф. В.М. Даниленко, докт. істор. наук, проф. В.О. Дятлов, канд. істор. наук, доц. О.Г. Самойленко, канд. істор. наук, доц. Є.М. Страшко, докт. істор. наук, професор Ю.І. Шаповал

з мистецтвознавства:

канд. мистецтв., доц. Г.І. Веселовська, канд. мистецтв., доц. Л.О. Дорохіна, докт. мистецтв., проф. М.А. Давидов, канд. філософ. наук, доц. Л.Л. Матвеева, докт. мистецтв., ст. наук. співроб. О.С. Найдєн, докт. мистецтв., проф. В.І. Рожок, докт. мистецтв., проф. В.В. Рубан, докт. мистецтв., проф., член-кор. АМН Ю.О. Станішевський, докт. мистецтв., проф. С.В.Тишко, канд. мистецтв., доц. О.Е. Чекан.

Л 64 Література та культура Полісся. Вип. 26. Із літературної спадщини Ю.О. Збанацького (до 90-річчя від дня народження) / Відп. ред. і упорядник Г.В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2004. – 188 с.

ББК 83.3/ 4 Укр./ 5+63.3/ 4 Укр./ 52

© Ніжинський університет
імені Миколи Гоголя, 2004

Ю. Збанацький – співець Поліського краю

21 січня 1944 р. в газеті “Деснянська правда” був надрукований нарис “Адам Мольченко”. Під ним стояв підпис “Г. Збанацький. Герой Радянського Союзу”. Це перша публікація майбутнього відомого письменника Юрія Збанацького, якому за вміле керівництво партизанським загonom та проявлену мужність було присвоєно звання Герой Радянського Союзу 11 січня 1944 р.

Уже цей нарис засвідчував, що перед нами майбутній прекрасний художник слова. В ньому Ю. Збанацький не тільки розповів про героїчне військове життя Адама Мольченка і його безсмертний подвиг, а й зумів це передати через низку художніх засобів, які дали можливість представити читачеві самі обставини, в яких проходив цей останній бій для сміливої і мужньої людини, яка дуже любила тих, за кого віддала своє життя.

“Була темна зимова ніч, – починає свою розповідь Г. Збанацький. – Віхола ревіла звіром, жбурляла в обличчя колючими крупинками, заносила шлях. Село Літки завмерло. Під засніженими солом’яними стріхами в кожній хатині жило своє горе. Народ жив неспокійно, з страхом зустрічаючи кожний день. В селі бродили гестапівці, поліцаї, готові серед дня і ночі вдертися до кожної хати, грабувати, силою зброї виганяти наш люд в німецьке рабство.

В цю ніч, мов ураган, налетіли на ворожий гарнізон Літок партизани загону ім. Щорса. Їх вів безстрашний командир, начальник штабу загону тов. Мольченко Адам Пилипович...”

У цьому ж році були опубліковані в чернігівській газеті ще декілька нарисів Г. Збанацького. Він ще не був Юрієм Збанацьким, письменницька слава до нього ще не прийшла, він ще був пов’язаний з чернігівською землею, але ці перші публікації відкривали йому шлях у велику літературу, про яку він мріяв з юних літ. Публікація його перших нарисів у газеті “Деснянська правда” мала свій вплив на започаткування теми героїчного партизанського подвигу в творах інших письменників Чернігівщини. В окремих картинах цього часу, опублікованих у газеті, розповідалося про страшну трагедію, яка розігралася у 1943 р. в містечках і селах Корюківка, Клубівка, Кувечичі та ін., коли озвірілі фашисти спалили їх разом з жителями. Картини М. Микитенка “Кров Корюківки”, Марії Деснянської “Стогін землі”, Олега Підгорного “Кров за кров!” разом із картинами Ю. Збанацького – це лише часточка того народного болю, який пронизував кожного читача, що знайомився з цим, мов жар, гарячим матеріалом. Війна ще не закінчилась. І ці картини викликали глибоку ненависть до фашистських нелюдів.

Народився Юрій (Григорій) Оліферович Збанацький (1 січня 1914–25 квітня 1994) в селі Борсуків Остерського району на Чернігівщині в селянській родині. Мріяв про педагогічну працю. Тож після закінчення семирічки вступив до педтехнікуму. Пізніше письменник згадував: “В 1930 р. я прибув у Чернігів. За плечима було неповним шістнадцять, торбина з десятком сухарів, поемою, в якій у незграбному вірші розповідалося про часи від ліквідації кріпацтва до колективізації, зошит ліричних поезій, кілька сповідів з часів кріпаччини по 1905 рік і гумористична повість “Борсуківці”. В цій повісті я висміював своїх односельчан та ті порядки, які панували на гульбищах. За пазухою в мене було свідоцтво про закінчення Остерської семирічки і дуже похвальна характеристика-рекомендація. Рекомендувався я, як прихильник літератури, в Інститут народної освіти” [1].

Юрій Збанацький при активній підтримці педтехнікумівських поетів, зокрема Семена Твердого, потрапив на засідання літстудії чернігівського “Молодняка”, побачив усіх тодішніх чернігівських знаменитостей: братів Кацнельсонів, Стася Зоренка, Івася Голя, Бориса Сверлова, Миколу Чмеля і, звичайно ж, Олексу Десняка. “І хоч я вже до цього читав у газетах і альманахах деякі нариси і оповідання Олекси Десняка, все ж до справжніх письменників його не зараховував. і взагалі дивився на всіх учасників “Молодняка” скептично, їхня творчість видавалась мені також ж писаниною, як їм моя власна. Я не вірив, що такі хлопці, яким був я сам і оті всі чорняві і русочубі, будуть колись письменниками і поетами. Справжній письменник мені уявлявся зовсім іншою категорією людей, людиною особливою, позначеною чимось таким, чого не вистачає звичайній людині” [2].

Таке принципове ставлення до літератури і її творців привело до того, що сам Ю. Збанацький майже нічого не надрукував у 30-х роках. Активними учасниками літературного життя 30-х років у Чернігові були Василь Басок, Олекса Десняк, Михайло Хазан, Пилип Рудь, Олекса Ющенко, Петро Артеменко, Василь Нефелін, Андрій Михайлюк, Абрам Кацнельсон, Ілля Стебун, Іван Курач, Іван Цинковський, Василь Бережний, Борис Левін, Григорій Кравченко та ін.

Кожен з них влився в цей процес у різний час, але вже зі своїм особливим творчим доробком. Всі вони були молоді, і всі прагнули в своїх поетичних творах, картинах, публіцистиці прославити молоду радянську державу, економічні зміни, новобудови, людей, які були окрилені прекрасною мрією про соціалізм і які здійснювали щоденні трудові подвиги.

Творча робота для багатьох з них не була основною, бо вони працювали на виробництві, вчителювали, вчилися в інститутах, технікумах. Деякі з них співробітничали в періодичній пресі [3].

У березні 1932 р. була утворена Чернігівська область. Центральною газетою регіону стає “Більшовик”. Сюди були направлені співро-

бітники. Редактором газети був призначений досвідчений журналіст Іван Федорович Сазонов, заступником – Олександр Бутько. Редакція обласної газети містилась у будинку колишньої жіночої гімназії. До складу редакції були зараховані журналісти, які приїхали з різних міст.

Після створення газети “Більшовик” активізувалося і літературне життя на Чернігівщині. Чимало талановитих літераторів почали працювати в газеті – М. Хазан, Олекса Десняк, А. Кацнельсон, А. Михайлюк та ін. В районних газетах також друкували свої твори А.Патяк, В.Нефелін, Г. Кравченко, М. Кокта. В обласній газеті періодично друкувалася “Літературна сторінка”. Працівник газети Кириленко, який приїхав з Харкова, згадував: “В редакції “Більшовика” на той час працювали досвідчені журналісти – Сазонов, Андрущенко, Шумяцький, Гурін, Нефелін, Хазан та багато інших. Газета “Більшовик” була однією з кращих обласних газет на Україні. Михайло Хазан – уповноважений правління Спілки радянських письменників України в Чернігівській області – з допомогою обкому партії та облвиконкому згуртував значну групу обдарованих літераторів – Василя Нефеліна, Карпа Воловня, Олексу Десняка, Пилипа Рудя (с. Буринь), Івана Галюна (м. Ромни) та ін. Зростала, наче на дріжджах, група комсомольських письменників, об’єднана редакцією газети “Молодий комунар”, – Микола Грищенко, Іван Цинковський, Олекса Ющенко, Петро Артеменко, Федір Береза, Михайло Ігнатенко та інші. Радісно було вливатися в таку молоду та бурхливу літературну течію” [4].

Ю. Збанацький у цей час, закінчивши Чернігівський педагогічний технікум, надовго відірвався від чернігівського літературного життя. Праця вчителя в селі Новий Глибів, одночасне навчання заочно спочатку в Чернігові, а потім у Ніжині на мовно-літературному факультеті педінституту, який закінчив у 1937 р., заважали йому займатись активною літературною діяльністю. Але це не означає, що він не цікавився літературним життям. У Ніжинському педагогічному інституті саме в цей час широкого розголосу набула діяльність членів літературної студії “Плуг”, якою керував письменник, автор поетичної збірки “Жайворонок степу”, доцент Микола Пилипович Сайко. У роботі інститутської студії у різні роки брали участь відомі українські письменники Павло Тичина, Павло Усенко, Петро Панч, Володимир Сосюра, Остап Вишня та інші. Вони читали тут свої твори, брали участь у диспутах, семінарах.

М. Сайко приділяв багато уваги вихованню юних талантів, вказував на труднощі літературної роботи, розкривав її специфіку. Ю. Збанацький слухав лекції М. Сайка з української літератури, проникався духом ніжинської літературної атмосфери. І це йому трохи пізніше стало у пригоді.

На початку 1938 р. Ю. Збанацького призначили завідуючим Остерським районним відділом народної освіти, а згодом – редактором ра-

йонної газети. Доля розпорядилася так, що він двічі зустрічався з Олексою Десняком, читав його твори і, нарешті, збагнув, що письменниками не народжуються, що ними звичайних людей робить саме життя і невтомна праця.

Потай від усіх Ю. Збанацький, працюючи в Острі, писав п'єси і повісті і ховав їх у дерев'яну скриню. Тож твори Ю. Збанацького, написані в довоєнний час, не побачили світу. Хоч спроба була. Василь Земляк стверджував, що у видавництві "Молодий більшовик" напередодні війни мала вийти документальна повість Ю. Збанацького. Але з його гуморесками, фейлетонами, написаними під Остапа Вишню, знайомились в той передвоєнний час читачі остерської газети.

Почалася війна. У серпні 1941 р. Ю. Збанацького залишили в тилу ворога для організації підпілля та партизанського загону. І це йому вдалося здійснити при підтримці населення після тяжких випробувань, бо сам він потрапив до чернігівської в'язниці, а потім до концтабору, з якого все ж вдалося вирватися. Важко народжувався загін. Мужнів і сам його командир. Партизанський загін ім. М. Щорса, який переріс пізніше у з'єднання, наносив фашистам нищівних ударів. Особливо проявили себе щорсівці на чолі зі своїм командиром під час форсування Дніпра під Києвом на Лютіжському напрямку.

Після війни Ю. Збанацький пішов працювати в Київський педагогічний інститут ім. М. Горького, а потім перейшов на творчу роботу.

Школа та життя і дії партизанів стали однією з основних тем його післявоєнної творчості. Про це свідчать його оповідання, повісті та романи "Таємниця Соколиного бору" (1949), "На все життя" (1950), "Над Десною" (1951), "Незабутнє" (1953), "Лісова красуня" (1955), "Між добрими людьми" (1955), "Малиновий дзвін" (1958), "Єдина" (1959), "Сеспель" (1961), "Хвилі" (1967), "Ми – не з легенди" (1972) та багато інших творів, відзначених державними преміями, увагою і любов'ю читачів. Майже в усіх із них події відбуваються на Чернігівщині. Саме тут здійснюють свій подвиг герої книг письменника.

Переді мною лежить роман Юрія Збанацького "Малиновий дзвін" з автографом. До цього часу не можу відійти від першого дотику до цієї хвилюючої ліричної розповіді про життя сільських учителів довоєнного часу. Люди старшого покоління добре пам'ятають про їх подвижницький подвиг у 20–30-х роках та у післявоєнний час, про їх місце в суспільному житті села. Без хвилювання і сьогодні не можу читати перші рядки цієї прекрасної книги: "Школо моя! Радість моя! Невпізнаною зробили тебе роки, пошарпали тебе негоди, покалічили ворожі снаряди, а ти в моїй пам'яті живеш такою, якою побачив уперше, в той далекий тридцять шостий рік, коли ступив на твоє подвір'я ще молодим та зеленим учителем. Ти живеш і житимеш завжди в серці як свідок моєї неповторної юності. Мені приємно, до сліз радісно захо-

дити в ці суворо холоднуваті стіни, блукати самотньо і згадувати, згадувати...”

В романі багато сторінок, які відносять нас до Ніжина, інститутського життя, бо саме тут формувався головний герой роману “Малиновий дзвін” – вчитель, директор школи Тарас Демидович Залужний – випускник Ніжинського педагогічного інституту.

Проходять роки, по-іншому, збагачений знаннями та досвідом, дивишся на світ. Але те, що описує в своїх творах, присвячених партизанам, підпільникам, Ю. Збанацький, сприймаєш очима і душею письменника, бо він своєю проникливою розповіддю притягує тебе до тих хвилюючих і часто трагічних сторінок великої боротьби народу, від хлопчаків і до старих дідів, за свободу проти фашистської нечисті. І сприймаєш цю розповідь не як читач, а як учасник цих подій, бо кожного разу в тих чи інших ситуаціях ставиш себе на місце героїв, вирішуєш і свою долю. І твори Ю. Збанацького близькі читачеві не тільки захоплюючим сюжетом, а тим, що сприймаєш їх як своє життя і життя близьких. І коли щем стискає груди, на очах виступають сльози і тремтять уста, бо не можна стриматися навіть людині старшого віку – бере за душу, не витримуєш, все проходить через тебе і не можеш залишитися спокійним. Невже це не схвилює і молодих читачів, невже і їх не стривожить материнський біль, сестринська печаль... Не віриться, що вони перегорнуть ці сторінки як просте читиво. Душа юних ще відкрита для радості і болю, вона ще трепетна, не загартована, ще її не взяли у кліщата залізні обставини. І шкода, що нинішня дітвора та юнь не знайомляться в школах з творами письменника, що про Ю. Збанацького в новій Україні майже не згадують. І ще, і ще раз жаль, бо оповідання і повісті, романи і п'єси, нариси і ессе Юрія Оліферовича – це багатий арсенал для патріотичного, морального й естетичного виховання молоді.

Ю. Збанацький надовго залишався з поколінням своїх читачів, зокрема і Поліського краю. Він часто бував у Ніжині, інституті, зустрічався зі студентами та викладачами, своїми побратимами по партизанському загону, ділився своїми творчими планами. З хвилюванням говорив про місто своєї студентської юності, як воно увійшло в його життя на всі роки, на все його існування. “Бачив я його потім не раз, не раз блукав його вулицями і вуличками, не раз схилявся в глибокій шанобі перед закам'янілою постаттю Миколи Васильовича, ходив по рідних, до болю знаних коридорах, аудиторіях і залах дорогого моєму серцю інституту і жалкував, що не міг бувати тут щоденно, жити поміж нових поколінь студентської братії, любитись красою міста”.

Святкування свого ювілею Ю.Збанацький завжди починав у Ніжині. Але в 1994 р. він через хворобу уже не зміг приїхати. В листі-відповіді на привітання колективу інституту з нагоди 80-річчя від дня народження він писав: “Вельмишановний Григорію Васильовичу! Від

щирого серця вдячний Вам за новорічно-ювілейне вітання та здоровлення, а надто за дорогоцінний дарунок – історію, славу історію дорогого серцю інституту кн. Безбородька, а тепер НДПІ імені Гоголя.

Спасибі за теплі слова про мене, скромного вихованця дорогого вузу, славному колективу невтомних гоголівців, що несуть славу генія могутнього духу Миколи Васильовича у віки. Щиро вдячний Вам, Григорію Васильовичу, особисто за те, що материнським словом у знаменний для мене день озвалась моя альма-матер. Сердечний привіт академіку Ф.С. Арвату і всьому колективу під його мудрим керівництвом. Велике спасибі Вам за “Нежинскую филологическую школу” – це слава, велика історія.

1.ІІ.94. Київ. Юрій Збанацький” [5].

Сьогодні вже немає серед живих завжди юного, завжди усміхненого і життєрадісного Ю. Збанацького, але він з нами, бо його важко забути і як людину, і як художника слова. І поки буде хоч один читач звертатись до його творів, буде і він жити разом зі своїми героями. Пам’ятаймо про тих, хто чесно служив Україні, віддавав їй всі свої сили, знання, вміння, а то й життя.

І нехай цей збірник буде миттю пам’яті про видатного художника слова, патріота і громадянина. В ньому зібрані деякі маловідомі або й зовсім невідомі читачеві твори так люб’язно надані дружиною письменника Ольгою Хрисантівною для цього видання. Вони якоюсь мірою відбивають те, чим жив письменник, що його хвилювало і як він ставився до своїх сучасників, за що їх цінував і любив. І в свою чергу, як вони ставились до його художнього слова і до нього, письменника, громадянина, людини свого часу. Проте і сьогодні розумієш, що творчість Ю. Збанацького не має історичних меж, він цікавий і нинішньому читачеві. Тож будемо сподіватись, що цей збірник відкриє всім знайомого і незнайомого Юрія Збанацького – співця прекрасної України і її частиночки Поліського краю.

Література

1. Збанацький Ю. На головній вулиці. – К.: Рад. пис., 1978. – С. 170.
2. Там же. – С. 172.
3. Самойленко Г.В. Літературне життя Чернігівщини XII–XX століття. – Ніжин, 2003. – С. 160–214.
4. Про Олексу Десняка. – К.: Рад. пис., 1972. – С. 154–155.
5. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. – Ч. I. – Література. – Ніжин, 1995. – С. 60–61.

Во славу людини

Буває, душа проситься висловитися, серце вже нотує глибинне почуття, але слова ніяк не знаходиш. Ось так і зараз, коли беру до рук два прекрасні твори Юрія Збанацького – роман “Хвилі” і повість “Єдина”. Бо ж маю нести особливу відповідальність. За кожне слово, за кожну оцінку, мовлену про славного автора і його книги через десятиліття після їх написання.

Важко дошукатися слова з простої причини. Описане в романі і повісті Ю. Збанацького, як на мою думку, має тепер два нетотожних виміри. Один – вимір його часу, розуміння письменника, який жив і діяв за минулої тоталітарної доби. І другий вимір – наш, сьогоднішній, що його породила сучасна демократія, повне право на свободу, цілковита розкутість думки. А звідси – одразу й імператив вимогливості до абсолютної істинності й до гострої ймовірності того, що створив автор. І якщо можливо суміщати два погляди, то я прагну шукати таких слів, котрі були б чесними і водночас давали б право трактувати автора, як художника, котрий також ані на йоту не відступався від святого закону чеснот.

Цей мій задовгий вступ до власного вступу потрібний, мабуть, з простої причини. Не приховуймо від себе гіркої правди: сьогодні література стала на грань останнього випробу, її підведено до межі, за якою для неї буття може перейти в небуття. Надто коли згадуємо книги про давно минуле, про воєнні лихоліття, про партизанську героїку. Хочеться, щоб сучасний читач, особливо з молодих, розгорнув книгу видатного українського літератора Юрія Збанацького і, читаючи її, забув бодай на кілька вечорів про нав'язливий телевізор, про бізнес, мафію, клопоти дня.

Хочеться! Чи, може, просто слід нагадати читачеві, що є літературні цінності неминущі, святі, як душа самого народу. І серед них ось ця книга. Подумай, друже! Вона варта затраченого часу і твоєї уваги, твого терплячого розуміння.

Отож, роман “Хвилі”. Якщо говорити про смисловий бік твору, то в ньому і йдеться істинно про хвилі життя, про хвилі, які довго й многотрудно несли на собі автора від юних літ до сивоглавої старості.

Герой твору Ілько Захарович Дубогай зі своїми чотирма синами їде провідати рідне село Нестерівку. Приїздить туди на машині, взятій напрокат, оселяється біля озерця у скромному будиночку, і починає, так би мовити, переживати і переосмислювати заново свої минулі літа. Сюжет, як бачимо, досить невігядливий – ніяких особливих загадок, хитросплетінь, напружень. Просто спогади, роздуми.

Власне, отут, зі спогадів, і починається драма. Драма, не лише однієї людини, однієї родини, а, можна сказати, й усього села, всіх нас, усього українського люду. І найтяжчим у цій драмі виявляється раптове усвідомлення героєм того, що він, котрий чесно ішов по життю, боровся, страждав, відстоював високі ідеали, опинився перед муром нерозуміння з боку молодих, себто з боку своїх синів. Це занепокоїло його. Довело мало не до розпачу. І у хвилину відчаю він прямо зізнався собі: “Я так не лякався навіть ворожих танків!” І з тим, щоб знайти пояснення цьому він став вдивлятися у пережите. І з болем питати себе: Що ж це було? Як він жив? Чи він бодай якийсь внесок у загальнолюдський поступ, а чи навпаки гальмував його, знеславив свою епоху, принизив її до такої міри, що його сини стали соромитися рідного батька?

Художній твір тому і є художнім, що, поставивши проблему, автор-герой прагне її вирішення. Мовою критиків це означає: він осмислює пережите через систему образів, через живих людей.

Ось перед ним впливає перший з них – у минулому непримиренний його противник, найнегативніший тип роману – старий Перемет. Автор не шкодує для нього темних барв, часом його оцінки межують з гротеском. Відчувається щось від стилю Віктора Гюго. Пам'ятаємо Жавера, негідника і вбивцю, для якого славетний романіст не жалів чорних тонів. Те ж саме й тут. Перемет-негідник. І своє отримує. Він до такої міри потворно-негативний, що може здаватися вигаданим. Ну, як можна повірити, щоб у суворі пореволюційні роки дядько, селянин Перемет, не боячись накликати на себе зненависть усього села, змушує ініціативну групу (майбутнього колгоспу) прийняти по суті провокаційне рішення – орати на Великдень попову землю. Ще й дав тому обґрунтування: “Почнемо оранку на Великдень. Одним пострілом двох зайців заб'ємо – удар по релігійному дурману і – хай живе колективізація!”.

Ясна річ, у роки антирелігійного дурману чинилося всякого. Закривали церкви, зривали дзвони, хрести, топтали ікони, і все те з вірою у світле майбутнє, все заради щастя людського. Таким постає й опудалоподібний Перемет, котрому і далі навішуються всілякі чорні справи: був відданим денщиком у білого офіцера, фактично зманив його жіночку Адалію, творив пакость за пакостью, шкрябав брудні звинувачення і доноси. Істинне потворисько! Автор вклав у нього максимум презирства і зненависті. Може, й занадто. Хоча ця зненависть в окремих місцях твору таки дала добрий імпульс для динамічності розвитку дії.

Приміром, у романі Дубогаю пригадуються події, пов'язані з трагічними першими місяцями війни. Як опинився він у німецькому тилу і як був змушений шукати шляхи на схід, до своїх, і як потому доля привела його до рідної Нестерівки, і, треба ж такому статися – зіткнутися десь у полі з отим самим вовкулакою Переметом. А чого було

сподіватися від вовкулаки? Зрадив! Привів німців, поліцаїв. Герой, правда, наче передчуваючи це, не став чекати ворогів, обійшов рідне село і подався своїми шляхами. Що ж, були тоді Перемети, були й страшніші за нього.

Там, де автор ішов за логікою життя, саме життя давало йому ключ розуміння в найскладніших ситуаціях. А там, де “малював” образ по суті класового ворога (яким був для нього Перемет), то вдавався до прийомів класичної літератури (як у Гюго!) і не шкодував викривальних барв. За це письменника не судять. Може, й на краще, що так відверто і чесно він завдавав свої безжальні удари по потворних типах і називав речі своїми іменами.

Для мене, як читача, найголовніше – відчутти щирість автора. В усьому, до найменших дрібниць він заявляв про свою позицію як громадянин, як борець за гуманістичні ідеали свого народу. В усіх істинних художників щирість завжди виявлялася в прямих, чесних деклараціях, і читач завжди відчував, що в них не було криводушності і вагань. Згадуються слова О. Довженка з його “Щоденника”. У записі від 3.V.1942 року читаємо: “І зараз кожен, хто любить Батьківщину, і не тільки Батьківщину, а і людство, і братство людей, а не розбрат націй, а не поневолення життя, а не смерть, – кожний зрозумів усю велич п'ятирічок, що врятували людство від занепаду, і кожний наш заводик, кожний станочок, що його купували ми, одриваючи часом кусок хліба од рота, кожна наша жертва і т.д.”

І О. Довженко, і Ю. Збанацький вірили в п'ятирічки, вірили в їхню рятівну місію, і було б сьогодні несправедливо закидати їм нещирість, примусовість їхніх творів, якими вони, мовляв, хотіли чи змушені були комусь прислужувати, когось оспівувати чи виправдовувати. Вони віддавали за це своє життя, і самовідданість їхня звучала в кожному слові.

Тому, зрештою, й головні персонажі роману (старшого покоління), до яких найперше хотілося б віднести три найяскравіші образи – голову сільради Протязя, голову колгоспу Черевика і тітку Горпину, – діють у тому смислового річищі, як і головний герой Дубогай. Хай вони і різняться характерами, освітою, вдачею, побутовими звичками, але до них герой твору, батько чотирьох синів, згорьований удовець, іде з відкритою душею. І через них бачить усе своє життя, усі радості й біди Нестерівки.

Та й не тільки Нестерівки. Всієї суспільної нашої громади. Хоч роман написаний понад тридцять років тому, в часи, коли про так звану ринкову систему ще мови не було, герой твору уже тоді немов бив по злу, яке катує нас і сьогодні. Це зайвий раз свідчить про те, що автор умів угадувати потаємні течії життя, викривати суспільні вади широкого плану і дивитися в прийдешнє.

Є в романі дуже дотепно виписана сцена в конторі так званої РТС – ремонтно-технічної станції чи що. Директор її, Колимага – затятий бюрократ, чинуша, хабарник і до того ж – демагог найгіршої марки. По дорозі в Нестерівку Дубогая з синами спіткало лихо – зламалася машина, і вони завернули в оцю саму районну техконтору. Були б там, може, й засиділися на довгі години, коли б у приймальню, забиту людьми, повну галасу, ремствувань, образ і прокльонів, не вискочив сам директор Колимага. Вів рвався кудись у своїх “державних” справах, на людей йому було начхати, він їм радив “не скупчуватись біля кабінету – не швендяти без діла”. І тут зненацька бюрократ-чинуша побачив Дубогая. Минулої зими товариш Колимага мав щастя брати участь в одній з обласних нарад, на яких виступив з високої трибуни і наш герой, а ще й потому побував з екскурсією на заводі, де директором був знову ж таки наш герой; виявив захоплення заводською технікою, відчув його силу і... Як же було не потішитися такій зустрічі! Він миттю завів Дубогая до себе, замкнув двері, і всі технічні проблеми з машиною були миттю вирішені.

Дубогай зрозумів: “...Товариш Колимага точно визначив мету подальшого контакту, натякнувши недвозначно на те, що при вмілому керівництві та тверезому підході до вирішення ми, як керівники двох таких значних підприємств, можемо бути взаємовигідно корисні один одному”.

Ось і маємо сьогоднішній варіант “тіньової економіки”. І щоб не говорили нині про організовану злочинність, про “тіньовиків” і “олігархів”, чи не їхні прародителі колись уже возсідали на нашому хребті за часів ген-ген доринкових? Тож Колимага був чи не найумілішим творцем майбутніх “тіньових” варіантів життя. Мав точний приціл на майбутнє, умів жити за принципом: “Я – тобі, ти – мені!”, ну, й у лексичному плані ніскільки не різнився від сучасних тіньових баронів. Вдавшись до цілковитої відвертості, так і сказав Дубогаю.

“ – Що за розрахунки можуть бути між своїми людьми!.. – Не на різних планетах живемо, при сучасній техніці щоденно можна бачитись”. І щоб зміцнити домовленість на прийдешнє, завів Дубогая в гарненьке кафе-ресторан “Мрія” над озером, де їх обслужила розпрекрасна буфетниця. Читач може сказати, що в діях героя роману Ілька Дубогая не видно рішучості в подоланні зла. І ми згодимося: рішучості він справді не виявив, бо таки скористався з технічної допомоги товариша Колимаги. Та виписана вся ця сцена з таким гострим сарказмом, з такою викривальністю, що для читачів роману (принаймні, на той час) було ясно: він на своєму заводі товаришу Колимазі попуску не дасть!

Сутички з такими, як Колимага чи Перемет, не складають головного смислового навантаження роману “Хвилі”. Ну, були ці людяні нікчемами, пліснявою на змученому тілі українського народу. Ну, вміли

вони пристосовуватися до тодішньої політичної системи, до паразитаризму влади, до покірливості і терпеливості народу. Але, вчитуючись у твір, мимоволі приймаєшся іншим боєм героя. Ставши на ґрунт свого першокоріння і зіткнувшись з новими віяннями на селі, він відчув якусь свою неначебто провину. За що? В чому вона?

Я б визначив ці гіркі почування внутрішнім монологом героя, який і цитую:

“ – Не раз у житті мене шарпало, кидало, як буря кидає ветхе суденце в розбурханому морі. Але я ніколи нікому не дорікав за це, бо все те здавалося мені цілком нормальним. Перемети серед людей ще не перевелися, зверхпильні козодьори теж живучі. Але до чистого багнюка не прилипне, невинному каторга не загрожує. Та виходить, що з погляду нового покоління я був тисячу разів неправий. Виходить, що у грізний час війни не проти фашизму мусив битися, а воювати проти культу особи, власну кривду підносити на прапор. Може, і нашим батькам не треба було у свій час робити революції? Хай би лишалося все так, як було? Хай би царі плодили царенят, обдаровували щедро придворну знать і заохочували до діла лиш капіталістів та землевласників? Хай би мільйони Дубогаїв сиділи по убогих хатах та воювали з голодом та хворобами, в муках родили і ростили синів, які поповнювали б лави заводського пролетаріату?”.

А зродилися ці роздуми в Дубогаєвій голові після однієї тяжкої розмови з молодшим сином Вальком. Той пізнього вечора, коли вони були удвох у їхньому приозерному будиночку, прямо запитав рідного татуся про “культ особи” і чому, мовляв, свого часу вони, дорослі, яких були мільйони, все те бачили і мовчали? На що батько відповів не зовсім, як на мою думку, переконливо:

“ – А ти пригадай історію нашої молодшої країни і гарненько над тим поміркуй. Ми всі сили вкладали, щоб забезпечити перемогу, жили інтересами Вітчизни, задля її майбутнього терпіли всілякі злигодні і були навіть тим щасливі...”

– І кричали “ура!”

– Кричали, мій хлопчику.

– І “за Сталіна” кричали теж.

– Бо ототожнювали його ім'я з партією, яку він очолював у той час, з Вітчизною, для якої він теж не пожалів би свого життя.

– А його помилки?

– Про них ми не знали.

– Дивна була у вас філософія.

– Дивна? Можливо. Але неповторна...”.

Юний Валько, розумний і щирий син Ілька Дубогаєва, недаремно потягнувся до істини, мав на неї право, відчував якусь фальшу тодішній політичній лінії верхів (кінець 60-х – початок 70-х років). Але в країні, по якій дедалі потужніше котився коток брежнєвської ідеології з

його забуттям хрущовських викриттів, хрущовської “відлиги”, автор роману “Хвилі” не мав можливості бути до кінця відвертим. Тож нам зрозуміла обтічність його фраз, обережність його висловів про “перемоги справи Леніна”.

Свого часу, цебто на початку 70-х років, роман “Хвилі” сприймався деякими критиками, як глибока художня сповідь самого Ю. Збанацького про власне пережите. В ньому подибуємо не просто автобіографічні деталі, а відчуваємо характер мужнього Героя Радянського Союзу, людини глибоко принципової і чесної, художника з непересічним талантом. Розлита по сторінках твору атмосфера громадянської чистоти нагадує нам Юрія Оліферовича, яким ми його знали. Його робота у Спілці письменників України як одного з її керівників, його рішучість у відстоюванні письменницьких прав, у боротьбі за мову, за українську книгу, та, зрештою, й за нашу велику українську культуру – все це створило навколо його імені незрушний ореол істинного Героя України. Тому й роман “Хвилі” громадськість сприйняла тоді як своєрідну творчу автобіографію славної людини. І це, безперечно, близьке до істини.

На жаль, від надмірної скромності чи від небажання викликати на себе вогонь деяких занадто прискіпливих “друзів”, Ю. Збанацький, на мою думку, невиправдано звузив фронтову ретроспекцію головного героя. Вона, зрештою, звелася до кількох сцен, де описані нелегкі етапи виходу Дубогая з німецьких тилів, підкресленої недовіри до нього смерівців і т.п.

Оскільки ж роман “Хвилі” певною мірою відбиває найсуттєвіші сторінки життя самого Ю. Збанацького, його героїчного минулого і високого громадянського творчого подвигу по війні, хочу бодай коротко розповісти про деякі моменти його біографії воєнного періоду.

Певно, в архівах Остерського райкому партії можна було б знайти рішення, за яким Юрія Збанацького було залишено на окупованій території для створення загону. Партизанський командир Ю. Збанацький готувався діяти (в ідеалі!) за єдиним планом стратегічного задуму вищого командування в злагоді й узгодженості своїх дій з партизанським керівництвом області.

На жаль, ідеал не здійснився. З першого дня все полетіло шкереберть. Явки майже суціль виявилися проваленими, склади кимось розграбовані. Потім був полон, чекання смерті, втеча, гуртування нового загону і, врешті, вихід на широкий оперативний простір боротьби з ворогом. А затим – сутички з поліцаями, зимові переходи, лісові бівуаки, усе, як на війні, хіба що гірше, бо ніхто тобі не подасть руки помочі. Червона армія далеко, госпіталів немає, жили у вогких землянках, і головне – ані хвилини перепочинку, постійний рух, замітання слідів, заплутування ворога. Коли ж втрапив у пастку, то заліг у болото, а навколо – вал німецького вогню, і ждати допомоги нізвідки.

Мені уявляється, як би це все вписалося у творче полотно роману. Та у автора були свої міркування, і маємо твір таким, яким він є. Таким і сприйме його читач.

Одначе мушу ще сказати про одну больову точку, а саме, – про незавершену фактично розмову батька і сина, Дубогая старшого і Дубогая наймолодшого. Ю. Збанацький, з його могутнім потенціалом справедливості і чесності, міг би багато розповісти своєму нащадкові про ту важку “проблему”, яку той зачепив так гостро. Він міг би розгорнути другий план твору, трагічний і мученицький. І з цього плану виходило б, що неспроста розперезалися на нашій землі всіляки перемети, колимаги, козодери, неспроста так відстала наша економіка, наше село. До речі, щодо села. В романі “Хвилі” в одній з розмов селян промайнула слушна думка, яка й сьогодні звучить дуже доречно. І зводилася вона до того, що роздача, роздрібнення землі по окремих дворах не вельми й віталася б селянами. Селяни давно збагнули одну істину: гуртом, як то кажуть, і батька легше бити. Гляньмо: в усьому світі, в тій же Америці, дрібні фермерські господарства поволі зникають і поглинаються більшими. Потоки американської пшениці дають на-гора знову ж таки не дрібні ферми, а великі фермерські концерни, гіганти, велетні агрономії, ті, що здатні застосовувати найпередовішу техніку, планувати великі сівозміни, запроваджувати могутню агрономічну науку. Мало втішного від того, що на селах нині усе розповзлося, що губиться могутній корінь спільності, гуртового господарювання на землі. Прийде час, і вдячні читачі, розгорнувши роман “Хвилі”, вдумливо подякують авторові за його мудрих героїв, за справжніх господарів, котрі пам'ятали козацьку минувшину, де все робилося спільно, паланками з великою шаную до славного козацького гурту.

Отже, ідуть, котяться “Хвилі”, і нема їм краю, і не згасне гостре авторове слово, що навіть тепер, по певному часі мовби підносить ті хвилі все вище й вище. Запитаймо, чим саме? Силою авторського духу. Його світлим талантом. Авжеж, він пронизує роман від першої до останньої сторінки. Він – у синах Дубогая, які йдуть батьковими стежками і водночас шукають своїх великих доріг. Один – буде, другий – лікує, третій – ще тільки вчиться, четвертий, цебто допитливий Валька з його гострим словом, дошукується істини.

Дає потужну силу хвилям життя і вічне прагнення синів не зупинятися на досягнутому. Від чого батькові аж сумно робиться, і в душу його вкрадається думка про власну старість. Ось як воно вийшло: приїхав із синами-соколами до рідної землі, але чомусь саме тут він, батько, опинився неначе в самотині. Коли зібралися гуртом, батько – мовби поза гуртом. Чи йому тільки так здається? Чи й справді так воно є? Бо в батька все вже позаду, відходжено тяжкі дороги, подолано стільки перешкод і головне – пішла у вічність найвірніша людина – жона, друг і товариш Поліна. Думалося, в дорозі з синами забудуться

прикрощі, а вийшло навпаки, біль загострився ще дужче, пекучим вогнем пече душу Дубогаю.

Тому й шукає він розради, то виходячи з синами в луг на косовицю, то подовгу дивлячись на старезного дуба-дідугана, який всупереч усім бурям і незгодам корінням своїм вистояв і вижив, загрузнувши в рідну землю, то порівнюючи своє життя з глибокою криницею, глибінь якої незмірна, а вода в ній джерельно чиста і нескаламучена.

Хай же котяться вічно хвилі життя. Роман Ю. Збанацького з одноіменною назвою змусить читача повірити, що можуть і краса нашої землі даватиме їм довічну наснагу. Сила роману – саме в художньому осмисленні тих хвиль. В осмисленні невмирущості народу, поступ якого не зупинити ніяким ворогам і ніяким лихоліттям.

Восени 1943 року наступаючі танкові з'єднання 1-го Українського фронту підійшли до Десни, за якою пролягли шляхи до міста-мученика Києва. Пам'ятається, серед воїнів-гвардійців був і я, тоді старший сержант-мінометник, який подолав з боями сотні кілометрів розтерзаної української землі.

Згадую урочисту хвилину. Наші танки сповзають до осінньо-похмурої річки, йдуть по дну і з ревищем викочуються на протилежний берег. Ми переправляємося на понтонах з веселими гуками, з бойовим настроєм, радіючи, що не сьогодні-завтра ввірвемося в древній Київ – славному нашу українську столицю.

Тут я помічаю на високому пагорбі біля води групу генералів і серед них двох чоловіків у шкіряних плащах. На руках у них – червоні оперізки. Отже, це партизани. Хтось каже, що саме завдяки їхній допомозі і танкістам вдалося знайти вихід до переправи, що то – великі партизанські герої.

Минуть роки, і я дізнаюся, що на пагорбі біля Десни стояли разом з генералом Рибалком двоє прославлених партизанських командирів: Юрій Збанацький і Олександр Кривець. Чи міг я, зеленоротий воїн-хлопчак, уявити собі, з ким мене звела доля? Чи міг я знати, що на деснянський берег Юрій Оліферович ступив уже в ореолі партизанської слави, що очолене ним партизанське з'єднання знищило сотні гітлерівців, німецьких штабів і підірвало десятки мостів на військових комунікаціях? І що цей самий партизан-месник стане знаменитим письменником, книги якого рознесуть по світу грізне відлуння його бойових походів?

Безсмертну партизанську епопею автора відображено у повісті "Єдина". Популярність "Єдиної" була величезна. Кажу це не тільки тому, що, як перший редактор її, маю право пишатися працею талановитого автора. Повість ця стала читабельною книгою мільйонів, передусім молодих читачів, студентів, воїнів.

"Єдина"... Яка ж влучна назва! Скільки в ній глибинного змісту, метафоричної наснаги. Вузько, за сюжетом, в ній ідеться про страдницьку долю героя-партизана Дибченка, про його матір, зокрема про

те, як ця українська жінка по суті віддала свого сина на олтар боротьби проти фашистів. Але, вчитуючись у повість, схоплюєш іншу думку і розумієш інший, вищий зміст її – герой повісті піднімається на смертельний бій за єдину свою долю, за єдину свою Вітчизну, за свою Україну.

Не буду переказувати сюжет повісті. В ньому нема ніяких особливих поворотів, але є чиста душа людини, яка не скоряється ворогові, яка уміє пронести свою вірність матері і рідній землі через усі лихоліття полону, ув'язнень, принижень, катувань.

Повість “Єдина” всією системою художніх засобів возвеличує красу української природи, красу рідної землі, тієї самої землі, за яку герой наш ладен віддати найсвятіше – життя. Герой бачить дуба, який хто-зна яким чудом уцілів, стоїть серед поля і до чогось пильно прислухається. Герой зі смутком бачить берізку, яка над усе любить розповідати свої дівочі сни, струнку й чепурну у своєму шовковому вбранні. І дуб, і берізка, і явір, і зозуля, що пролетіла полем, нагадують героєві про великий смуток, що сповиває його при спомині про матір, ту саму матір, яку згубила війна і яку він, партизан-герой, не зумів порятувати.

Актор умисне деталізує материну турботливість. Він постукав до неї в чорну ніч окупації, ніч страху і безсилля, й вона, зраділа, кинулася поратись біля груби, годувати його, вмореного, нещасного, стала рятувати його у своїй маленькій, самотній оселі. Автор підкреслює убогість оселі, мізерність страви, якою намагається нагодувати мати свого сина, прибулого з глухої ночі, і цим посилюється трагізм сцени.

Материнський образ у повісті акумулює в собі все краще, усе найсвятіше, заради чого герой твору іде на бій. Це, власне, його рідна Вітчизна. І хай буде на маминому столі тільки гола картопля, але її приготувала і дала йому ніжна мамина рука.

Ідея єдиної, єдиного найсвятішого – стержнева вісь твору. І заразом – головна характеристика героя, у якого єдність душі включає в себе всі найвищі риси громадянського характеру: вірність матері, обов'язок перед Вітчизною, ненависть до ворога, презирство до запроданців.

Душа в нашого головного героя справді вражає своєю глибинністю. Партизану Дибченку у творі не дано звершити великі справи. На наших очах він не вбив жодного фашиста, не покарав жодного запроданця, а тільки мовчки суворо страждає у фашистській катівні (вгадуються контури чернігівської тюрми). А проте для нас він – воїн, незламний і високий. Бо душа його з тих душ, про які писав Довженко у своїх щоденниках: “Всяка буває душа – одна, як Дніпро, друга, як калюжа, а часом буває так, що і калюжки немає...”.

Авторові вдалося показати душу героя в усій її глибинній, істинно дніпровській чистоті. В камерах смертників, у хвилини перед стратою, у час голодного вмирання він ні разу не схитнувся, не згас у своїй

зненависті до ворогів. Зате серце його й у лиховісну годину сповнене любові до друзів, до товаришів вірних: “Не кліпаючи, дивлюся на своїх друзів по горю. Так ось, які вони! Думав, що голод, нещастя та щоденна примара смерті вбили в них живу невгамовну душу, а вона жива... Всі оті дрібні чвари із-за черствого шматка хліба, всі оті дріб’язкові суперечності – то лише зовнішня шкарлупа: немов шкірка з багнюки. Та й те сказати: потрапив у багнюку – замурзаєшся. Але помисли, чистота душ цих знедолених лишилися незайманими, вірними самим собі. Я побачив, я повірив: люди ждуть одного – волі, прагнуть до одного – боротьби з ворогом”.

Доля дала мені змогу бути першим редактором першого видання повісті “Єдина”. Хотілося б коротко розповісти про одну мою розмову з Юрієм Збанацьким під час нашої роботи над рукописом. Сам молодий літератор, я тоді наважився висловити Юрію Оліферовичу пораду:

– У нас є час до здачі рукопису в набір. Напишіть бодай одну сцену, в якій ваш герой діє, як справжній воїн, герой. Може, вб’є поліцая, може, кинеться на лютих фашистів з голими руками, не думаючи про смерть...

Юрій Оліферович тільки усміхнено глянув на мене і, пам’ятаю, коротко мовив: Ні!

– Чому ж? Все ваше партизанське життя було суцільною боротьбою, сповнене безстрашними вчинками. Згадаймо хоча б отой прорив із болота, в якому вас оточили гітлерівці й поліцаї. Ви особисто повели в бій все ваше з’єднання, сотні бійців, жінок ...

– Навіть дітей! – сказав серйозно Збанацький. – Не знаю, хто кого вів, але ми таки вдарили вночі по фашистах і прорвалися. Люта січа там була. Наших полягло чимало. Але й бандитів ми насікли, трупом їхнім вкрили весь ліс.

– Я вас таким і бачу, – сказав я тоді Збанацькому за столом. – Ви так багато говорите в повісті про ненависть до ворога. Але ж ненависть – це тільки початок бою.

Збанацький суворо і zarazом гірко глянув на мене:

– Всяка буває ненависть. Іноді на словах, а іноді в серці. Раджу вам, прочитайте нове видання “Щоденників” Олександра Довженка. Там є сцена, де діди-перевізники гнівно картають радянських командирів, котрі відходять на схід. То один дід каже такому героєві: “Виходить, що ненависті в тобі багато, а нервів та любові до себе ще більше”. І тут же другий дід підказує з філософським підтекстом: “Багато вони вчилися ненавидіти дома всяких несогласних, так у них до німців не вистачило, чи що?” Дід, бачите, пам’ятав 37-й! Але наша ненависть була люта і неvigасна. Власне, в тих умовах то якраз і була наша єдина зброя! Мусила з ненавистю перехитрити ворога, знести всі торттури і вирватися на волю, бо тільки так ми могли взяти в руки зброю для подальшої боротьби.

За своєю архітектонікою повість “Єдина” є переважно хронікою подій, своєрідним дійством на одному п’ятачку – в камері німецької тюрми, точніше б сказати – в камері смертників. Тут, збиті до купи, доживають свої останні дні безвинні люди, яких ні за що покарала гітлерівська влада. Сюди іноді зазирають охоронці, приносять у бак води, кидають якісь шкоринки хліба. І звідси ж забирають приречених на страту. Атмосфера, ясна річ, гнітюча. Ведуться балачки, згадуються дні минувшини, декому вдається тихенько і гірко поспівати. Найпопулярніший серед в’язнів – Іван Щасний, людина чесна, принципова й добра. У нашого Дибченка повний контакт з ним. Стануть друзями. Разом будуть вириватися на волю.

Про спів у концтаборах і тюрмах мені чути не доводилося. А от тут таки співають. І співи ті у багатьох бранців викликають сльози. А там, де покотилася чесна сльоза, підлоти чи зради не сподівайся. Наводжу слова автора:

“Любий читачу! Не знаю, може, ти не повіриш мені, може, під сумнів усе те поставиш: як це, мовляв, так? Ждучи щодня смерті, люди ще могли співати і розповідати смішні історії?” Юрій Оліферович у часи нашої роботи над його рукописом твердо заявив мені: було таке! Бо життя тривало, і люди намагалися бодай співом чи жартом відігнати від себе видиво смерті.

На факти співів у тюрмі я хотів би дивитися з погляду здорового глузду. Цей же глузд підказує, що в тій в’язниці сиділи справжні богатирі духу, тому пісня бодай трохи заміняла їм волю, домівку, страх перед смертю, а декому й повертала сили для боротьби. І тому Дибченко зумів організувати у своїй камері групу опору. Група була ретельно замаскована від очей наглядачів, і вже ледь не вирвалася на волю через видовбаний нею лаз у грубі (старій і майже заваленій). Група планувала різні варіанти втечі і навіть прагнула знайти помічників за в’язничним муром. Дибченкові марилось, що їх визволить або ж велика партизанська боївка, що ввірветься в місто, або якісь регулярні частини Червоної Армії, які мали б захопити, бодай ненадовго, міську тюрму і врятувати усіх приречених бранців. Хотілося вірити в намальовану казку, і від того могутнього жадання казка наче матеріалізувалася й була вже десь зовсім близько.

У повісті надibuємо кілька відступів-розповідей, всі вони похмурі, безнадійні, часом брутальні. Ці відступи малюють перед читачем багатогранну картину великого життя, представленого в різних людських долях. Мешканці камери слухають їх уважно, часом зі стуком, часом з люттю. Як, приміром, історію Івана Пісні. Іван був червоноармійцем, у перших же боях його частину розбили фашисти, Іванові довелося пробиратися на схід, він ішов довго-довго, врешті дістався до свого села, і там з ним скоїлася страхітлива біда. Його, мабуть, вистежили поліцаї і ледь не схопили в хаті. Він утік, подався в тяжкі мандри, довго

блукав у своєму районі, доки не знайшов якихось надійних односельців і прокрався вночі до них. І почув там жахливу звістку: його жінку з маленькими діточками схопили поліцаї! У справу втруtilись німчаки. СД оголосило, що Іванові Пісні належить негайно з'явитися до них і добровільно здатися в полон. У разі невиконання вимоги жінка й діти будуть розстріляні. Іван прийняв ультиматум не вагаючись. З'явився до поліції, став молити чорношинельників, щоб відпустили його сім'ю, став клястися, що він не радянський шпигун, не партизан, не бандит. Нелюди з німецької СД зажадали від нього "зізнання", що він таки – партизанський лазутчик і для порятунку дітей має видати якісь там явки, списки і т.д. І коли він після найтяжчих катувань не зміг нічого повідати фашистам, ті тут же, на його очах, розстріляли і матір, і дітей. А Івана спровадили до великої центральної в'язниці. Тепер він був одним із приречених і, геть затуманений, довгими годинами сидів незрушно у своєму кутку.

Перечитуючи в який раз повість "Єдина", я мимоволі проводжу паралелі між подіями, описаними Ю. Збанацьким, і деякими важливими моментами теперішнього життя.

Вже тоді гітлерівці вдавалися до найпідлішого засобу воювання зі своїм противником. До терору! До взяття під арешт цивільних людей. До кривавого шантажу і політичного обману.

Терор ніколи не був ознакою сили. Терор – це спроба політичної помсти володарів, полководців, поліцаїв над безборонним людом, це намагання будь-що викликати серед населення почуття жаху і паралічу волі.

Останнім часом терор набуває ознак масового релігійного опору, в нього втягуються великі групи населення (Близького Сходу, Азії), ним послуговуються, приміром, завзяті, непримиренні палестинці, ісламісти різних напрямків, окремі відчайдухи-камікадзе. Не вдаючись у деталі, скажу, що терор повинен бути засуджений як з погляду міжнародного права, так і в плані чисто морально-людському. Не дай Боже, цивілізація піде по шляху "узаконення" терористичних методів і виправдання так званих "героїв терору"! То означатиме кінець самій ідеї людського співжиття, віри в душевну вищість людини над усім біологічним світом.

Повість Ю. Збанацького "Єдина", на мою думку, є своєрідним попередженням людству: дивіться, як низько впали гітлерівці, ставши на шлях масового терору! Чого домоглися вони? Скільки ненависті викликали їхні дії серед мирного населення, яким чорним осудом народів світу покрили себе нацистські верховоди рейху, всі оті великі й малі "фюрери", "гаулейтери", кати концтаборів! Але результату ж не досягли (в стратегічному аспекті) ніякого. Навпаки, жупел гітлерівського терору змусив англо-саксонські уряди простягнути руку допомоги Радянському Союзу і створити з ним єдину коаліцію держав у боротьбі проти кривавого фашизму.

Повість “Єдина” гостро засуджує зрадництво, підлість і нікчемність, мовити б, касти поліцаїв. Ці люди в чорних шинелях під пером автора набувають рис просто гіпертрофованого звірячого характеру, вони й фізично, й духовно огидні, мовби самим зовнішнім виглядом свідчать про своє лихе призначення – служити смерті, смертовбивству, погвалтуванню живої людини. Тому описані Ю. Збанацьким поліцаї заразом несуть на собі й немовби печать власного самозагину, своєї приреченості. Вони заливаються горілкою, жеруть по-свинськи, брутально лаються, не мають крихти жалості до жінок, дітей, старих. Дика худобина, яку, за всіма божими й людськими законами, слід безжально знищити!

Хоча ні! Слово “безжально” змушує мене замислитись. Та ж повість “Єдина” від першої до останньої сторінки насичена чуттям жалю, поблажливості, а то й вселюдського прощення. Саме таким є герой повісті Дибченко, воїн, партизан, борець за правду, за спасіння своєї української землі. Саме таким душевно ніжним був автор цього прекрасного твору – Юрій Збанацький, мій старший товариш, великий друг мого батька, письменника Дмитра Бедзика.

Якось, пригадую, Юрій Оліферович з дружиною Ольгою Хрисантівною (героїнею-партизанкою) завітали на гостини до нас, власне – до Дмитра Бедзика, на дачу у Ворзелі. Жіноча половина заходилася готувати чаювання, а ми, чоловіки – подалися в сад. І отам Юрій Оліферович розповів один цікавий епізод зі свого партизанського буття, який, до речі, ввійшов у його епохальну книгу “Ми – не з легенди”. Німецькі карателі в час широкомасштабної каральної операції спалили і вистріляли кілька сіл у зоні дій з'єднання Юрія Оліферовича. Настрій у лісових месників був, як кажуть, на межі вибуху. Партизани завдали кілька нищівних ударів по фашистах, добряче провчили їх і ще раз нагадали їм, хто на цих землях є справжнім господарем. Взяли тоді в полон і трьох німців. Допитали їх у лісі. Визначили їхню провину. І хотіли вже розстріляти.

– Аж раптом, – вів розповідь Юрій Оліферович, – глянув я на одного з німців – старого, висушеного, майже дідугана, в якого десь у “рейху” лишилася сліпа жінка, синів привалило під час американського бомбового нальоту, і подумав собі: від смерті цього нещасного фріца нічого не зміниться, буде тільки горе його сім'ї, буде горе й нашим селянам у недопалених селах, будуть знову карателі з помстою за свого убитого камерада. І вирішив я: відпустити всіх трьох! Хай ідуть до своїх палителів, і хай там хоч в одного з них зрушиться у серці камінець совісті. Колись же треба починати сіяти добро, а не заливати його кров'ю.

Хочеться сказати читачам оцієї героїчно-сумної книги Юрія Збанацького: прочитайте її з душевним трепетом, і хай слова і думки автора нагадають вам про святий наш обов'язок – любити рідну землю, сіяти на ній зерна добра і служити найвищому закону людини, закону любові до ближнього.

ІЗ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Ю. ЗБАНАЦЬКОГО

Автобіографія

Нелегко написати її тому, хто народився при капіталізмі, прожив майже весь 20 вік при радянських порядках та й закінчує життя знову при капіталістичному устрої.

З'явився я на світ білий за вісім місяців до першої імперіалістичної війни. Війна та громадянська війна тяглися так довго, що я вже її добре запам'ятав.

Великою радістю в юні роки була для мене школа. Найавторитетніші люди в моєму житті, окрім батьків, для мене були вчителі.

Найбільшим прагненням було стати учителем.

Я жив серед чудової поліської природи і все життя, хоч об'їхав майже всю планету, не стрічав землі, прекраснішої за чернігівську, а серед річок не бачив ніжнішої за Десну та величнішої за Дніпро. Саме до них я звертався думкою, беручись за перо та описуючи життя своїх літературних героїв. Моїми батьками були прості малоземельні селяни, які знали одні клопоти – якнайстаранніше обробити землю і виростити такий урожай, щоб вистачило його до нового. Це їм вдавалося рідко, але все ж стоїчно переживали голодні злидні і знай пильнували, щоб їхні діти не взяли чогось чужого, щоб старалися заробити собі власним трудом на хліб, щоб не розгубили людської совісті.

Батьки пішли з життя рано, отець не витримав поранень та хвороб, здобутих на війні, а маму мою вже в Вітчизняну війну убили фашисти. В пам'яті моїй вони живуть завжди, я знаю, що саме в них я запозичив усе те найкраще, що робить людину Людиною.

Вважаю, що найбільше щастя дитини в її зрості, в її вихованні є материнська турбота, батьківська наука у становленні людини на ноги, ніхто і ніщо дитині не може замінити батьківської науки і батьківського тепла, тільки вони здатні з нетямної дитини виростити високодумну, освічену, трудолюбиву, чемну особистість. Багатії ті, хто по-батьківськи турбується за дітей, є запорукою сили і мощі людського суспільства.

Які твори можу порадити дітям?

Як на мене, то більшість з них можуть зацікавити допитливого юного читача, не знаю, чи задовольняють вони дорослих.

Дошкільникам можуть бути доступні оповідання зі збірок “Крилатий гонець”, зокрема, такі: “Ласунка”, “Дике козеня”, “Розумний шпак”, “Щедрий їжачок” та інші. А взагалі для дошкільнят ще, окрім казок “Чому сміялись рибки”, “Казка про горобця”, особливого чогось і немає, оскільки для малечі я писав мало.

Для школярів молодшого віку можна підібрати оповідання зі збірок “Гвардії Савочка”, “Щедрий їжачок” та інші.

Школярам старших класів можна рекомендувати повісті на військову та шкільну тематику, зокрема такі як “Таємниця Соколиного бору”, “Лісова красуня”, “Між добрими людьми”, “Морська чайка”, “Курилові острови”, “Славко”, “Привітайте мене, друзі”, роман “Кують зозулі”.

Старшокласникам можна рекомендувати романи “Малиновий дзвін”, “Хвилі”, “Червона роса” та інші.

Щодо визначення письменників 19 і 20 століття, життя і творчість яких пов’язана з Чернігівщиною, то це питання не складне і обґрунтування особливо не потребує. Імен в цьому ряду не багато, але ці імена в моїй рекомендації та доведенні їхньої причетності до Чернігівської землі не має потреби. Це все чудові подвижники культурного фронту, славні співці рідного краю. Вони не забуті народом, можливо, не всі їх твори та й не усі вони дійшли до нашого часу, але настав час, коли буде не складно виправити ці похибки.

З Чернігівщиною тісно пов’язані імена П. Куліша, Л. Глібова, О. Кониського, Г. Барвінок, Б. Грінченка, Михайла Коцюбинського, а з сучасних П. Тичини, О. Олесея, С. Васильченка, В. Кави, а також до них можна приєднати Платона Воронька та Д. Білоуса – хоч вони й сумчани, але ж Сумщина теж близька до Чернігівщини, не так давно відійшла від неї.

1994.

Спогади про світлі дні

Чорні дні мого життєпису лишилися на Дніпрі осінню 1943 року. Вірніше, тут, в кінці вересня випало мені кілька незвичайних, можна сказати найвизначніших днів мого життя, що злилися в одну довгу днину, яка об’єднала в собі кілька днів і ночей, що явились вершиною мого партизанського буття.

Разом зі своїми побратимами-партизанами я був свідком і учасником подій, що увійшли навіки в історію. Саме на тій ділянці фронту до могутнього Дніпра вийшла могутня Радянська Армія, яка, зламавши хребет армії фашистського вермахту, гнала окупантів з рідної землі. Наші партизанські загони, утвердившись з боями проти окупантів на Десні внизу Києва і на Дніпрі вище Прип’яті, закрили ворожим підрозділам сюди дорогу, і ворожі війська втікали на Київ та на північ у Білорусію. Спроба їхня форсувати Десну у районі сіл Макали та Соколівка була вирішена в бою із партизанським з’єднанням імені Щорса, яким я

командував, ворожий механізований батальйон ворога нами був розбитий і наступних спроб осідлати Десну, а за нею і Дніпро вже не було.

Партизанські розвідники десь аж під Ніжином стрілися з передовими частинами Радянської Армії і вивели їх на Десну в районі сіл Надинівка та Моровськ. На партизанських човнах та плотах Десну було форсовано зранку 19 вересня, а ввечері перша розвідрота лейтенанта Абдулазіза Недашева вийшла в селі Сорокошичі та Сивки до Дніпра і так само на заздалегідь приготованих засобах форсували Дніпро. Наступного дня та ночі пішли військові підрозділи, роти і батальйони, полки в першу чергу піхоти, а за ними і механізовані, і села Сорокошичі, Сивки, Навози стали фронтовими, наші партизани, самооборонці цих сіл забезпечували армійців плавними засобами, стали вправними перевізниками.

Ворог не відразу роздивився, звідкіля виникла загроза, бо партизанські застави діяли за Дніпром у білоруському Поліссі, вони тут стали провідниками радянських воїнів і разом з ними вступали в бойові сутички з ворогом. Коли ж з часом війська 13-ї та 60-ї армій генералів Лукова і Черняховського захопили широкий і глибокий плацдарм, виявили небезпеку, почали майже цілодобово піддавати переправу ударам з повітря. Десятки бомбардувальників хвиля за хвилею налітали на переправи, бомбардували села Сорокошичі, Сивки, Навози, на білоруській стороні Нові Жари. Радянські винищувачі з'являлись значно пізніше, і тоді становище змінилось, а кілька днів у цьому районі фронтових дій творилось пекло. Ці дні і злилися для мене в одну, пропахлу тротилом затягнену димовими хмарами одну днину.

Епопея форсування Десни та Дніпра як несподівано почалася, так майже несподівано закінчилася, на водні рубежі вийшла могутня бойова армада, замість партизанських баржів, лодок та човнів з примітивними плотами, змайстрованими майстрами цього виду перепливання місцевими дядьками та дідами. Бої з ворогом вже розгорнулися далеко за Дніпром, чулися з-під Києва та білоруського Полісся.

Партизани мого з'єднання розходилися, хто не підлягав подальшому проходженню військової служби розходилися по домівках, на їх долю випадало відроджувати рідні поселення. Ті, кому випадало ще тримати зброю, були тут же на межиріччі похідними військоматами оформлені в бойові підрозділи вже армійського тилу.

Партизанський край перестав існувати, пішов у історію.

Я особисто, як перший секретар підпільного райкому партії, якийсь час займався відновленням діяльності районних організацій, виведенням районної економіки з летаргії.

Паралізовані окупацією районні установи, сільські поселення зусиллями учорашніх партизанів і партизанок набирали форм і змісту, люди, опісля шоку, приходили до себе і починали відновлення звичайного для всіх мирного життя.

Невдовзі командування з'єднання було покликано в Харків до штабу партизанського руху на Україні. Разом зі мною поїхали комісар і начальник штабу з'єднання, мої заступники з різних питань діяльності з'єднання, командири та комісари окремих загонів.

І дні, віддані мирним діям, і нелегкий шлях на випадкових ешелонах з Ніжина до Харкова, і бомбування ворожих літаків на шляху, майже повне безхліб'я в дорозі не могли ніскільки потьмарити в наших серцях тієї святкової радості, що гріла кожного. Адже здійснилася мрія кожного, хто дожив до дня поверження ненависної окупаційної сваволі, що принесла стільки смертей і горя. Про мене особисто і про кожного, хто їхав зі мною в Харків, можна з впевненістю сказати, що доля помилувала нас, бо ні один не сподівався пройти смертельно небезпечний шлях партизанський і зостатись серед живих.

Помордований, поруйнований і спалений Харків зустрів нас похмуро, як повержений в бою воїн, що не прийшов до тями. Ще в 1931 році я студентом побував у цьому місті, дивився на велику новобудову тракторного заводу, що всенародно зводився, запам'ятав це красиве степове місто, але не впізнав його.

Язик довів нас на Сумську вулицю, майже на околиці, де збереглися окремі недоруйновані й уцілілі будинки. Тут мешкав Український штаб партизанського руху.

Прийняли нас радо, нагодували і виділили помешкання, згадали, що нам належить зарплата, і оскільки вона йшла місяцями, то вже другого дня ми стали не жебраками, які забулися про існування валюти, а новітніми крезами. Правда, тимчасовими багачами, бо ціни в Харківських забігайлівках, які по інерції ще належали окремим підприємцям, там ще за один обід треба було заплатити не менше як місячний партизанський заробіток.

Наступного дня я зустрівся з генералом Тимофієм Амвросієвичем Строкачем. Я вже писав про цю зустріч у спогадах, тож лише відзначу, що відразу розпізнав у ньому того начальника, для якого окремий босць не звичайна бойова одиниця, той патрон, якого не роздумуючи посиляють в канал гвинтівки, вистреляють і навіть на порожню гільзу не глянуть. Строкач, як я переконався в тому пізніше, над усе цінував людей, а головне проникливістю своєю розпізнавав кожного безпомилково.

Як вже згодом я побачив, наскільки був зайнятий невідкладними і складними справами Строкач, але в розмові був неквапливий, прискіпливий у розпитуванні. Він уважно слухав мою розповідь про пережиті два з гаком роки в темряві фашистської ночі, спрямовував розповідь короткими питаннями і в кінці подякував за інформацію, а на моє визнання, що моє з'єднання зробило на скільки могло, заявив: даремно не прибуднуйся, тримати партизанський край майже на околиці Києва, паралізувати водні шляхи на Дніпрі та Десні, організувати для наступаючої армії переправи, розвалювати "новий порядок" поблизу столиці – цього цілком досить для будь-якої військової частини.

Про це саме потім стверджували і керівники республіки, безпосередні шефи партизанського штабу Хрущов та Коротченко.

У Харкові тоді зібралось кілька командирів партизанських загонів та з'єднань, які вийшли з боїв. Вже знайомі мені Іван Бовкун – командир Ніжинського партизанського з'єднання “За Батьківщину”, Олександр Кривець – командир загону імені Щорса з Бобровицьких лісів, а також Олександр Тканко – керівник Переяслав-Хмельницького загону та Іван Хитриченко – керівник Київського обласного об'єднання партизанських загонів.

Почалися нудотливі і довгі дні писання звіту про свої власні діяння. Не гадалося, що це буде така заморочлива і невдячна робота. Щоденно за робочі столи засідали наші хлопці – начальник штабу, командири загонів, начальники служб, консультувалися, згадували, писали туго і неохоче, казали, що воювати якось було ніби зручніше, ніж тепер пригадати всі подробиці та дати їм лад.

Я не мав змоги сидіти весь час за шліфуванням написаного, бо мусив займатися іншими справами. Майже щоденно викликали до штабного начальства, а начальники різних відділів штабу були люди дотошні, їх цікавило все, що діялось і як діялось, особливу увагу було приділено особовому складу загонів. Багато часу відібрало оформлення наградних документів, оскільки до цього було всього кілька нагороджень медалями, а під час звітування виявилось, що урядового відзначення заслуговували сотні людей.

Нарешті звіт був складений, правда до нього ще довелося повертатись пізніше, коли віднайшлися мої щоденники, але на той час всі мої товариші роз'їхались, кому куди випала дорога, а я був зарахований у штат працівників Українського штабу партизанського руху. Правда, начальник штабу надав мені відпустку, їздив я до своєї сестри та своїх малолітніх дітей, яких вона виховувала опісля смерті в евакуації моєї дружини. Проживала сестра тоді в Свердловській області у військовій частині. В час моєї відпустки штаб передислокувався вже в Київ, куди я й повернувся в грудні місяці і приступив до виконання обов'язків заступника відділу інформації.

Робота мені випала цікава і я пірнув у неї, як мовиться, з головою. Вивчав я з групою товаришів звіти тих партизанських формувань, що виходили в радянський тил, а було їх багато, особливо в час, коли розгорнулись наступальні бойові дії Радянської Армії в 1944 році. Тільки приступивши до роботи я збагнув, яке значення матимуть для історії ті звітування, на які ще не охололі від бойового збудження партизанські вожаки не зважали особливо, вбачаючи в тому звичайну формальність. Нам, штабним працівникам, доводилося всіляко заохочувати і переконувати майже всіх, хто звітував, що це не формальна справа, а та необхідність, яка мусить відіграти, можливо, вирішальну роль у долі кожного месника.

Вже невдовзі виявилось, що ці документи склали дуже цінний фундамент до написання історії Великої Вітчизняної війни і, зокрема, такої галузі, як партизанський рух на тимчасово окупованих ворогом землях.

Український штаб партизанського руху хоч і згортав поступово свою діяльність, але продовжував діяти до самого Дня Перемоги і тільки влітку 1946 року згорнув свою роботу. Справа в тому, що багато учасників партизанського руху на Україні були перекинуті в допомогу партизанам Чехословачії, Польщі, в інших країнах Європи в русі опору діяли радянські люди, які полоненими попали на чужину і втекли з неволі та влилися в партизанський рух. В міру можливості УШПР подавав борцям з фашизмом необхідну допомогу та збирав дорогоцінні документальні свідчення про цю боротьбу.

Влітку 1945 року при ЦК КП України було створено республіканську комісію по історії Великої Вітчизняної війни на Україні, в яку було включено і мене особисто як знавця партизанського руху. Ця комісія і стала в свій час фундаментом цілого інституту історії недавньої сучасності.

Ми стали науковими дослідниками всіх сторін багатогранної діяльності і боротьби з фашистською окупацією, навалюю на радянську землю, які проявив героїчний радянський народ. І, може, найпершу позитивну роль відігравали партизанські звіти тоді, коли десь комусь у верхах придумалось провести тотальну перевірку політичної чистоплотності партизанів і підпільників, а зокрема комуністів, партійність яких повинна бути підтверджена партійними органами всіх рівнів.

Партизанські звіти стали для багатьох надійною опорою в час своєрідного полювання партійних та слідчих органів на "відьм". На біду багатьох і ці конкретні свідчення не посприяли в їхньому становищі, багатьом партійність з тих чи інших причин не була підтверджена, хоч ці товариші і проявили чудеса хоробрості та самовідданості, а багатьом довелося й потрапити в "краї віддалені" на різні строки. Навіть Герої Радянського Союзу І.М. Бовкун, П.О. Брайко, командири великих партизанських з'єднань І.О. Хитриченко, К.К. Гриб потрапили за ґрати. Не обминула та гірка доля і мене особисто, хоч і не дійшло до тюрем, але морально вдарило оглушливо, мало не смертельно. Спочатку на мене кинув тій начальник Чернігівської тюрми Носенко, якого після падіння фашистської машини було витягнуто з схрони і притягнуто до відповідальності за підлу зраду і слугування фашизму. В своє виправдання він доказував, що як начальник тюрми не лише не мордував в'язнів, а й багатьох радянських людей нібито хитроумно випустив із тюрми на волю. Серед тих "щасливців" він назвав і моє ім'я. Була встановлена очна ставка. Її проводили заступник голови комітету держбезпеки України генерал Дроздецький, міністр внутрішніх справ генерал Строкач, відповідальний працівник ЦК КП України Зленко, ще якісь відповідальні ...

Торжество

Виїхали, вдягнувшись по-літньому, бо ж пекло сонце і теплина така стояла, що про зимові кожухи та валянці вже люди воліли давно забути. І другого дня світило сонце і було літньо, від самого Бреста до Варшави гуляла рання весна, можна було не сумніватися, що вона опанувала становищем над усією Європою.

Рідко коли бувають такі вдачні весни – був початок квітня, а пригрівало по-літньому, земля парувала, гнало в ріст озимину, зазеленіло якось відразу, минув день-другий і вже й не думалось, що може наступити холодна днина. В усякому разі людська пам'ять не хоче довго тримати того, що минуло, особливо не приймається неприємне, а тим більше погане. Ще недавно крутили передвесняні заметілі, морози вночі і ранками гуляли на київських вулицях, а прийшло тепло і люди відразу ж цілковито довірилися весні. В усякому разі повірили їй ті, хто на початку квітня 1975 року виїздив з Києва до Лейпцига на традиційні дні культури, які ось уже в який раз проводяться за спільною умовою між ... містами-побратимами. Повірили, бо з Лейпцига передавали — в нас теж володарює весна, мов на замовлення, жде не дождеться прибуття гостей з Києва.

Зима ніколи не відступає без бою, вона й після травня може нагадати про себе, а що вже казати про початок квітня? І ми це відчули в надвечір'я, в час, коли поїзд наш наближався до Одера. Якось непомітно небо покрилося спочатку рваною ковдрою хмар, а потім і зовсім загорнулося в них, зникло сонце, похмуріли поля, принишкли переліски, вже не радо, а юрблячись тягли важкі плуги селянські коненята, ніби й не було весняної радості.

Франкфурт-на-Одері нас зустрів дрібним осіннім дощем і музикою. Два оркестри дзвінкотрубно виводили традиційні мелодії німецької класичної музики в голові і в хвості ешелону. Ми не відразу збагнули, що це така традиція в франкфуртян – кожної неділі стрічати радянські поїзди з музикою, сприйняли були грім оркестрів на свою адресу і щулячись та вже подумки жалкуючи за тим, що так легковажно повірили весні і вдяглися по-літньому, висипали були на перон, пом'ялися тут з хвилину на дощі, а потім, зрозумівши, що нас ніхто тут не стрічає урочисто, сипнули назад до вагонів гріти зловлені дрижаки.

Зустріли нас вже без музики, але дуже тепло, не те щоб урочисто, але якось по-родицькому, на просторому берлінському вокзалі, зігріли добрим словом, швидко всадовили в машину та з сумом повідомили, що і в Лейпцизі погода не краща, що, мов на зло, саме сьогодні із заходу поповзли холодні хмари та зіпсували геть весну, повезли нас із Берліна до Лейпцига широким блискучим автобаном.

Мій настрій зовсім підупав, в такій різкій і несподіваній зміні погоди я, сам того не бажаючи, ловив якусь недобру ознаку, жалкував, що вибрався в цю незвичайну для себе подорож.

За останні роки мені доводилося немало мандрувати по світу, сягнути країн ближніх і таких далеких, як США, Японія, Канада. Якось так склалося, що побував в країнах далеких, і жодного разу не ступив ногою на німецьку землю. І то не випадково. Зізнаюсь, що мені не хотілося сюди приїздити, я уникав зустрічі з країною і людьми, яким непросто було глянути у вічі.

На цей раз склалося так, що я мусив їхати, бо те від мене не залежало, уникнути цього було неможливо. З тривогою і внутрішнім неспокоєм наближався я до кордонів країни, яка в історію мого покоління ввійшла не просто, яка в житті багатьох з нас внесла такі сліди і такі позначки, що забути їх могла хіба що кам'яна душа.

Десь уже з того часу, коли моє покоління вступило в свідоме життя і підставило й свої плечі під загальну справу, виникла тривога за наше майбутнє, за майбутнє соціалістичної Вітчизни. В Німеччині рвалися до влади фашисти, радянські люди дуже добре знали, що вони могли принести не лише самим німцям, й усім прогресивним людям світу, а найперше єдиній в світі країні рад. Ми тоді пильно і невідступно слідкували за боротьбою німецьких комуністів, очолюваних героєм наших юнацьких душ Ернестом Тельманом з гітлерівською мафією, всім серцем бажаючи перемоги трудящих Німеччини над силами мілітаризму.

До влади прийшов Гітлер, перемогли носії коричневої чуми. Міліони чесних людей Німеччини, комуністів, комсомольців погинули, потрапили в концтабори. Вперше тоді з'явилось це страшне слово – концтабір. Зловіщу суть його якось відразу ми вловили, майже фізично відчуваючи її, ніколи не забували, що вона, неначе дамоклів меч, повисла над долею кожного зокрема ... і всього людства, ми тоді майже фізично відчували те, що відчував Ернест Тельман, мучений в фашистському концтаборі.

Життя мого покоління ... від того часу, коли в Лейпцизі було організоване фашистами ганебне судилище над Георгієм Димитровим, вже не мало ясного просвітку: ми трудилися, училися, творили нове життя, співали пісні і радувалися життю, а над нами дамокловим мечем висіла примара фашистської сокири, стояли за плечима колючі дротяні загорожі концтаборів, ми цілком віддавали собі звіт у тому, що саме ми, радянські люди, відповідали за майбутнє світу, що саме нам і невдовзі доведеться схреститись у двобої з ворогом людства – німецьким фашизмом.

Ми вірили у Ернеста Тельмана, вірили в німецьких комуністів, у німецьких пролетаріїв, у свідомість трудівників німецького народу. Ми в глибині душі, боячись зізнатись самим собі, ждали довго, надіялись,

що самі німці вдягнуть сорочку усмиріння на гітлерівських головорізів. Але цього не трапилось, не могло трапитись. В червні 1941 року фашистська орда перейшла наші кордони....

Нічна дорога вільна, рух автотранспорту припинив, до того ж вихідний день. По першокласному шосе, блискучому від дощів, легко і вільно летять наші авто, пообіч чорніють переліски, припинили поля, все таке звичайне, схоже на те, що бачили за вікном поїзди, проїжджаючи по Польщі, що можна побачити по дорозі від Києва до Тетерева. Нам не вірилось, що це звідсіль, з оцих наших звичайних міст і містечок, з бідних полів, з оцих полів, з оцієї, такої схожої на будь-яку тишу землі прийшло тоді до нас таке велике і страшне горе. Тим більше, що нам не хотілося мати німців за ворогів. Пам'ятається, в піонерському віці нас виховували в любові до німецького народу, що дав світові Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, Карла Лібкнехта і Розу Люксембург, народу, який вслід за нами піднявся на революцію в 1918 році і зірвав тим самим окупацію наших земель. Ми, перші піонери рідної країни, співали пісні про Ернеста Тельмана і про дружбу з німецькими дітьми, з німецькими трудящими.

Для мене особисто Німеччина не входить в життя як ворог, бо десь в 1927 році в п'ятому класі, прибувши з найглухішого села в райцентр, почав я вивчати німецьку мову. Сам собі не вірив, що вивчаю чужу, іноземну мову, ніхто не вірив моїм розповідям у селі.

Пам'ятається, якимось в свято, коли я прибув на канікули, зібралась до хати ближня рідня та влаштувала мені прискіпливий іспит: а оце як буде по-німецькому, а оце? Я бадьоро називав дядьків рідного батька фатером, а дідуся grosфатером, відповідно називав двері та стіл, долівку і стелю, а на мене дивились як на такого, що втратив останній розум та верзе щось незбагненне, аж поки комусь таки прийшла в голову думка запросити з сусіднього села одного дядька, який в імперіалістичну війну відбув німецький полон і, звичайно ж, якщо сам не говорив, то хоч розумівся на німецькій мові.

Той дядько був авторитетом і не лише у своєму селі, а і в цілій волості, бо навчився на чужині чинити годинники і всяку немудру техніку, а головне, перший змайстрував самогонний апарат і тепер його послугами нерідко користувалося все вдячне поспільство. Отож, коли він з'явився на іспит та вказуючи на вікно запитав: вас іст дас?, а я бадьоро відказав, що то є не що інше, як ішль фейстер, то всім відразу заціпило в хаті, і старі й малі допитливо дивились на екзаменатора і ждали його слова, а коли він, задавши мені ще й інших подібних питань, вдоволено сказав: "Молодець, мальчонка", то в хаті немов що прорвало стелю, піднявся такий шум та гам, всі мої радувались та розвеселились, що нібито я не просто вивчив десяток чужих слів, а звершив хтозна який великий подвиг.

Екзаменатор напророкував мені велике майбутнє, в чому, звичайно ж, помилився, бо у вивченні німецької мови ні я, ні мої товариші по школі далеко не пішли. З часом довелося її вивчати і в технікумі та інституті, але часи змінились, до влади прийшли в Німеччині фашисти, і ми вивчали німецьку мову вже без захоплення, більш того намагалися швидше забути й те, що вивчили.

І все ж не можна було відгородитись від Німеччини. В інституті я з великим інтересом вивчав нетлінну творчість німецьких геніїв – Гете, Шіллера і Гейне, Манна. Мене полонила краса епічних полотен “Пісня про Нібелунгів” та “Пісня про Роланда”, музика Бетховена та Баха, творчість наших сучасників Віллі Бределя, Анни Зегерс, Ліона Фейхтвангера. Багатство, краса і велич культурних надбань німецького народу ніяк не пов’язувались із фашистським мракобиссям, з тим мороком, в який впала Німеччина.

Не до кінця собі уявляли, що може принести людству фашизм. Людська уява, найбільша фантазія не могла до часу намалювати всебічно звіряче обличчя фашизму – його звіряча сутність розкрилася тільки тоді, коли він почав рішучі і нещадні дії проти радянської країни, проти нашого народу. Найлютіший звір виявився б гуманним створінням супроти ... фашистських хижаків – новітні варвари, які вирвались на простори чужих земель, переплюнули в своїх звірствах і парадності найжорстокіших завойовників усіх часів і народів, відомих історії.

В кожного з нас склалися свої рахунки в час фашистської окупації, в час загарбницької війни, розв’язаної нагло Гітлером. Немає такої сім’ї в нашій країні, яка не мала б найсуворіших претензій до фашистських головорізів, і йдеться не про звичайні економічні чи які інші претензії, а про найболючіші втрати найближчих, найдорожчих нам людей.

За вікном авто мелькають ще не до кінця розбуджені весною поля, ближні і дальні поселення, сонні переліски, вони такі схожі на наші поля, ліси, на наші поселення і разом з тим вони для мене такі далекі і незбагнені. Я не можу собі уявити, як можна було, живучи в точнісінько в таких же будівлях, на такій же землі, побіля таких же, як і наші, лісів і перелісків, живучи таким же, як і всі інші життям, як то можна було до того озвірити, щоб піти в чужі землі, до людей, які нікому нічого не зробили лихого, і почати їх убивати, плюндрувати їхні землі, руйнувати їхні одвічні гнізда.

Мені важко було дивитись у вічі людям, з вини яких мої земляки зазнали такого лиха, понести стільки безповоротних утрат.

Я їхав по німецькій землі, їхав через тридцять літ опісля того, як затих тут, в поверженому Берліні останній постріл, я добре розумів, що в світі все змінилося, настало нове життя, народилися нові люди і нові відносини, але все ж не міг погасити в своєму серці бурі, не міг бути спокійним і безстороннім, розуміючи, що зустріч з новою Німеччиною все ж мусить відповісти мені на багато питань, мусить розвіяти мої сумніви, полікувати болі і примирити з непримиренним...

Троє із мільйонів

Минає рік за роком, все далі і далі зостається позаду грізний час Великої Вітчизняної війни. Здавалось би, неблаганний час повинен поховати в людській пам'яті те, що давно минуло, а воно виходить навпаки. Не лише в серцях ветеранів, всіх, хто пережив війну, живуть ті грізні події, а й у серцях нових поколінь, людей, які не відчували на собі всіх жахів і страхів всесвітнього горя. Те велике горе торкається, відгукується болем у свідомості.

Вже давненько чуються голоси, мовляв, уже б і забути про те, що забувати важко, більш того, наші недруги, особливо із-за океану, вже й звинувачують нас у тому, що маємо людську пам'ять і не забуваємо і тих подій, і тих найдорожчих, що віддали свої життя за Перемогу. Гірко слухати мудрування прихильників забуття незабутнього, коли вони нашу священну пам'ять сприймають як ніщо інше за прихильність до повторення того, що згадується з жахом. Це ж треба додуматись – радянські люди, мовляв, тому так настирливо тримаються пам'яті про минулу війну, бо тільки й мріють про напад на “беззахисні” Сполучені Штати, тільки й прагнуть поневолити “безвільний” і такий “благодущний” американський народ.

Що ж, до кощунства і двоєдушності істинних прихильників майбутніх кровопролиттів нам не звикати. Не даремно сказано: у мутній воді легше риба ловиться. Мутять воду, мутять ...

Ми живемо своїм життям, законами власної совісті і сумління. Не про нові війни думаємо, прагнемо одного – як порятувати власну землю від атомної бурі, як порятувати і свій народ і народ світу від атомної катастрофи, як уберегти нашу Землю, нашу неповторну планету.

Поміж наших читачів – як старших, так і зовсім юних – найбільше тих, хто віддав перевагу літературі – як художній, так і мемуарній та науковій про події часів Великої Вітчизняної війни. І це цілком закономірно і зрозуміло. Не просто цікавість, не прагнення виховати в собі войовничість, а звичайна людська порядність і схилення перед пам'яттю тих, хто віддав життя за мир на землі, як уваги до ветеранів, людей, які ще живуть і перебувають в строю, щоденно нагадують нам про велич людського подвигу і вірність Вітчизні.

Шановний читачу! Перед твоїм зором ще одна сторінка нашої слави, неповторних подвигів людей прославлених, воїнів Радянської Армії, подвиг яких в дні страшної битви з фашизмом може бути еталоном героїчної поведінки простої радянської людини в екстремальних умовах війни. Причому війни не звичайної, із тих воєн, які пережило людство протягом історії, а війни вирішальної, в якій вирішувалась доля цілого людства.

В цій книжці під однією обкладинкою вміщено три розповіді-спогади прославлених героїв, воїнів, які пройшли через усі фронти і через усю війну, сотні і тисячі разів дивились у вічі смерті і, на щастя, zostали серед живих, донесли до нас всю відверту і щиру правду прожитого, правду, яка скидається сьогодні вже на легенду, на витвір людської думки.

Ми пам'ятаємо. Пам'ятаємо бої – на землі, у повітрі, на воді і під водою. Ми пам'ятаємо тих, хто йшов поруч в атаку, проливав свою кров, падав на рідну землю, щоб вже більше не підвестися, хто перемагав у бою, рятував свою Вітчизну, свій народ, свою рідну владу.

Ми пам'ятаємо і завжди те будемо пам'ятати, хто б що не говорив, в чому б нас не звинувачував. Пам'ятаємо не тому, що намагаємося собі повторити страхіття, а тому, що прагнемо одного – навічно поховати саму думку, сам замисел допустити нову війну на планеті.

За логікою наших недругів виходить так, що двічі Герой Радянського Союзу, прославлений ас, хлопчина із Донбасу, який вісімнадцятирічним вирушив у двобій з ворогом, тільки й мріє сьогодні, щоб знову закружляти в небі, зіштовхнутись у двобої з пілотами США, тими самими хлопцями, які в дні боротьби з фашизмом були нашими союзниками і товаришами по зброї.

Не тими думками живе сьогодні Олександр Гнатович Молодчий, ветеран війни, автор книги “Літак вилітає в ніч”, яка вміщена в цій книжці. Згадуючи про далеке минуле, про нічні польоти в далекі тили ворога, про польоти на Кенінберг і Берлін, ветеран думає про те, що все це не повинно повторитися, зостатися в пам'яті лише як згадка про велич подвигів його товаришів по зброї, як світла пам'ять про тих, хто не повернувся з бойових польотів.

Ім'я Олександра Молодчого в дні війни було на устах радянських людей, всіх тих, хто боровся з ворогом, всіх, хто в тилу кував матеріальну частину, необхідну для фронту, знали про безстрашного радянського аса і партизани та радянські люди, яким довелося пережити страхіття ворожої окупації. Знали ми всі й про те, що Олександр Молодчий хоч і удостоївся серед небагатьох звання Героя, але все одно був і зостався одним із тих мільйонів бійців-фронтників, що здобули славу Перемогу.

Шановний читачу! Перечитай уважно кожну сторінку розповіді Олександра Молодчого і ти відчуєш власну з ним спорідненість, він стане тобі близькою ріднею, бо його доля теж схожа на твою. Нелегке дитинство, маленькі і більші юначі радощі, горе, яке не минає жодної людини – все це таке людське, таке характерне. Радянська влада, власна енергія, захоплення важливою справою, прагнення стати корисним для людей і Вітчизни вивели хлопчину донецького краю на широкий життєвий шлях, а найстрахітливіша біда всенародна сприяла розкриттю фізичних, духовних і розумових сил юнака. Вітчизна дала

йому крила, вклала до рук могутню зброю, і він зумів нею скористатися якнайкраще, з високою відповідальністю і вмінням, як то і належало трудовій людині. Допитливий читач зверне увагу не лише на велику особисту хоробрість і винахідливість прославленого пілота, не лише доброзичливе і любовне ставлення до товаришів по зброї, схиляння перед пам'яттю полеглих друзів, а вичитає велику ідею про те, як треба ставитись до кожної справи, до великого діла і впершу чергу до того, що ти до нього приставлений.

У цій книжці вміщено спогади Героя Радянського Союзу Семена Прокоповича Серих під назвою “Безсмертний батальйон”.

Юнак із Білгородщини Семен Серих почав війну у званні рядового солдата-піхотинця, пройшов усю війну то у відступі, то в наступі на ворога, став полум'яним і переконливим політпрацівником, з тих політпрацівників, що в першу чергу власним прикладом виховували бійців. Як комуніст він успішно здійснював своє найвище право – першим підійматись в атаку і останнім при потребі виходити з бою.

В одному з боїв Семен Прокопович одержав десять поранень. Командувач частини одержав повідомлення, що хоробрий воїн помер в час евакуації до медсанбату. Сім'я воїна отримала “похоронку”, як і належить, рідня оплакала загиблого, а він виявився живим.

Так уже склалося, але рідні Семена Прокоповича ще двічі отримували з фронту “похоронки”, повідомлення про смерть героя. Двадцять чотири рази був поранений за час війни політрук Серих і кожного разу виборсувався з кігтів смерті і повертався в стрій.

Пройшов Семен Серих в лавах оборонців шлях від кордону в глибину рідної землі, потім звільняв її від ворожої навали, а далі проліг його шлях в лавах визволителів через пів-Європи. Разом зі своїм прославленим батальйоном утримував плацдарм біля Будапешту, тут і удостоївся високого звання Героя Радянського Союзу.

Проживав Семен Прокопович у Києві від самого дня Перемоги, зробив він багато доброго для нашої столиці, часто стрічався з молоддю, розповідав про подвиги своїх друзів-живих і загиблих – із безсмертного батальйону, закликав людство до миру – в пам'яті про загиблих, в турботі про безпеку живих.

“Крізь вогневі шторми” – так названо спогади Героя Радянського Союзу Георгія Олександровича Рогачевського. Це прониклива розповідь про славного моряка, командира-катерника із Першої Севастопольської орденна Нахімова I ступеня бригади ТКА Чорноморського флоту.

У хлопчини із Сумщини Георгія Рогачевського в дитинстві були різні захоплення, хотілося стати пілотом – данина часу! – а потім геологом – до чого він і повернувся в повоєнні часи. Доля поставила його на місток бойового катера і в цій якості занурила на Чорному морі у вихор бойових подій.

На війні, на морі і невеликий бойовий катер-торпедоносець грізна сила. Особливо, коли його штурвал у міцних руках, а той, хто веде бойове серце, володіє твердою волею, а головне, розумно, передбачливо і творчо здійснює кожний свій маневр. Не відразу, поступово, день за днем набував Георгій Рогачевський досвіду і вміння у важких перипетіях боїв водити свій катер, сміливо кидати його в бій, виводити з бою – часто з сотнями пробоїн – і уникати смертельної небезпеки.

Про війну на морі написано багато, але те, що розповів Георгій Олександрович, не загубиться в людській пам'яті. Характерно для його спогадів є велика увага до людей, чорноморців, з якими його зводила доля. Враження таке, що автор більше думав про своїх бойових товаришів, ніж про себе, намагався якнайбільше розповісти про них у своїх спогадах.

Вершиною командирського таланту командира катера-торпедоносця були безумовні бойові дії в час визволення Севастополя від ворога. В бойових кидках на ворожі бойові катери і їх судна повністю розкрився небуденний талант моряка Рогачевського, який увінчався великим званням Героя Радянського Союзу.

В одній книжці – три книжки героїв, представників піхоти, авіації, морського флоту. В них три розповіді, а за ними бачаться мільйони славних радянських воїнів, представників усіх родів військ, які так героїчно, так віддано і вміло протиставляли ворогові своє найвище прагнення – здійснити справедливість, покарати людиноненависництво, порятувати людство від понищення і поневолення.

І нарешті необхідно відповісти на питання: чому саме під однією обкладинкою зібрані такі різні оповіді різних авторів? Спричинило до цього те, що всім трьом авторам допоміг так щиро і переконливо відомий український поет і військовий письменник полковник Анатолій Васильович Таран, людина, що надзвичайно полюбила Армію, щедро віддав їй свій небуденний талант. Його літературний запис розповіді Героїв про Вітчизняну війну – дорогоцінний вклад в нашу літературу.

24.III.87.

Мысли о литературе и своем творчестве накануне юбилея

(Интервью Дмитрия Шлапака с писателем)

В день празднования 25-летия комсомола Украины (а это было в июне 1944 года) мне довелось познакомиться с Вами, прославленным командиром партизанского соединения имени Н. Щорса, и брать интервью для газеты “Молодь України”, где я тогда работал. С тех пор,

начиная с публикаций Ваших партизанских рассказов-былей, не осталось за бортом моего чтения все, написанное Вами. Так уж сложилось, что выпало мне быть и первым читателем, и первым критиком, и исследователем Вашего творчества. Но, кроме моих работ, нынче есть уже литературно-критические разработки и других авторов, большое количество статей, отзывов о Ваших произведениях писателей разных поколений из братских республик Союза. Имеются соответствующие разделы в школьных и вузовских учебниках.

Сопоставление всех изысканий приводит к обобщенному выводу: творчество Ю. Збанацкого – это художественная летопись многогранной народной жизни в ее различных проявлениях и событиях – героических и драматических, радостных и горестных, в борениях и свершениях, в достижениях и потерях, в чувствах, раздумьях, надеждах и устремлениях.

В самом деле, ведь роман “Сеспель” – яркая панорама становления и утверждения Советской власти на Украине, в Крыму и Чувашии, повести “Тайна Соколиного бора”, “Лесная красавица”, “Единственная”, роман “Красная роса”, книга “Мы – не из легенды” – героика партизанской и подпольной борьбы соотечественников против гитлеровской орды, романы “Перед жатвой”, “Волны”, “Поют кукушки” отображают насущные проблемы и конфликты послевоенной и современной действительности. А затем – целый ряд произведений, посвященных воспитанию молодого поколения, во главе которых по праву стоит любимый в среде учительства роман “Малиновый звон”.

По моему убеждению, и сегодня, в переломный революционный период перестройки, положительный пафос Вашего творчества оправдывается и подтверждается тем созидательным энтузиазмом и героическим подвижничеством, которые были и есть свойственны советским людям, в этом и состоит значение Ваших произведений. Однако, нынче каждый совестливый писатель наедине с собой, то ли вместе с читателем выверяет свои идейно-эстетические принципы, оценивает свое творчество в свете новых подходов, открывшихся исторических истин, уточненных задач литературы. Какие раздумья посещают Вас при взгляде на свой художественный урожай?

Ю.З. Советская литература – детище и летопись нашего народа, это ведь общепризнанно. Также как нелепо было бы отказываться нам от реальности созданий в нашей стране социалистического общества – пусть не полностью в ленинском понимании, а иногда и противоестественными методами и средствами, – так же антипатриотично было бы отбросить крупные художественные достижения советской многонациональной литературы. При всем драматизме и трагичности тех или иных периодов советской истории писательская мысль, творчество вращались вокруг великих революционных, созидательных, героических деяний родного народа. Поэтому нам были и оста-

ются дороги правдивые, вдохновенные произведения о рождении нового мира, нового общества, нового человека, созданные Горьким и Маяковским, Шолоховым и Твардовским, Тычиной и Рыльским, Головки и Довженко, всеми выдающимися мастерами литературы советской эпохи.

Я принадлежу к военному поколению украинской литературы, к ее отряду, в котором находятся О. Гончар и М. Стельмах, П. Загребельный и В. Земляк, П. Воронько и Григорий Тютюнник, М. Зарудный и А. Коломиец и многие другие прозаики, поэты, драматурги, публицисты. Поэтому свое творчество и раньше и теперь вправе соотносить с реальными итогами художественных усилий своих побратимов. Думаю, что писатели военного призыва стремились с честью, достойно выполнить свою миссию совести народа и в трудные годы сталинского административно-командного режима конца 40-х–начала 50-х годов и в период брежневско-сусловского застоя. Тому доказательство их лучшие романы и повести, поэмы и сборники стихов, их драматургия и публицистика.

Конечно, было бы в корне ошибочно не признавать, что сталищина и брежневщина не ограничивали, не стесняли творческие поиски писателей, стремившихся отобразить всю сложность общественной жизни, выдвинуть и осмыслить важные, острые в своей постановке проблемы и конфликты, обнажить явно негативные, антисоциалистические тенденции и явления. В этой связи сошлюсь на организованную бюрократами и чиновниками в буквальном смысле травлю О. Гончара за его смелый и новаторский роман “Собор”. Почти каждый новый роман М. Стельмаха на пути к читателю подвергался административно-бюрократическому вторжению в его текст. Стаскивались, как Вы помните, со сценических площадок критические пьесы В. Минко, А. Левады, М. Зарудного, А. Коломийца, А. Пидсухи.

Но дело не только в том, кто из нас, украинских писателей, создал правдивые произведения существенного проблемно-конфликтного характера. Примеров здесь можно привести больше, в частности, упомянуть прозу В. Козаченко, Григора Тютюнника, Б. Харчука, А. Димарова, А. Сизоненко, М. Олейника, Р. Федорива, В. Яворивского, юмор и сатиру Д. Белоуса, М. Билкуна, П. Глазового и др. Важно понять такой вопрос, которого, кстати, почти никто не коснулся в сегодняшних литературных дискуссиях, вопрос об общественной действенности проблемно-критических произведений современных писателей, о действенном государственном, партийном реагировании на постановку важных проблем советской действительности, т.е. я имею в виду известное пожелание В. Маяковского о том, чтобы его книги обсуждались и по ним принимались меры правительством и ЦК партии. Конечно, литература – инструмент морального влияния на общественную жизнь, но насколько бы поднялся ее престиж среди

миллионов современников, если бы по наиболее острым книгам писателей, в частности, публицистов, принимались государственные решения. Ведь если бы по роману О. Гончара “Собор” в конце 60-х годов, вместо критической заверюхи вокруг автора были изучены экологические проблемы и приняты государственные меры хотя бы только на Украине, как бы выиграла вся наша страна! Ибо настоящая забота о нашей природе, о чистоте рек, неба и земли началась лишь теперь, в годы великой перестройки. А разве не заслуживает широкого общепартийного использования в идеологической, воспитательной работе всенародно признанная поэтическая сатира и юмор незабвенного Степана Олейника, который воспроизвел целую галерею отрицательных типов-характеров, бытующих в разных слоях нашего общества!

Что касается собственного творчества, то, надеюсь, читатель не заподозрит меня в нескромности, если упомяну, что в романе “Малиновый звон”, написанном после памятного XX съезда партии, была довольно остро поставлена проблема трудового воспитания школьников, молодежи, а позже в романе “Перед жатвой” отображены трудные пути возрождения среди крестьянства исконной любви к земле, к утверждению пошатнувшегося чувства хозяина страны. Стремление показать преемственность наших высших идеалов в жизни, в свершениях трёх советских поколений, вдохновляло меня при создании романа “Волны”, в котором “отсеиваются”, точнее – осуждаются негативные явления, искажавшие облик советского общества, поэтизируются лучшие, патриотические и героические традиции и приобретения народа.

Д.Ш. Здесь, Юрий Олиферович, дело не в нескромности автора, а в реальном факте действительности упомянутых и других ваших произведений. Об этом свидетельствует и обширная почта и множество читательских конференций и по “Малиновому звону”, и по “Волнам”, и вообще по Вашему творчеству, на которых люди разного возраста, профессий принимали близко к сердцу и проблематику, и образы героев Ваших романов и повестей.

И вот в этом звене нашей беседы хотелось бы услышать размышления писателя о путях создания ярких человеческих характеров, о проблеме положительного героя в современной литературе. Ведь в Ваших книгах сотни и сотни персонажей, многообразие образов и наших предшественников, и современников, самоотверженных тружеников, воинов, патриотов и их разноликих антиподов. Но, естественно, главным творческим достижением являются образы ставшие примером для подражания, воплотившие в себе лучшие качества советского человека. Имеются в виду народный учитель-новатор Тарас Залужный из “Малинового звона”, колхозный вожак Дмитро Чумак из романа “Перед жатвой”, коммунист ленинской закалки Илья Дубогай, совет-

ская патриотка Михайлина Ясень из повести “Меж добрых людей”, ряд запоминающихся образов партизан в книге “Мы – не из легенды” ...

Ю.З. Я догадываюсь, что данный вопрос вызван возникшими вновь (и в который раз) спорами в писательских и литературоведческих кругах не столько о путях воссоздания персонажей-характеров в художественной литературе, которые вобщем-то хорошо известны и писателю и образованному читателю, сколько новыми подходами к проблеме положительного героя. Знаю, что некоторые критики высказывают сомнения в необходимости иметь в литературе периода перестройки образ положительного героя, считая наличие образа-примера в произведении “предписанием административно-командной системы”. Иные ссылаются на многозначность, сложность и противоречивость нашей действительности и ее семидесятилетней истории, которое якобы не дают жизненных оснований для создания образа героя нашего времени. Я не приемлю ни первой, ни второй точки зрения.

Я твердо высказываюсь за наличие положительного героя в современной литературе, ибо советский строй, вопреки его деформациям, сталинскому беззаконию и брежневскому застою, сформировал тип нового человека, созидающего, совершенствующегося и защищающего социалистический мир. Это во-первых. А во-вторых, мы же, советские писатели, исповедуем определенный высокий идеал новой, гармонически развитой, социально активной и духовно богатой человеческой личности. Поэтому речь должна идти не об отрицании положительного героя в нашем творчестве, а о его жизненной убедительности, о полноте правды в его воссоздании, которая состоит из многих слагаемых – и в преодолении героем жизненных препятствий, в бескомпромиссной борьбе за обновление общества, в моральном самосовершенствовании, раздумьях, в личной смелости на путях к высокой цели и т.п. Словом, читателю надо представить не персонаж-икону, не персонаж-плакат, а реального героя-энтузиаста, героя перестройки в его жизненном многообразии, художественной убедительности, в человеческой привлекательности и красоте.

Пути к постижению такого героя испытанные: пристальное внимание к человеческим характерам, к поступкам, чувствам, стремлениям современников. Если мне, по признанию читателей и литературной критики, в какой-то мере удастся воссоздание человеческих характеров в их индивидуализированном проявлении, – то это только благодаря постоянному наблюдению и изучению их в реальной жизни. Но какое многообразие характеров не было бы отражено в наших книгах, общей целью советской литературы, по моему убеждению, должно быть возвеличение человека-творца, преобразователя, интернационалиста. Горьковский девиз – “Человек – это звучит гордо!” – должен вдохновлять нас и сегодня с особой силой.

Д.Ш. Героика Великой Отечественной войны, в частности, все-народной партизанской борьбы против гитлеровского нашествия, – именно с этой темой вошел в литературу Юрий Збанацкий и внес в ее разработку заметный вклад. По выражению Ю. Смолича, уникальной в украинской литературе является довольно объемная художественно-документальная книга “Мы – не из легенды” как своеобразный партизанский эпос, основанный, и на достоверных исторических фактах, и на правдивом образном домысле. Поскольку нынче высказываются мнения об определенной ограниченности, узости, неполноте отображения Великой Отечественной войны в нашей литературе, хотелось бы знать Ваше отношение к освоению этой героической темы писателями.

Ю.З. Я не сторонник крайних утверждений о том, что отображаемая до сих пор в литературе война против фашизма – это, мол, не та очень тяжелая, кровопролитная война, которая была на самом деле, в ее реальности. Неужели мы можем ставить под сомнение перед взором наших детей и внуков драматическую и героическую правду фадеевской “Молодой Гвардии”, шолоховской “Судьбы человека”, знаменитых поэм А. Твардовского “Василий Тёркин” и П. Тычины “Похорон друга”, “Повести пламенных лет” А. Довженко, пьес А. Корнейчука “Фронт” и Л. Леонова “Нашествие”, романов О. Гончара “Знаменосцы”, К. Симонова “Живые и мертвые” и других всенародно признанных произведений?!

Однако, с течением времени, с изменением общественной атмосферы в стране, с раскрытием новых писательских талантов художественное осмысление пламенных лет Великой Отечественной войны становится более глубоким, обоснованным исторически и психологически, более объемным и масштабным, и, если хотите, философским. Наша битва против фашизма и наша великая победа представляются и более правдиво, и более осмысленно в контексте прошлого, настоящего и будущего. В этом аспекте своевременны романы и повести Ю. Бондарева, В. Быкова, А. Адамовича, М. Стельмаха, П. Проскурина, пьесы А. Дударева, М. Зарудного, А. Коломийца и другие произведения.

Нынешнее время перестройки открывает новые, действительно неограниченные возможности для всестороннего художественного осмысления и героики, и драматизма, и трагедии той незабываемой, решающей для судеб нашей Родины эпохи, которую мы называем Великой Отечественной войной. Думаю, что и украинской литературе в лице ее новых мастеров есть и будет что сказать об этой эпохе, и завещание А. Довженко о том, что украинская литература должна создать самые великие книги о минувшей войне и победе, ждет своего осуществления.

Что касается моей книги “Мы – не из легенды”, то замысел состоял здесь в том, чтобы запечатлеть неистребимость в нашем народе чувства Родины, которое реализовалось в создании из маленьких ручейков устремлений отдельных людей великой реки всенародной борьбы против вражеского нашествия. Мне хотелось показать, что партизанское движение возникало не по команде или призыву “сверху”, но возникало “снизу” и в этом состояла его сила, его победа.

Д.Ш. Юрий Олиферович, значительную долю своих писательских резервов Вы посвятили созданию книг для детей и юношества, проблемам обучения и воспитания молодого поколения. Уже не одно десятилетие юные читатели да и взрослые – учителя, отцы и матери – черпают добрые чувства и мудрые мысли из повестей “Тайна Соколиного бора”, “Морская чайка”, “Куриловы острова”, “Героподвия”, “Поздравьте меня, друзья!” и других. Поскольку Вы в течение длительного времени возглавляете Комиссию по детской и юношеской литературе Союза писателей Украины, хотелось бы передать читателям “Радуги” Ваши соображения о творчестве и призвании писателей этого литературного цеха в условиях перестройки в обществе и прежде всего в обстоятельствах проводимой коренной реформы системы народного образования.

Ю.З. Известно, что вся советская, в частности, украинская литература для детей и юношества лучшими своими произведениями принимала активное участие в деле образования и воспитания подрастающего поколения. Если говорить кратко, то смысл этого участия состоял в художественном воплощении тех мировоззренческих и эстетических основ, которые характеризуют педагогические взгляды Крупской, Макаренко, Сухомлинского. Но сегодня ответственность авторов, пишущих для детей, юношества и учительства, значительно возросла, а проблемы усложнились. По моему убеждению, задача состоит в том, чтобы непременно поднять интеллектуальный уровень и обновить образный арсенал литературы для детей и юношества, который бы соответствовал нынешнему и будущему состоянию научных и исторических знаний, процессу духовного обогащения советского общества. Эта задача особенно под силу молодому отряду писателей, пришедшему в нашу литературу, вооруженному новейшими знаниями в различных областях и ценным художественным опытом классиков.

Д.Ш. На Вашем творческом счету есть не только прозаические произведения, но также драмы и киносценарии. Как сложилась их судьба в театре и кинематографе? И вообще, каковы Ваши суждения о содружестве литературы, театра и кино?

Ю.З. Обращение прозаика, поэта, публициста к жанрам театральной драмы и киносценария считаю вполне естественным, закономерным, коль ты чувствуешь внутреннюю творческую потребность

воплотить свой замысел в этой именно форме. Доказательств, примеров много, в частности и в украинской литературе. Вспомним пьесы или киносценарии А. Головки, Ю. Яновского, А. Шияна, М. Стельмаха, О. Гончара, В. Собко, Л. Дмитерко, В. Земляка, П. Загребельного, Ю. Мушкетика, И. Драча ... В кинематографе мне, можно сказать, повезло: фильм по моей повести “Меж добрых людей” обошел не единожды киноэкраны и телеэкраны страны, был показан в ряде зарубежных стран, сняты по моим сценариям фильмы “Сеспель”, “Морская чайка”, “Тайна партизанской землянки”, “Ожидайте связного”, “Куриный бог”. К сожалению, не повезло мне в театре, из полдюжины пьес на сцене были поставлены лишь две. Думаю, что причина здесь не столько в качестве пьес, сколько в каком-то удивительном безразличии театральной режиссуры к украинской драматургии вообще.

После ухода из жизни представителей старшего поколения режиссеров, создавших славу украинского театра именно на основе национальной драматургии, нынешнее поколение постановщиков, подверженное чувству национального нигилизма, зачастую упорно избегает совместной работы с целым рядом украинских драматургов, а тем более с прозаиками и поэтами, обратившимися к драматургии. Так что нетеатральная судьба моих пьес сродни пьесам Ю. Мушкетика и А. Пидсухи, В. Дрозда и Ю. Бедзика, И. Драча и Валерия Шевчука ... Оживление и обновление театрального и киноискусства на Украине, конечно же, немислимо без содружества с писателями и большой литературой.

Д.Ш. В свете идей и установок ... [последнего времени] литературный процесс в стране неизмеримо усложнился и обогатился, что вполне закономерно и что вселяет надежду и веру в новые, поистине яркие художественные достижения в осмыслении советской истории и современной революционной действительности. Каковы, на Ваш взгляд, наиболее актуальные и острые проблемы литературной жизни на Украине?

Ю.З. Высказывать личные суждения по столь важным программным вопросам – дело рискованное и для меня непривычное, это ведь задача коллективной мысли писателей республики. Я лишь скажу о том, что меня огорчает и радует, во что мне верится в будущем, и к чему я бы призвал собратьев по перу.

Глубокая печаль жжет сердце от осознания многих писательских потерь во времена сталинского деспотизма и хорошо, что творческое наследие мастеров литературы 20–30-х годов постепенно возвращается в наш духовный арсенал. Радует, что вопреки всем испытаниям, выпавшим на долю нашей творческой интеллигенции, создана, живет, обогащает новые поколения читателей советская литературная классика, представленная на Украине именами целого ряда выдающихся мастеров художественного слова. Но нам не пристало при-

бедняться и в оценке современного состояния украинской литературы. Книги О. Гончара и Ю. Мушкетика, Б. Олейника и И. Драча, Д. Павлычко и Е. Гуцало, Р. Иваничука и В. Дрозда, Валерия Шевчука и Ю. Щербака, Лины Костенко и М. Винграновского и других современных писателей яркое свидетельство наших творческих резервов, которые в ближайшие годы дадут свои плоды в осмыслении великой перестройки, в возвышении Человека. Искренне верю, что, постигая современные проблемы общества, воскрешая наше историческое, культурное прошлое, развивая и обогащая родной украинский язык, укрепляя деловую братскую дружбу с литераторами народов матери-Родины, писатели Украины оправдают доверие ... миллионов советских людей ... Думается, что мне, как ветерану, на рубеже своего 75-летия позволительно высказать эти убеждения и надежды.

Учитель

Які слова знайти, щоб змалювати його образ? Якими епітетами визначити правдиво і глибоко благородство його душі, красу його праці, значення його слова в житті людини?

Професія учителя – найблагородніша серед усіх інших, може, ще й тому, що вона найдревніша. Людина, раніш ніж стати найпершим у світі скотарем, мисливцем чи хліборобом, вже була вчителем, вихователем наступних поколінь. Можливо, що перший педагог був не стільки навчителем юних, скільки допитливим і терплячим вихователем. Навчання і виховання – неподільні, вони зливаються, як води багатьох струмків, у одне русло,

Іноколи чуємо нарікання на деяких учителів, що відривають виховну роботу від навчальної. І справді, є ще вчителі, які вважають за свій обов'язок подати учням лише суму знань, тих самих, що вже давно викладені в підручнику й не є таємницею для учнів.

Думаючи часто над проблемами виховання молодого покоління, над важким і прекрасним трудом учителя, я завжди згадую своїх перших учителів, на власному ставленні до них вивіряю ставлення і сьогоднішньої дітвори до своїх вихователів.

Уже давно немає на світі моїх перших учителів, а вони в пам'яті стоять, мов живі: я бачу вираз їхніх очей, я відчуваю роботу їхньої мислі, я пам'ятаю кожну зморшку на обличчі свого улюбленого вчителя,

Мене й досі пече ледь помітна гримаса на обличчі педагога, якого я не те що недолюблював (не любити вчителя – то був би великий для мене, малого, гріх), а в глибині душі не шанував, бо в чомусь не довіряв йому.

Довір'я. Мені здається, що це те головне, чого мусить кожний педагог добитися у стосунках з учнем, з колективом класу. Коли вчитель не вміє завоювати повного довір'я своїх учнів, він ніколи не буде справжнім учителем. Я пам'ятаю, з яким довір'ям я ставився до свого першого учителя. Кожне його слово для мене було священним. Бо воно було справедливим, красивим, звучним, воно відкрило мені такі грані життя і світу, про які до того я не міг навіть запідозрювати й здогадуватись.

Мій учитель завжди дивився нам, своїм учням, у очі щирим, дружнім, як мені здається сьогодні, дитячим відвертим поглядом. В його погляді я ніскілечки не відчував зверхності, учитель у чомусь був рівним зі мною, малим, і цим самим "чимось" підносився в моїх очах до такого рівня, що став для мене недосяжним ідеалом. Я потай у думках

мріяв бути таким же розумним, таким добрим, таким ласкавим до кожного, таким неквапливим і поважним, таким усміхненим, яким завжди був мій учитель.

Прокидаючись ранком, я вже всміхався назустріч наступному дню. Я забував інколи поспідати – швидше, швидше до школи!

У мене попереду найпрекрасніші години – зустрічі з моїм учителем. Він і прочитає щось із книжки, він не піде до учительської поспішно, а вийде з нами на вулицю, він зупиниться в коридорі, і я матиму щастя постояти біля нього, доторкнутися крадькома до рукава його піджака, запитати про те, як живуть люди у далекій і незрозумілій Африці і чи то правда, що на півночі люди живуть у крижаних будинках?

Мій учитель мене одночасно і навчав, і виховував. Я тоді цього не розумів, я лише інтуїтивно відчував, що оце і є той ідеал учителя, без якого не може існувати школа.

В нашій школі працював і інший учитель. Я його теж запам'ятав на все життя. Розумний, серйозний, поважний чоловік. Але він не був нашим ідеалом. Він не був улюбленцем і тих учнів, яких виховував. Вони, зітхаючи, казали: “А наш учитель, ніколи й не хворіє”.

Мій учитель був людиною хворобливою. Інколи не виходив на заняття і тоді його підміняв колега. То для мене були найтяжчі дні. Вже дорослим я зрозумів, що в тому була не моя закоханість у “свого” вчителя, а вміння його заволодіти моїм серцем і почуттям.

Він так само розумно розповідав про цікаві речі, викликав до дошки, підхвалював за успішно розв'язану задачу і картав за якийсь промах, але все те було неприродним, казенним, не таким, як у мого вчителя. Справа була в тому, що в очах того, другого, вчителя я не відчував знайомого тепла, вони не могли затаїти в собі зверхності дорослого, яку я читав і розумів як зневагу до себе. Цей учитель ніколи не затримувався в школі після дзвінка, не виходив на вулицю, не заводив розмов з учнями поза класом, коли не треба було когось покарати. Полюбляв учительську кімнату і власний спокій. Чи то нерозуміння, чи лінощі, чи, може, і байдужість до своїх вихованців приспали в ньому оту другу сторону – сторону вихователя. І ми, учні, не знаючи про це, дуже добре відчували все і одверталися від учителя, не довіряли йому, не любили його.

Складна й нелегка праця педагога. Зрозуміло, що бути “просто” вчителем легше. Прийшов до школи, відбув урок у класі, повартував у коридорі, розігнав грайків, покартав шибайголів, зібрав свої книжки та щоденник і – додому. Важче бути справжнім вихователем, улюбленцем учнів. Для цього треба розкритися повністю, стати в душі учнем, жити учнівським життям, дитячими інтересами й переживаннями, водночас залишитись дорослою, всезнаючою людиною. А це зв'язано з багатьма незручностями. Треба трохи раніше прийти до школи,

більше, ніж того хотілося б, побути серед учнів, а не в учительській, треба разом з учнями, а не раніше, піти зі школи, вчасно, коли саме потрібна допомога вчителя, завітати й додому до учня і повестися там так, щоб той прихід став приємним і жаданим для учня, для батьків і для самого педагога.

Більшість учителів саме так і роблять. І хоч це обтяжливо, клопітно, але вони не можуть без цього, не можуть бути іншими. Ще тому, що вони – педагоги, вихователі, наставники за покликом. У цьому сенс їхнього життя, в цьому радість і краса їхньої праці. І таким педагогам неоціненна плата – від самих учнів, від їхніх батьків. Цих учителів люблять тією глибокою й великою любов'ю, якій немає глибини і меж. Про цих учителів учні згадуватимуть на схилі свого життя, завжди пам'ятатимуть і вираз їхніх очей, і тембр голосу, і кожну зморшку на обличчі.

А вчителя, що працює, лише виходячи з обов'язку, забудуть дуже швидко.

Хіба що згадають його як контраст, коли він зіпсує хоч кілька днів, підмінюючи хворого улюбленого вчителя.

Вже пізніше, працюючи в школі, я зустрічав багатьох різних вчителів. Більшість з них були чимось схожі на мого улюбленого вчителя. Вони не могли жити без учнів, не бути захопленими дитячими справами, вони не шкодували ні сил, ні часу, ні здоров'я на улюблену працю. Але зустрічалися й байдужі, незадоволені тим, що від них вимагається ще й якоїсь виховної роботи, яким отой шкільний гамір і неспокій завжди завдають прикрощів, псують нерви.

Відомо, що не кожного кличе до себе всяка робота. Радянське суспільство серед інших усіх переваг перед капіталістичним має ще й ту, що дає людям можливість працювати за покликанням. І це треба завжди мати на увазі вихователям, допомагати молоді обирати собі роботу за покликанням, бо від цього залежатиме весь життєвий шлях, трудове щастя людини. Ось чому, мені здається, насамперед слід забезпечити комплектування педагогічних навчальних закладів людьми, які пішли у школу лише за покликанням.

Мені запам'яталось, як під час випуску нас, юнаків і дівчат, із середньої школи (це було наприкінці тридцятих років) педколектив писав на кожного характеристику. І радив, кому на яку життєву стежку стати. Щодо мене було записано: має нахил до педагогічної роботи, рекомендувався до вступу в педагогічний навчальний заклад. Ця рекомендація була для мене путівкою в життя, визначила весь напрям моєї діяльності.

Здається, що саме у відношенні до педагогічних кадрів треба особливо вміло застосовувати цей принцип старанного відбору рекомендації педагогічним школам та вузам юнаків і дівчат, які ще в школі виявляють нахил до педагогічної діяльності, здібності вихователя. І це

цілком закономірно, справедливо. Справді, от як у житті: хлібороб виховує хлібороба, металург – металурга, письменник виховує молодого наступника. Педагог має в своєму учневі відчути талант педагога, розвинути його, викликати любов до своєї професії. А школа повинна зробити все, щоб такий учень потрапив саме до того навчального закладу, який підготує його до улюбленої і такої важливої для суспільства професії.

Володимир Ілліч Ленін говорив, що в радянській країні учитель буде на такій висоті, на якій він не був ніколи і ніде. Йдеться про красу праці, про її значущість, про всенародну шану та любов до вчителя, про те, що цій величній професії лише в умовах перемігшого соціалістичного суспільства віддається все, що їй належно.

В нашій країні вчитель ступив на вірну стежку до тієї недосяжної височини. Треба зробити все необхідне, щоб допомогти йому успішно подолати прекрасний і благородний шлях до самої тієї вершини...

К читателям

“...история педагогики тысячами нитей связана с историей вообще”.

Н.К. Крупская

Издrevле человечество утверждалось в мысли: чтобы двигаться в будущее, необходима опора на прошлое. Поистине непреходящее значение во все времена сохранит мудрый совет великого Ленина: без ясного понимания того, что только точным знанием культуры, созданной всем развитием человечества, только переработкой ее, нельзя строить новую, пролетарскую культуру.

Едва ли надо доказывать, что это полностью относится к такому существенному компоненту науки, культуры, общественной мысли, как история педагогики.

В предлагаемой вам, дорогие читатели, книге, которая создана трудом и усилиями большого коллектива научных сотрудников, впервые воссоздан генезис воспитания, образования и педагогической мысли украинского народа, реализована не одно десятилетие вынашиваемая идея обобщить и систематизировать его богатейшее педагогическое наследие.

Старшее поколение педагогов, к которому принадлежу и я, могло только мечтать о подобной книге: она приобщает к великому множеству самобытных памятников прошлого, источников действительно бесценных, воссоздающих “аромат” эпохи, помогающих ощутить ее живое дыхание, преемственность и связь поколений, осмыслить то, что мы

по праву считаем нашим духовным достоянием. И, пожалуй, главное – книга, дающая представление о прогрессивных исканиях педагогов прошлого, поможет творчески, избегая узкоутилитарного подхода, искусственной модернизации педагогических идей и концепций, использовать, в меру возможного, наиболее рациональное, прошедшее проверку временем, обогатить им арсенал педагогических средств советской школы.

Знания сравнивают со светом, пламенем, факелом. На протяжении всей истории цивилизации люди отождествляли его с тем, что освещало дорогу в грядущее. Более семи десятилетий назад Великий Октябрь, открывший новую эпоху в жизни человечества, сделал доступность знания одним из главных прав, обеспечиваемых гражданам нашей Конституцией. А реализует это право, прежде всего, учитель. Он, надеемся, станет вдумчивым читателем нашей уникальной книги.

Поэтому здесь уместно подчеркнуть, что труд учителя – кропотливый, лишенный какой-либо внешней броскости, действительно неоценим – и по смыслу, и по значению, и по безмерной сложности своей, что дело учителя, говоря словами К.Д. Ушинского, “одно из величайших дел в истории”.

Неизменна верность учителя благородному призыву сеять разумное, доброе, вечное. Но сегодняшний учитель – ваятель духовного мира юных – не просто труженик на ниве просвещения, а носитель качественно нового сознания, в основе которого диалектико-материалистическое понимание мира. Естественно, неизмеримо повышается требовательность к учителю, его кругозору, эрудиции, нравственным качествам, а также ко всем, кто причастен к воспитанию подрастающих поколений, к формированию гражданина и патриота. А это, по выражению А.С. Макаренко, – процесс непрерывный, осуществляемый буквально на каждом квадратном метре.

Как тут не вспомнить мысль другого выдающегося советского педагога – В.А. Сухомлинского: чтобы открыть перед учениками искорку знания, учитель должен впитать целое море света.

Мир педагогических знаний – море поистине безбрежное. Попытаемся вместе с вами, читатель, охватить мысленным взором лишь отдельные, наиболее впечатляющие из неиссякаемых родников, питавших в течение столетий педагогическую мудрость нашего народа.

Истоки их восходят к глубокой древности. Прежде всего назовем устный учебник жизни – народную педагогику, возникшую за много веков до становления педагогики письменной. Оригинальные источники, представленные в книге, – образцы разных видов и жанров фольклора педагогического содержания дают возможность как бы воочию увидеть, что украинская этнопедагогика, зародившаяся на

общеславянской основе, развиваясь в условиях общности русского, украинского и белорусского народов, отражает историю, труд, быт нашего народа, его педагогические идеалы, вековые чаяния, стремление к свету знаний. Именно в те далекие времена и зарождались первые ростки плодоносного дерева, именуемого наукой о воспитании и образовании.

На страницах предлагаемого издания широко освещается развитие письменности, школы и педагогической мысли Киевской Руси. Там существовала разумеется, только для княжеской верхушки, но все же довольно стройная система просвещения. Зловещее татаро-монгольское нашествие уничтожило не только материальные, но и духовные ценности. Сбереглось немного, тем более впечатляют пласты педагогической мысли, содержащиеся во всемирноизвестных памятниках “Поучение князя Владимира Мономаха детям”, “Изборник” в древних повестях, былинах. Они свидетельствовали о жизненности и необозримых перспективах педагогики, получившей с годами почетное, обязывающее наименование – человековедение.

Из-за лютого вражеского нашествия надолго пришли в упадок наука и культура, в развалинах лежали города, сорняками поросли некогда плодородные нивы. Многие белые пятна образовались тогда, в пору лихолетья, и на педагогическом древе.

Заметное оживление педагогической мысли на Украине наступило со второй половины XVI века. Важнейшим фактором развития культуры и просвещения украинского и белорусского народов, прогресса общественного сознания стали тогда братские школы. Опубликованные в “Антологии...” историко-педагогические документы значительно расширяют наши представления о процессе возникновения и развития братских школ, содержания и методах их работы, культурных связях с Россией, об их участии и роли в борьбе за воссоединение украинского и русского народов.

Собранные и последовательно представленные – пожалуй, впервые в нашей печати – фрагменты произведений наиболее видных деятелей в области педагогики помогли составителям книги раскрыть, не прибегая к описательности, абстрактным умозаключениям, сущность и специфику историко-педагогического процесса данной эпохи. Перед нами проходит целая галерея имен, вошедших в историю как борцы, отстаивавшие передовые для своего времени формы и методы обучения и воспитания, выступавшие против засилия польской шляхты и католицизма. Среди них – Арсений Элласонский, Мелетий Смотрицкий, Памва Берында, Иван Борецкий, Иоаникий Галятовский, Лаврентий Зизаний-Тустановский, Кирилл Ставровецкий.

Весьма интересны первоисточники, характеризующие развитие педагогической мысли на Украине в XVIII веке, творчество наиболее видных деятелей того периода – Феофана Прокоповича, Григория

Сковороды, Михаила Козачинского, Якова Козельского. Примечательно, что некоторые положения, стоявшие в фокусе педагогические воззрений Г.С. Сковороды, созвучны и нашему времени. В иерархии нравственных ценностей, например, выдающийся просветитель и философ главенствующее место отводил уважению и любви к труду, к человеку труда.

Большую познавательную и научную ценность имеют материалы, благодаря которым у читателя может сформироваться достаточно полное представление о педагогической мысли на Украине в период распада и кризиса феодально-крепостнической системы, развития капитализма и империализма.

Особую окраску придает этому периоду замечательная традиция, получившая плодотворное развитие во все последующие эпохи, – неизменное заинтересованное участие деятелей литературы и культуры в приумножении достижений педагогики. Здесь возвышаются исполинские фигуры украинских революционеров-демократов Тараса Шевченко, Ивана Франко, облик и многотрудные судьбы которых всегда волнуют наше воображение. В творениях этих титанов, а также выдающихся писателей и поэтов Леси Украинки, Павла Грабовского, Михаила Коцюбинского и других, при всем жанровом разнообразии произведений, нашли отражение – наряду со сложными и противоречивыми реалиями века – проблемы школьные, образования для народа, прогрессивные педагогические идеи.

Читатель получит возможность расширить свои познания и о педагогическом наследии К.М. Пирогова, Н.А. Корфа, А.В. Духновича, Х.Д. Алчевской – деятелей, для которых обучение и воспитание было двигателем общественного прогресса.

Научная мысль передовых ученых минувшего столетия подготовила благодатную почву для зарождения и утверждения советской педагогики.

Включенные в книгу фрагменты произведений С.В. Васильченко, Т.Г. Лубенца, С.А. Ананьина, Г.Е. Жураковского, А.Ф. Музыченко, И.А. Соколянского, Я.Ф. Чепиги и других дают наглядное представление о том, сколь широк и многопланов был диапазон их педагогических интересов, значителен – несмотря на отдельные заблуждения и ошибки – вклад в становление советской педагогической науки в Украинской ССР. Ее дальнейшее развитие неотделимо от теоретической и практической деятельности А.М. Астряба, А.К. Бабенко, Т.Ф. Бугайко, Н.Ф. Даденкова, Г.С. Костюка, С.Х. Чавдарова, труды которых, лишённые риторичности, насыщенные оригинальными мыслями, из года в год обогащали новыми гранями научный потенциал педагогики.

Далеко за пределы республики, Советского Союза шагнула слава Антона Семеновича Макаренко, 100-летие со дня рождения которого

широко отмечалось в 1988 году как знаменательная дата в истории развития всей духовной культуры человечества. Огромен, поистине неиссякаем интерес учительства, широкой общественности к наследию выдающегося педагога-новатора, который в своем всемирного значения опыте шел нехоженными дотоле тропами, смело ломая каноны и стереотипы, оказывая подлинно революционизирующее воздействие на решение проблем и задач современности. Можно ли сомневаться, что читатель с чувством искренней благодарности создателям книги воспримет возможность приобщиться к творческой лаборатории А.С. Макаренко, прикоснуться к тайникам его неувядаемой значимости педагогического мастерства.

Послевоенный период педагогической жизни республики, всей страны отмечен редкостным феноменом – непрерывным подвижническим трудом на ниве просвещения и педагогической науки Василия Александровича Сухомлинского. Созданные им десятки книг, сотни работ, каждая из которых впитала в себя высокий гуманизм советской педагогики, может служить образцом гражданской ответственности перед обществом и народом, творческой взыскательности, подлинной интеллектуальной, культуры. Идеи В.А. Сухомлинского – авторитетного советчика учителей побуждающие мерить работу школы критериями, созвучными нашему переломному времени, получили всеобщее признание. Таков и публикуемый (в фрагментах) один из основных трудов выдающегося педагога – “Проблемы воспитания всесторонне развитой личности”.

Одна из ключевых проблем 80-х годов – реализация идей школьной реформы, фундамент которых составляют педагогические концепции, ориентирующие на творческое сочетание традиций и новаторства. Именно в интеграции педагогической мудрости прошлого и новых подходов видится залог достижения качественно нового уровня работы школы – важнейшего фактора социально-экономического развития нашей многонациональной Родины.

Таковы некоторые соображения, которыми хотел бы поделиться с вами, дорогие читатели, в связи с изданием “Антологии педагогической мысли Украинской ССР” – книги, которая, вне сомнения, станет ценным подспорьем для педагогов нынешнего и будущих поколений.

Макаренко Антон Семенович

Ім'я Антона Семеновича Макаренка – в найпершому ряду творців нової радянської педагогіки. Саме йому, рядовому учителю із Сумщини, випало велике щастя стати творцем і засновником таких педагогічних принципів, які лягли в основу могутньої педагогічної науки епохи соціалізму.

Світова педагогіка творилась такими видатними ученими прогресивного напрямку, як Ян Коменський, Жан-Жак Руссо, Песталоцці, Костянтин Дмитрович Ушинський. Кожний з них був винятково яскравою особистістю, висував і обстоював найпрогресивніші ідеї свого часу, прагнув нести світло знання якнайширшим масам народу, віддав до краплини своє життя найблагороднішій і найгуманнішій справі виховання молодого покоління.

Антон Семенович Макаренко творчо і критично засвоїв велику спадщину наймудріших навчателів і вихователів світу, пристосував її у своїй практичній діяльності до умов новітніх, до часів пролетарської революції, поставив на службу справи виховання дітей революції, справі виховання юних поколінь звільненого від сил гніту і експлуатації народу. Педагогічні засади Макаренка найгуманіші, найпрогресивніші.

Новим, принципово відмінним у педагогічній практиці Макаренка є положення про колектив, про виховання дитини в колективі. Тільки в могутньому творчому трудовому колективі всебічно гармонійно розвивається окрема особа, всебічно викристалізовується і досягає найвищої яскравості кожна індивідуальність, тільки колективним вихованням досягається гармонійне поєднання загальної і особистої мети кожним членом суспільства.

Ще геніальні попередники Макаренкові, творці світової прогресивної педагогіки помітили, що труд, виховання особистості в трудовому процесі благотворно впливає на розвиток духовних, моральних, естетичних і фізичних здібностей і сил дитини. Макаренко в своїй практичній діяльності вихователя не лише довів благотворну силу і вплив трудового навчання в поєднанні з усебічним навчанням та вихованням, а й розвинув цю галузь педагогіки в струнку новаторську теорію. Макаренкові першому пощастило повернути до світла, до життя і щастя таких дітей, які в капіталістичному світі були б приречені на зvierодніння і загибель.

Макаренка з його славетними, всесвітньовідомими творцями педагогіки поєднує і така сторона його діяльності, як літературна творчість. Відомо, що і Ян Коменський, і Руссо, і Песталоцці, і Ушинський були не лише великими вихователями, а й блискучими літераторами, творцями таких художніх цінностей, які ніколи не перестануть хвилювати людство, ніколи не втратять свого значення для мільйонної армії діячів педагогічної ниви.

Письменницька діяльність Антона Макаренка була плідною (він автор безсмертної "Педагогічної поеми", "Книги для батьків" та багатьох інших літературно-педагогічних творів), високохудожньою і мистецькою (його талант дуже високо цінував М. Горький), мала загальнодержавну вагу, про що не раз говорили К.І. Калінін, Н.К. Крупська; мала, має і завжди матиме величезний вплив на сучасну і майбутню педагогічну думку, про що свідчить переклад

творів Макаренка на десятки мов світу. Художницька практика Макаренка благотворно впливала і впливає на розвиток сучасної педагогічної теорії і практики в радянській школі, в школі країн соціалістичної співдружності, в діяльності прогресивних педагогів усього світу, впливає на розвиток сучасної радянської і всієї прогресивної світової літератури, зокрема, літератури для наймолодших читачів.

Педагогічні ідеї, літературна спадщина Антона Макаренка завжди з нами, з усіма поколіннями батьків і дітей, з усіма діячами сучасної радянської літератури, з усіма невтомними діячами педагогічної ниви. Сьогодні, в день 90-річного ювілею Антона Семеновича Макаренка ми спілкуємося з ним особливо близько, як з живим, як з нашим сучасником, як з творцем нашої прекрасної сучасності, як з людиною, якій долею судилася вічність.

Василь Нефелін

(до 80-річчя від дня народження письменника)

Вже встигло вирости нове покоління з того часу, як з остерських вулиць пішов назавжди високий, трохи зсутулений чоловік з ясным, проникливим і приязним поглядом ледь примружених очей, що так і сміялись з-під скелець окулярів. Хто б не йшов – знайомий чи незнайомий – не міг не звернути увагу на цього чоловіка, що так і світився розумом, так і сіяв людською добротою.

Я почав мову про нашого земляка, українського письменника Василя Нефеліна, який майже все своє 60-літнє життя прожив у Острі. Справжнє його прізвище Нагорський. Народився він 1907 року в селі Сваром'ї побіля Десни в родині народного учителя. Ще маленьким переїхав до Остра. Тут він і вчився в школі та учительському технікумі, вже вісімнадцятилітнім почав учителювати в Острі.

Молодий учитель дуже любив літературу, прагнув до знань, тож вступив на зорі Радянської влади в Чернігівський учительський інститут, а здобувши освіту, був призначений на роботу в Харківську область.

Харків у ті часи був столицею нашої республіки, саме тут кипіло і ширилось літературне життя, і молодий учитель, вагаючись і сумніваючись, посилає в тогочасні журнали свої перші літературні спроби.

В 1925 році в харківському журналі “Плужник” вперше побачили світ його оповідання та вірші. Молодий письменник влився в тогочасний бурхливий літературний процес, невдовзі вірші облишив і цілковито віддався прозі. Переїхав до Харкова і став працювати в редакції журналу “Плуг”, в 1930 році видав свою першу книжечку оповідань “Із глибини”. Безумовно, та книжка з'явилася і в книгарні міста Остра. Я тієї весни саме закінчував навчання в Остерській семирічці, був активним учасником літературного гуртка, на все життя закоханим в літературу, отож з'ява оповідань нашого остерського письменника для нас, літгуртківців, стала нечуваною радістю, святом. Без сумніву, сам факт можливості звичайній людині стати письменником відіграв згодом вирішальну роль в моєму особистому житті.

Трапилося так, що невдовзі, в кінці 1931 року, я був відкликаний з села, де учителював, у Остер на роботу у райком комсомолу і за сумісництвом – в редакцію новоорганізованої в районі газети “Колгоспне життя”. І як же я був приємно вражений, коли зустрів тут у особі секретаря редакції не кого-небудь, а письменника Василя Нефеліна.

Правду кажучи, попервах я був помітно скис – як то працювати поруч з такою людиною та ще й без будь-якого досвіду газетярської справи. Але моє побоювання було марним. Василь Данилович оточив мене просто братською увагою і турботою, щоденно і старанно передавав свій великий досвід журналістської справи, всіляко заохочував до написання матеріалів у газету, прихилив мене і до фейлетонного жанру, друкував мої далеко не досконалі вірші, які стали потім безвільною мішенню для управ доморощених критиків.

Газетярська справа не проста. І тим більше – в невеличкій районній газеті. На її сторінках не розгуляєшся, і секретар редакції вчив мене економити площу, писати власні статті, редагувати дописи так, щоб словам було тісно, а думці – якнайпросторніше. І, головне, в кожній, навіть найменшій замітці віднайти і конфлікт, і ідею, задля чого й писалась сама річ.

Всього лише трохи більше, як півроку, довелось мені трудитись – а точніше стажуватись – поруч з такою ласкавою і досвідченою людиною. Вже під осінь я знову повернувся на учительську роботу і за сумісництвом був секретарем комсомольської організації, але наука Нефелінова не пройшла марно: я теж писав у газету замітки, хоч і рідше, але відшукував у них і фабулу, і конфлікт, а головне ту основну ідею, яка мене й надихала на виступ у пресі. У вільний час, якого так бракувало, в солодких муках просиджував за своїми, ще найпершими літературними спробами, яким, мабуть, на щастя, не довелося побачити світу.

Василь Нефелін невдовзі з Остра переїхав у Чернігів, у редакцію газети “Більшовик”, а згодом знайшлася “добра душа”, “капнула” на нього анонімку, яка оплатилася дорогою ціною письменниковій долі – він на довгі роки зник з остерського горизонту.

Та все ж правда завжди торжествує, розібрались, кому належить, і в отій кривді, яка була нанесена письменникові, і от він повернувся в стрій, приїхав до рідного Остра.

Назавжди запам’яталась мені перша зустріч зі своїм старшим другом і першим навчателем літературної справи. Він був тим же стійким і урівноваженим, як раніше, ні на кого не скаржився, тільки мрійно сказав, що прагне дожити до тих днів, коли по нашій землі не плуатиметься людей безчесних і хижих. Я похвалився йому своїми першими оповіданнями, першими, які побачили світ у періодиці, і він, повагавшись, сказав, що ще не знає – розгубив свій професіоналізм, а чи зберіг його в глибині своєї душі.

Він зберіг і професіоналізм, і свою душу чистою і нічим не заплямованою. Він почав писати. Писати оповідання, і вони з’явилися у 1969 році в книжці під назвою “Сулонські оповідання”.

І в житті, і в творчості він зостався однолюбом, вірним своїй остерсько-козелецькій землі, своїм землякам. Оповідання збірки

“Із глибини” побудовані на остерському матеріалі. Пам’ятається мені, як остерці, старші люди впізнавали, хто з них, під яким іменем виведений, а події тогочасного життя міста і району виразно проглядались в сюжетах.

Згодом, коли вже я був у керівництві Спілки письменників України, то часто зустрічався з Василем Даниловичем. Він активізувався як письменник, почали виходити з друку його добірки оповідань, зокрема, “Золоте відерце”, “Любов”, повісті “Будні” та “Ранок його життя”. Не раз я запрошував Василя Нефеліна переселитися до Києва. Пропонували йому посади в літературних журналах, але він не міг зрадити своєму місту, своїм людям.

– Тут моя природа, тут красуня Десна, тут живуть герої моїх творів, – казав він, – і мені не варто від них відриватися.

Позиція достойна справжнього письменника, митця, відданого своїм героям. Він назавжди зостався в своєму рідному місті, помер раптово 12 червня 1968 року над Десною і похований на міському кладовищі поміж тих, чиї образи його надихали в житті і живили його проникливу творчість.

В ці дні йому сповнилось би вісімдесят. І ми, його земляки, його друзі, всі, хто знав і шанував цю мудру і добру людину, віддаємо свою шану, висловлюємо глибоку вдячність за все те добре, що письменник зробив для свого народу.

Почесний громадянин

Про того, хто йде з тобою поруч, не думаєш, що він колись завершить свій шлях і про нього доведеться писати спомин. Здається тобі, що спільній дорозі тій не буде кінця, а твої супутники безсмертні.

Ніколи не думалось мені, що писатиму спогади про Якова Васильовича Баша – друга і соратника, з яким йшлося поруч в житті більшу його половину.

Коли я з ним познайомився вперше? Коли він увійшов в моє життя так, що згодом уже почалося здаватись, ніби жили з ним поруч від часів самого дитинства, ніби були нерозлучними рідними братами. А можливо, ще й ріднішими за рідних. Понад сорок років майже щоденного спілкування і жодного прикрого слова, найменшого непорозуміння, навпаки, повна спільність поглядів, повне розуміння один одного, цілковите спрямування поглядів і дій на здійснення ідеалів, яким ми покликані слугувати все життя.

В далекому 1943 році, опісля того, як Червона Армія перейшла через Дніпро і наш партизанський край у міжріччі Десни і Дніпра був визволений з-під ворожої навали, прибув я до Харкова.

На околиці міста, в збереженому будинку замешкав тимчасово Український штаб партизанського руху. Ми, керівники партизанських формувань, які вийшли з ворожого тилу, мали явитись на очі своєму безпосередньому керманичеві генералу Тимофію Амвросієвичу Строкачу і відзвітувати за свою діяльність.

Вступивши в прийомну генерала, я стрівся з молодим офіцером, найпершим помічником генерала, але знайомитись з ним близько не довелося, бо він, схоже, кудись поспішав, тож відразу пропустив мене до начальника штабу і зачинив двері. Тільки й запам'ятався мені його привабливий образ: середній на зріст, доладно скроєний, спокійний і упевнений, чорнявий, як мовиться, з ніг до голови і наділений такими терновими ласкаво-сміхотливо-блискучими очима, що не залюбуватися ним було неможливо.

Знайомство тоді не відбулося. А могло відбутися, як і в 1931 році, коли я здійснив мандрівку на новобудови першої п'ятирічки в південний регіон республіки. Навчався я тоді в Чернігівському педтехнікумі, на літні канікули послали нас до Дніпра, на линовські торфовища, аж два місяці вергав я торфову окрошку в штабелі і за ту ударну роботу в числі дюжини передовиків був нагороджений путівкою, якби по-теперішньому, в туристичну мандрівку.

Побував я тоді на будівництві Харківського тракторного, запам'яталась та неозора будова якимось первісним безладом – всюди розкопано, розрито, нагромаджено гори цегли, металу, поміж всього того копошилися комашками люди, щось робили там і ніби й не робили нічого, тож доводилось повірити абстрактно в те, що тут згодом виросте велетень індустрії, а збагнути те, що робилося там, нам, сімнадцятилітнім, було не під силу.

Зате й сьогодні в пам'яті так, ніби це було вчора, зостався Дніпропетровськ, а надто мандрівка від Лоцманської Слободи до Кічкасу через живі і грізні пороги по розбурханому Дніпру. А там, побіля Хортиці – могутня будова.

Дніпрогес уже вимальювавсь чітко, хоч і заплутаний геть в паутинні риштувань, над могутньою річкою вже постала гігантська гребля, в тіло якої лився мокрий бетон. Люди, закачавши високо штани, витинали якийсь незбагнений танок в глибині котлована, втоптували бетон ногами старанно, діловито, на совість.

Розкривши рота, ми, до всього цікаві туристи, нависали над котлованом, пильно приглядалися до тих танцюристів, вбачаючи в їх жвавих постатях справжніх богатирів нового часу, прославлених будівничих нової епохи. Були серед них біляві і русяві, руді і чорні, як галчине пір'я зачіски, чи то прикриті хустинами, а чи засмальцьованими кепками, а то й відкриті для щедрих бризок бетонної маси – на те бетонярі не зважали, дружньо виконували свій дивовижний танок на дні котловану.

Можливо, серед тих володарів первісної бетонувальної техніки витанцьовував на холодіючій цементовій масі і Яків Баш, бо він саме в той час був серед будівельників величної споруди початку нової індустріальної епохи. Було серед них немало чорночубих і чорнооких, не виключено, що одним з них був і майбутній радянський письменник, літописець дніпрогесівських буднів.

Довго ми не могли облишити свого споглядання, все любувалися злагодженими і натхненним трудом будівничих, нам теж хотілося бути поміж них, але ми були тут лиш спостерігачами. Знайомства не відбулося ...

Зате, коли я, ставши співробітником Українського штабу партизанського руху, взявшись на партоблік в секретаря парткому – в того самого чорноокого офіцера, якого звали Яків Васильович Башмак, і швидко з ним здружившись – невдовзі довідався, що він починав свою трудову діяльність на Дніпрогесі, ожили в наших спогадах ті героїчні дні, коли босоногі будівельники втоптували в тіло могутньої греблі ще теплий і їдучий бетон, коли підводився у вись перший могутній велетень першої п'ятирічки.

З того далекого січневого дня, коли секретар партбюро штабу дружньо розговорився зі мною, новим членом парторганізації, коли в нашому минулому виявилась можлива зустріч на дніпрогесівській греблі, і сталося так, що ми відразу ж здружилися, відчувались зрідненими, об'єднаними спільною любов'ю до минулих мирних днів, до того часу, коли не руйнувалось, а творилося на нашій землі нове життя.

В головному партизанському штабі кипіла робота. Було тут завжди людно і навіть тривожно, людно тому, що весь час виходили з тилу партизанські загони, групи і з'єднання, тривожились, бо непокоїла доля тих формувань, які ще були у ворожому тилу і вели нерівні, а часто й небезпечні бої з переважаючою силою ворога.

Яків Баш, невтомний офіцер по особливих дорученнях Строкача, завжди був у курсі всіх новин, роботи в нього було непочатий край.

А ще ж і обов'язки секретаря партбюро – треба було і виховувати та спрямовувати діяльність комуністів і непартійних працівників штабу, проводити організаційну роботу в колективі – вгору глянуть Якову Васильовичу було ніколи.

Генерал Строкач був сам невтомним, спокійно тактовно, але твердо вимагав тієї невтомності і від працівників штабу. Яків Васильович був достойним помічником у генерала. Кожне його доручення виконував пунктуально, чітко і вчасно, і не лише в штабі, не лише в місті (це були спочатку Москва і Харків, а потім і Київ), а й не раз вилітав у глибокий ворожий тил, зокрема у басейн Дніпра, а потім у гори Словачії. Генерал Строкач, посилаючи Баша на чергове завдання, знав, був упевнений – завдання буде виконано блискуче.

Спинаюсь на цих сторінках біографії Якова Васильовича тому, що побоююсь – зостануться вони без особливої уваги тих, хто згадуватиме про його діяльність і ще тому, що вважаю – без уваги не можна залишити ані трудових зусиль юнака з села Миловичі на будівництві Дніпрогесу, ні його бойового подвигу в справі організації партизанської боротьби в тилу ворога. Підкреслюю це тому, що глибоко переконаний – коли б не було в житті Якова Васильовича Башмака цих яскравих і самобутніх сторінок життя і діяльності, то не було б у радянській літературі і талановитого письменника з дорогим для нас іменем – Яків Баш.

Він був винятково скромною людиною. Тільки випадково розговорившись про Дніпрогес, почув від Якова схвильовану розповідь про рідне і дороге для нього запорізьке диво. Він захопливо розповів про свою працю на будівництві, але ні словом не обмовився тим, що він офіцер Яків Башмак, ще й письменник Яків Баш, автор нарисів про будні Дніпрогесу в пресі, проте, що в нього за плечима вже є книги оповідань і нарисів “Доба горить” та “Дні”, роману “На берегах Славуті”, виступів у журналі “Огонек” та інше. Ще до війни він став членом Спілки письменників України.

Про все це я довідався згодом і від сторонніх людей. Одним із моїх завдань по роботі був прийом звітів про бойову діяльність партизанських загонів, які виходили з тилу. Це буде цікава і близька моєму серцю справа, адже доля кожного загону, кожного партизана була особливою, можна сказати, наскільки схожою на долю інших, настільки й неповторною.

Одного разу я цілий день мав розмову з командиром одного з загонів Київщини, яким командував Антон Грисюк. Це була цікава і знаменита людина, за бойовий подвиг в час війни з білофінами удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Його розповідь про громадянський подвиг і страдницьку долю київського професора Петра Буйка, який у час окупації проживав у селах Васильківського району, і схвилювала і вразила до глибини душі. Петро Михайлович Буйко був чи не єдиним лікарем, який і вдень і вночі приходив на допомогу людям. І мало хто знав, що, окрім своїх лікарських обов’язків, він виконує ще й важливу роль зв’язкового партизанських загонів. В загни Бишівського, Фастівського та Васильківського районів потрапив не один десяток бійців, скерованих сюди хоробрим зв’язківцем. Згодом Буйко вийшов у ліс, став партизанським лікарем.

В селі Ярошівці Фастівського району, в час необхідної допомоги важкохворому і спіймали фашисти професора. Важкою смертю він умирав – облили його бензином і живцем спалили...

Вислухавши розповідь Грисюка, Строкач довго мовчав. Мовчали і ми з Яковом Васильовичем.

– Ось тобі, Якове, тема для нового твору, – нарешті промовив партизанський генерал.

Письменник відразу ж почав збирати матеріал. І, мабуть, найпершими, відправними сюжетними лініями його майбутнього твору стали ті відомості, які я зібрав у час розмов з партизанами Київщини, в час їхнього звітування у штабі.

Але цього було замало. Кожного вихідного кудись зникав наш Яків. Я здогадався – то навідується у Ярошівку. Але не лише на Фастівщину проклав він шлях, а й у Києві проводив розшуки рідних та знайомих професора, і невдовзі в нього зібралась достатня кількість матеріалів.

Опісля безсонних ночей з'явився Яків Васильович на роботу з почервонілими очима, явно стомлений. Але то лише в перші хвилини. Ледь приступив до виконання своїх обов'язків і відразу ж перероджувався. Загорались знайомим вогником чорні очі, весь він виповнювався енергією, від втоми не залишалось й сліду.

Вже тоді, в час штабної праці я розпізнав невтомний характер письменника, його життєлюбність і глибоку відданість тій справі, яку він робив. І ще одна риса – не любив хвалитися, не афішував своїх задумів. На запитання: як працюється над творами, чи визрів до кінця задум, Яків Васильович неохоче відповідав:

– Коли ж тут працювати? Тільки звечоріє і вже світанок...

Він був життєрадісним і до того ж дотепним: кинув репліку, а ти, коли маєш казан на плечах, метикуй, до чого тут мовлено про коротку ніч.

День Перемоги вже стояв могутнім і зримим над обрієм, надходила радісна і щаслива весна 1945 року, вже всі партизанські загони були розформовані, відзвітували про свою діяльність, генерал Строкач був призначений на новий пост.

Партизанський штаб уже не займався бойовими справами, діяльність його була по суті не діючою, отож майже всі ми розійшлися по різних організаціях, і мені рідко доводилось бачитися з Яковом Васильовичем. На питання: де працює, відповідав стримано, навіть загадково: роботи, мовляв, вистачає, головне не робота, а її наслідки.

І раптом радісна подія: в літературному журналі з'явилася друком повість Якова Баша "Професор Буйко".

Прочитавши повість, я на radoщах розшукав автора, наговорив йому компліментів, а він помовчував, тільки вдоволено мружив очі та скупно посміхався.

– Ото ж моя й робота... Так, кажеш, читається? А я все побоювався, а що, коли не дотягнув.

Він почав працювати в спільчанських органах, опинився, як мовити, на виду, і ми знову почали спілкуватися частіше. Я в той час теж виступив з окремими оповіданнями, а Яків Васильович якось порадив: "не зупиняйся на дрібницях, тобі є про що сказати, берись за річ епічну".

Я в цей час працював над “Таємницею Соколиного бору”, сумнівався, чи зможу вивершити таку структуру, як роман чи повість, тож, скориставшись творчим досвідом товариша, сказав: “Взятись можна, але чи не вийде так, як у того дядька, який городив ясла в хаті...”

“Професор Буйко” в журналі з’явився вже в переможному році, а окремою книжкою в наступному році. Тепер уже письменник не таївся зі своїми задумами. Ділився роздумами про те, що йому нелегко працюється над п’єсою про лікаря-героя. Побоювався, що не опанує мистецтвом творення драматургічного дійства. Я не знав, що радити в такому випадку, тож рекомендував, подібно до того, як це роблять всі ментори: частіше бувати в театрі, приглядатись пильніше до вистав, то, гляди, і відкриється таємниця визнаних майстрів.

Не знаю, чи скористався тією не мудрою порадою драматург, видно, не прийняв її до уваги, бо опісля повісті про Буйка взявся за роботу над романом “Гарячі почуття”, оскільки тема дніпрогесівська не облишала його все життя. В 1947 році роман побачив світ. При зустрічі я докоряв письменникові за неувагу до п’єси про Буйка. Жартома, безумовно. Він на повному серйозні пояснив: роман “Гарячі почуття” розпочатий напередодні війни, в час, коли він працював у раднаркомі УРСР, отож і довелося його доводити до кінця вже в повоєнний час.

П’єса про Петра Буйка була написана і побачила світ рампі вже в 1950 році. І мені хочеться відзначити, що вона далася авторові нелегко. По складу свого творчого обдарування Яків Баш прозаїк. Драматургія має свої закони, свої особливості і не легко піддається всякому. Яків Баш, працюючи над п’єсою, проявив неабиякий опір, таємниці драматургічного дійства розкрилися йому не відразу. Треба було мати характер Якова Баша, щоб не відступити, а головне не потерпіти поразки. Він уперто студіював літературознавчі канони побудови драми, він знайшов у собі снагу проникнути в найпотаємніші тонкощі сценічного дійства. Не випадково він здружився з таким високим майстром сцени, як народний артист СРСР Юрій Васильович Шумський, підтримував з ним хвилюючу дружбу до самої кончини митця.

Кілька разів заходили ми з Яковом Васильовичем до Юрія Васильовича в гостину. Розмова починалася про те, про се, а невдовзі переходила на справи театральні, бо Шумський і жив і снів справами франківців. І все частіше розгорались гарячі розмови з приводу п’єси “Професор Буйко”. Шумський все шукав характерні деталі, вже творив образ професора-партизана. Яків Васильович уважно прислухався до кожного його роздуму, до кожного зауваження.

Запам’яталась мені прем’єра п’єси. Франківці тоді були на піднесенні, вони шукали, вони відкривали охоче двері не лише старим, а й молодим драматургам. Глядачі не обходили стороною театру, на всіх виставах – аншлаги.

На п'єсу Якова Баша прийшло стільки бажаючих, що театр не вмів усіх. Це були переважно партизани, воїни, лікарі, бо професора Буйка в Києві знали тисячі і тисячі людей.

Могутній талант дала природа Юрію Шумському, він не грав, а жив на сцені життям свого героя, люди йшли до театру на Шумського. В ролі професора Буйка актор Шумський перевершив самого себе – його герой був настільки яскравий і вражаючий своєю людяністю, безпрекціозністю, своїм громадянським пафосом, що глядачі забували про театр, вони жили тим, чим жили герої на сцені. Оплески, овації виникли не відразу, вражені глядачі ще кілька хвилин сиділи нерухомі і опісля того, як спала завіса.

Довго просили з'явитися на сцені автора. Схвильований і зняковілий Яків Баш десь був сховався і його ледь розшукали і мало не силоміць виштовхали перед збурених глядачів.

– І в партизанах такого не переживав, – сказав він мені опісля вистави. – Не знаю, хто вигадав тягнути авторів на сцену ...

Успіх “Професора Буйка” окрилив письменника, він невдовзі приступив до своєї улюбленої теми, створив чудову п'єсу “Дніпрові зорі”. П'єса була в театрі ім. Франка, почалися спішні репетиції, Яків Васильович був задоволений, але мені сказав:

– На прем'єру не піду. Не люблю хизуватися на сцені, хай плещуть акторам, а авторові вистави ще не відомо чи варто плескати.

Він був дуже скромним, але скромність та була своєрідною. Коли десь йшлося про його особу, особливо коли говорилось щось похвальне, то швидко переводив розмову або на іншу тему, або на жарт. Не любив позувати ні перед об'єктивом, ні перед громадою. Зате коли йшлося про щось важливе, принципіальне, то тут уже не ховався в затінок.

Я міг би згадати про багато випадків з нашого спільчинського життя, а особливо з життя нашої партійної організації, яку частенько доводилось Башеві очолювати, а чи то на першій, чи другій ролі, про його поведінку в час відповідальних і складних ситуацій. Яків Васильович завжди займав принципіальну, логічну позицію, при потребі до кінця захищав людину, але ніколи не давав спуску тим, хто порушував закон честі і моралі.

Він був комуністом високої честі і моралі, протягом майже всього свого свідомого життя ми йшли з ним поруч, і я стверджую, що Яків Баш не допустився в своєму житті та діяльності якоїсь найменшої похибки, за що йому б довелося червоніти. Він був комуністом високої дисципліни, але ніколи не був педантом, завжди і на все мав свій тверезий погляд, дотримувався найвищих партійних принципів і керувався ними. Товариші ставилися до нього по-дружньому, з повною довірою, і він жодного разу не порушив своїх принципів, завжди виправдовував довір'я всіх, хто його знав, хто з ним спілкувався.

Яків Баш в своїй письменницькій праці дотримувався високого принципу правдивості і досягнення узагальнення життєвих явищ і образів. Він знав багато, він був високоосвіченою людиною, і саме це зобов'язувало його бути в своїй творчості точним і правдивим. Він безмежно любив свої степи, неповторний південь України, на все життя був закоханий в красень Дніпро і не уявляв без них свого життя, був до кінця відданий ним, як творець.

Ще і двадцяти років не мав, як розлучився зі своїм рідним селом Милове на Херсонщині. Він народився і виріс побіля Дніпра, тут він пройшов перші уроки життя, учився, активним був комсомольцем-пропагандистом, сількором, почав писати вірші та оповідання. Мріяв про безмежний і красивий світ...

На береги Дніпра прийшли вчені, будівельники, трударі. Одного дня з'явився тут і чорнявий-чорнявий юнак, з Милового і назавжди пов'язав своє життя з Дніпрогесом, із Запоріжжям.

Опісля важкої і жорстокої війни, опісля великої перемоги на нашій многотраждальній землі почалося мирне життя, яке хіба що умовно можна назвати мирним. Тільки що бомби з неба не падали, а так їх вистачало і на полях, і на руїнах, і в землі, і у воді. І в умовах руїнних людям доводилось трудитись, трудитись уперто, так само, як трудились на війні, доводилось піднімати фабрики і заводи, побите і поруйноване господарство ставити на ноги, відбудовувати гордість перших п'ятирічок Дніпрогес, рятувати з руїн славне Запоріжжя.

На будові Дніпровської гідроелектростанції імені Леніна Яків Баш в далекі довоєнні роки став умілим і старанним будівельником, тут він, ще не освічений високими знаннями, став одним із співців рідної сторони, співців, які були покликані співати, оспівувати весну радянської дійсності, подібно до того, як солов'ї оспівують прихід весни.

Сюди вели його письменницькі стежки і дороги в час мирної відбудови, Дніпрогес і Запоріжжя тягнули його з магнетичною силою.

Майже весь час він перебував поміж героїв своїх майбутніх книг, які тут же і починали народжуватися.

Опісля написання п'єси "У кожного своя ціль" письменник цілком віддався прозі. І присвятив свою творчість дорогій серцю темі – темі робітничого класу, зокрема будівникам гідроелектростанції на Дніпрі, трудові і життю, самовідданості і героїзму великого класу робітництва. Він задумав створити цикл романів про запоріжців, який започаткувався "Гарячими почуттями".

Центральним образом роману "Надія" стала донька загиблого в громадянську війну робітника. І ім'я її – Надія. І в це ім'я письменник вклав і символічний зміст. Без великої надії, без віри в свою правоту, в перемогу, в майбутнє дівчина Надія, жінка трудівниці Надія Михайлівна не змогла б жити, не змогла б вистояти.

Тему великої справжньої надії людини і людства продовжив письменник і в новому романі “На крутій дорозі”.

Читачі в першу чергу, критика та дослідники літературного процесу високо поцінували труд прозаїка. Зокрема, було відзначено велику правду життя, розкриття так, здавалось би, не розв’язаних проблем і суперечностей, які випали на долю трудівників і які розв’язати було можливо лише героїчним трудом і самовідданістю, тією стоїчною самовідданістю, без якої не могло бути Перемоги і неможливо було б відбудувати поруйнованого господарства, “відбудувати”, якщо так можна сказати, і покалічені та знесилені людські душі.

Запорожці нарекли Якова Баша своїм почесним громадянином

До речі, Яків Васильович, ніколи того не афішував, я, один з його близьких товаришів, довідався про те через багато років і то випадково, в час перебування разом з ним у Запоріжжі. Тут у славному середовищі сталеварів, машинобудівників, будівельників, прославлених ще Остапом Вишнею нових запоріжців, я побачив, яким авторитетом і шаною користується Яків Баш. Його знали тут особисто, йому були вдячні, його вважали своїм, він носив звання “почесного громадянина”, а був і просто громадянином-запорожцем, невідривним від робітничого моноліту, цього прославленого сталевого краю.

Будові Дніпрельстану в свій час була присвячена не одна поема і повість, роман і пісня. Не лише митці, а й поети та прозаїки великої Росії, зеленої Білорусі, багатьох інших радянських республік славили тих, хто творив в час перших п’ятирічок невидиме диво поблизу знаменитої Хортиці. Багато чого у тих творах забулося, потонуло у вирі життя, але тільки не свідчення Якова Баша, безпосереднього учасника і будівника і Дніпрогесу, і Нового Запоріжжя. Правда життя перемогла, і кожен, хто хоче знати правду про одну з перших довоєнних будов, зможе знайти її в першу чергу у його творах.

Немало мене подивувало зверхнє, бездоказове твердження деяких критиків та літературознавців із молодого когорти, які нещодавно в тому Запоріжжі намагались довести, що в романах Якова Баша немає повної правди життя, що вони не відтворили свого часу, і що необхідно комусь із тих літераторів, які уже поріднилились після другого народження Дніпрогесу імені Леніна, відновлювати робітничу правду.

Дивно таке слухати. І навіть соромно стає за людей причетних до літератури, які так зневажливо поставились до того сокровеного, що належить своїй епосі, що посвідчене людям, які писали ті сторінки власною кров’ю і життям і залишили свої високі свідчення майбутньому. Це все одно, що відкидати твори минулих часів, такі як “Задонщина”, як “Повість временних літ”, як українські думи, повісткування віддалених часів тільки на тій основі, що нам захотілось би їх написати так, як уявляємо собі літературний твір сьогодні.

Кожний час – це час тих людей, які жили в ньому, радувались життю і страждали, мріяли і трудилися, щоб здійснилися їхні мрії і надії. І хтозна, чи про це правдиво розкаже хоч би й найбільший майстер, але майстер іншої епохи, і хто-зна, чи не знайдуться критики, які не відшукають в тих новітніх творах недоліків ще більших, ніж їх приписується вже існуючим документам культури часів, які передують нашим дням. .

Яків Баш прожив нормальне людське життя, можна сказати, що й довге, особливо коли зважити скільки смертей чигало на нього в грізні дні, пройшло його життя у напруженому трудові, в активній громадській діяльності, поміж людей, пролетіло воно в постійній напрузі, прагненні віддати себе всього без останку людям і тій справі, побіля якої поставило його життя.

Тепер він живе вже у спогадах тих, хто знав його, хто йшов з ним поруч, хто любив його за високі і прекрасні людські якості. Він був сином і свого народу, і свого часу, все робив те, що й мав робити кожний чесний син своєї Вітчизни. Трудився самовіддано, як робітник, як інтелігент, віддавав свій талант письменника, прагнучи до одного – якнайправдивіше, якнайяскравіше, якнайкраще розкрити характер і долю людей, поміж яких жив, і якнайменше слово сказати про свій неповторний час, час, який золотом впишеться на скрижалях великої історії нашої Вітчизни.

Штрихи до портрета академіка П.Т. Тронька

Познайомились ми в далекому сорок п'ятому.

За плечима зосталась важка війна, попереду розстигалось завойоване у смертельних боях мирне життя. Кожному в ньому було місце. Петро Тронько вожакував серед молоді. Його, молодого, піднесеного, діяльного можна було щоденно зустрінути і на заводі, і в інституті, і в школах, і в колгоспах.

З першого мого знайомства, з перших розмов я відчув, що Петро Тимофійович – людина особливого характеру і гарту, цілеспрямований і рвливий у своїх замислах і устремліннях. Зрозумів це з того, як він розпитував про партизанську війну і особливо про участь у всенародній боротьбі молодих патріотів – юнаків і дівчат, молоді комсомольського і піонерського віку. Подумалось: збирається Петро Тронько, колишній воїн-фронтовик, стати письменником. Він справді прискіпно і старанно збирав матеріали про активну участь молоді республіки в боротьбі проти загарбників, та швидко стало ясно, що не для белетристики, а для глибокого історичного осмислення і літописання подвигу молоді у всенародній боротьбі. Невдовзі світ побачила його перша наукова документальна праця, що була так необхідна для молоді, – книга “Безсмертя юних”.

Відтоді й почалась невтомна наукова діяльність Петра Тронька, який, незважаючи на велику зайнятість на комсомольській, партійній і радянській роботі – а він з кожним роком все вище підіймався по службових сходах, – знаходив час для наукових пошуків. Характерним у його наукових дослідженнях було не просто задоволення особистих наукових інтересів, а велике бажання відкрити і знайти саме таке яскраве, що конче необхідне людям, те, що є справді цінним для історичної науки. Не один рік він поповнював свої знання в галузі патріотичної теми і нарешті розкрив її в повному об'ємі в капітальній праці – в монографії “Подвиг твоїх батьків”, що стала настільною книгою молодих читачів.

Поступово вимальовувалась інша дуже важлива і оригінальна тема – створення історії міст і сіл Української РСР. Зі своєю ідеєю П. Тронько вийшов на люди, на громадськість та й на керівні органи і всюди одержав підтримку. Спостерігаючи, як енергійно і цілеспрямовано діяв Петро Тимофійович, як ретельно гуртував однодумців, як відшуковував по всіх областях і районах тих, хто був закоханий в історію свого краю, я завжди дивувався великій енергії й організаторському таланту вченого.

І ось сталося диво – з народних мас явилось стільки сумлінних помічників у Тронька, надійшла така кількість розвідок і цінних матеріалів, що стали вони основою для 26-томної “Історії міст і сіл Української РСР”. Як керівник Головної редакційної колегії цього унікального видання, Петро Тимофійович проявив небачену енергію і вміння відібрати все те, що явило виразну історичну цінність, він знайшов у собі велику духовну силу, щоб підняти на свої плечі цей фантастичний тягар. Багато щасливих років було віддано цій благородній справі, і всупереч багатьом скептикам наш народ одержав неоціненний труд, творіння, яке було дуже високо оцінене як унікальне явище не лише на Україні і в Союзі, а й у світовій науці.

Глибокі знання та здібності організатора науково-видавничого процесу проявив Петро Тимофійович і під час підготовки та видання 3-х томів дослідження “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу в 1941–1945 роках”. Як член редколегії і автор він зробив вагомий внесок у створення цієї важливої і цінної праці.

При найпершій нагоді я відвідую Народний музей архітектури і побуту українського народу, що розташований під Києвом, в урочищі Феофанія. Тут на колишньому пустирі кілька років тому з'явилося рукотворне диво. З усієї України, з ближніх і дальніх її регіонів звезено сюди будови жител, господарських приміщень і всього того, що становить сучасний селянський побут. Розташувалось це на широкому приміському полі так, що відвідувач за одну годину може побувати і на Поліссі, і на Закарпатті, і на Придніпров'ї, і на Поділлі, і в Прикарпатті, і на Волині, в степах Українського півдня, і в Примор'ї, а головне, здобу-

ти тут наочні і цікаві знання з минулого і сучасного народного побуту, побачити найрізноманітнішу красиву архітектуру, ознайомитись з працею і життям, з духовністю і культурою нашого народу. Став цей унікальний Музей під відкритим небом справжньою Меккою для нашого народу. Коли б хто сюди не прийде, зустрине тут і земляків-українців, і представників інших народів, які не тільки оглядають зразки архітектури і побуту, але й вслухаються і милуються виступами народних самодіяльних колективів, які часто приїжджають сюди з різних областей України.

Здається, що не всі люди знають, кому треба дякувати за це диво. А створений цей Музей за ідеєю і при безпосередньому піклуванні про нього тодішнього заступника Голови Ради Міністрів УРСР Петра Тимофійовича Тронька. Саме він віддав багато сил і вміння, щоб здійснити свою прекрасну ідею про збереження тих неоціненних скарбів народних, без яких неможливе глибоке знання історії і культури рідного народу.

Не можна не відзначити ще одного починання академіка П.Т. Тронька. В свій час він задумав перетворити славний острів Хортиця на Дніпрі на меморіальний історичний комплекс подвигів запорізького козацтва. Значна більшість української інтелігенції, прогресивні державні діячі республіки гаряче підтримали цю ідею. Петро Тимофійович з притаманною йому енергією і вмінням взявся за справу. Були сплановані всі дії, розроблений проект цього комплексу. Захоплено працювали архітектори і скульптори, кипіла практична робота. Та, на жаль, все ж перемогли антипатріотичні сили, запеклі представники адміністративно-командної системи, яким здалось, що це нібито Тронькова “націоналістична затія” і, врешті, важливий національно-патріотичний задум вченого було знецінено, роботи припинені, а автор цього задуму був підданий звинуваченню в націонал-ухильництві. Добре, що в період сучасної Перебудови починання П.Т. Тронька дістало путівку в життя.

Працюючи в складний період 1960–70-х років заступником Голови Ради Міністрів УРСР, П.Т. Тронько постійно подавав відчутну реальну допомогу письменникам України. Зокрема, за його активної участі широко відзначались пам'ятні ювілейні дати Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Сковороди, Лесі Українки, В. Стефаника, О. Довженка. При його сприянні позитивно вирішувались видавничі справи нашої Спілки. Петра Тимофійовича єднала братня дружба з П. Тичиною, О. Корнійчуком, М. Бажаном; і нині академік є нашим спільником у перебудовчих процесах на ниві літератури, мистецтва, культури.

Великий внесок зробив П.Т. Тронько у зміцнення дружби української культури з культурами братніх народів. Він організував Декади і Тижні української літератури і мистецтва в різних регіонах СРСР, в яких я також брав участь і спостерігав, з яким знанням і любов'ю

П.Т.Тронько пропагував нашу культуру, здружував письменників і митців України з діячами культури Росії, Грузії, Узбекистану, Прибалтики, Казахстану інших республік.

Справжнього вченого не можна відсторонити від його праці, від його задумів. Академік Тронько – не кабінетний вчений, він весь у кипучому діянні, у народному виривинні. Поряд з науковими дослідженнями він продовжує відкривати історичні цінності народу, робити їх надбанням сучасників і нащадків. Цим він і займається на посаді завідуючого відділенням історико-краєзнавчих досліджень в Інституті історії Академії наук України.

За плечима вченого, одного з наших визначних істориків, великі надбання, помітний внесок у справу збереження наших культурних цінностей, у справу освоєння цієї культури молодими поколіннями. Як депутат Верховної Ради УРСР попереднього складу він активно боровся за надання українській мові статусу державної. Петро Тимофійович Тронько і сьогодні сповнений творчих сил, невпинно працює, цілеспрямовано відкриває нові пласти в історії і культурі нашого народу, він бореться за наші національні духовні цінності, і ця благородна праця знаходить високе схвальне поцінування в народі. Тож доброго здоров'я і нових наукових звершень йому в наступні літа.

З Довженкового саду

Піввіку тому із глухого села Бистріївки, що на Житомирщині, рушив до Києва селянський парубійко. Поїхав сміливо і рішуче, хоч до того далі Ружина, що на Роставиці, чи й бував. І їхав не чого-небудь, а вчитися, і не будь-куди збирався, а лише до кіноінституту, і лише на режисерський факультет, бо дуже йому хотілося самому робити дивовижні фільми.

Я з давніх часів знайомий з кіномитцем, про що тільки не говорилося при стрічах, а от про те, чому саме він обрав цю професію, якось і не подумалося запитати. І ось тепер, коли Тимофію Левчуку, одному з найпопулярніших режисерів радянського кіномистецтва, Народному артистові СРСР сповнилося вже сімдесят і коли виникла потреба сказати про нього дружнє слово, і постало саме по собі це питання.

Що ж, доведеться взяти бодай заочне інтерв'ю в ювіляра.

Перше питання. Дорогий Тимофію Васильовичу, а чи не явите ласки відповісти на таке простеньке, але дуже принципове питання: хто наоумив юнака з Бистріївки, того самого села, до якого чи й доходили чутки в 1929–30-х роках про існування такого дивовижного мистецтва як кіно?

Відповідь: Довженко.

Питання друге. Вельмишановний ювіляре, а скажіть будь ласка, чому Ви, молодий і наділений красою, необхідною для кіноактора, пішли на режисерський факультет, хто підказав Вам цей вибір?

Відповідь: Довженко.

Третє питання. Славний ювіляре! Вам нелегко йшлося вгору, до вершин кіномистецтва і це видно тому, що Ви весь час шукали, шукали на єдиноправильних шляхах соціалістичного мистецтва, то ж хто Вас навчив тому і хто надихав у тих пошуках?

Відповідь: Довженко.

Коли б це інтерв'ю було не уявним, то можливо, що Тимофій Васильович на поставлені питання відповідав би й не так стисло, але я переконаний, що ім'я геніального кіномитця, нашого славного попередника і сучасника Олександра Петровича Довженка було б названо в кожній відповіді.

Вже не пам'ятаю, коли саме, де саме і при яких обставинах я вперше заспілкувався з Левчуком. Можливо, що саме тоді, коли ми здибались на Київській кіностудії художніх фільмів у знаменитому Довженковому саду.

Давно то було, але пам'ятається, саме щойно розквітнув Довженків сад, зацвіли груші, а за ними і яблуні, біло, рожево, червоно було в саду, пахощі розходились на всю околицю, навіть на Брест-Литовському шосе не чулося бензинового перегару, тепло весняне огортало всю землю, повсюди було прекрасно, а в Довженковому саду було так, як мало бути лише в раю, коли б він справді існував.

Від дерева до дерева переходив молодий чоловік, на ньому ще красувалася напіввійськова уніформа, він брав міцною рукою гілку, подовгу розглядав розкішний квіт, принохувався жадібно, видно було, як тамував у собі ніжну схвильованість, не міг приховати бурхливої радості, викликані стрічею з чимось дорогим, можливо, найдорожчим у житті.

– Та й цвіте ж! – вигукнув голосно, видно, щоб приховати власну розчуленість і хвилювання. – Не пам'ятаю, щоб коли так цвів Довженків сад раніше.

Він був одним з тих, хто допомагав Довженкові садити на приміському пустирі сад, закладати фундамент студії, яка з часом взяла ім'я її засновника. Довженко виїхав до Москви, але сад, ним посаджений, плекали його послідовники і учні. Аж до часу, коли почалася війна.

– Кажуть, що в час ворожої окупації сад не квітував, – передав одну з народних легенд Левчук і перепитав:

– Могло таке бути?

Таке було. Чорна ніч стояла багато днів над Києвом, над усією Україною, над радянською землею, плюндрованою ворогом. Дереву викидали листя весело, з'являвся і квіт в призначений час, але все одно ніщо тоді не жило й не квітувало так, як має квітувати, бо стояла важка чорна ніч над рідною землею.

– Ех, як це все передати, як перенести на екран, як схвилювати людські серця і примусити їх забитися по-справжньому, щасливо і радісно ...

І повелася тоді, пам'ятаю, велика розмова про рідну землю, про народ многостраждальний і героїчний, радянський народ, єдиний в світі, здатний вистояти в будь-якому горі, вижити, вибороти перемогу і жити, всупереч всьому жити справжнім людським життям.

– Довженкового таланту і неспокоїного духу треба, щоб показати наш народ у дії. Як він сказав про партизанів: “це наша слава – наша гордість ... це ті сини України, перед якими скинуть шапки цілі століття, якими пишатимуться цілі покоління і складатимуть про них думи і пісні”. Ми ще будемо радуватися пісням-думам про партизанів.

Від могутнього Довженка ждали дивовижних кінорозповідей про славних захисників Вітчизни всі – глядачі і кіномитці. Довженко поки що радував усіх нас такими шедеврами, як “Битва за нашу радянську Україну”, “Перемога на правобережній Україні”, “Мічуріна”. Писав п'єси, кіносценарії та “Зачаровану Десну”, “Поєму про море” та інші стрічки, які по Довженку вже ставила Юлія Солнцева...

Чи збирався Довженко показати на екрані партизанів? Напевно...

– Чому б не взятися за цю благородну тему Вам, Тимофію Васильовичу?

– Ох, важко. Довженко що казав? “Писатиму так: в одній руці маленький пензлик для змалювання очей та вій, а в другу руку візьму найбільшого пензля для виписування десятиріч, для простору, кількості, великих і найважливіших подій і спробую скласти оце в одне ціле”. Так це ж він тільки міг сказати і вмів зробити. Ні, ні і ні.

А тим часом, вивільнившись від асистентури та співавторства, ставив “Полум'я гніву”, “Іван Франко”, двосерійну “Киянку”.

Працелюбству Тимофія Левчука можна тільки заздрити. І крилатості його творчих інтересів теж. І знаменним у його діяльності є відкритий потяг до масштабності, до значимості тем, до яскравості образу, до значимості свого героя. Іван Франко – ліпити образ вічного революціонера, славного і непримірного Каменяра не всякий візьметься і не кожному він під силу. Не покоровсь Іван Франко повністю і молодому Левчукові, але все ж і до цього часу яскравішого Франка в кіно ми не бачили.

Зате великому французові Оноре Бальзаку пощастило більше. Досвідченіший і вимогливий Левчук запросив на цю роль актора, який ніби нагодився на відтворення образу великого романіста. Оноре Бальзак, змальований радянськими кіномитцями, став у ряд кращих кінострічок, присвячених біографіям видатних людей. Все впевненіше і впевненіше брав Левчук до рук і великого і маленького пензлика.

При зустрічах майже кожного разу в нас виникала розмова про справу, яка обох хвилювала: коли ж режисер Левчук візьметься за партизанську Одисею.

– Важко, складно... – слабо відмахувався Тимофій Васильович, а в очах грали якісь гарячі вогники, – на це треба хисту, Довженківського вогню і характеру. А головне – знання ... глибинне знання матеріалу.

Тим часом в “Киянці” Левчук віддав немало площу в фільмі питанню активного опору та патріотичної боротьби радянських людей в окупованому Києві супроти ворога. А фільм “Два роки над прірвою” і взагалі присвячений діяльності радянських розвідників, керованих Іваном Кудрою в Києві. Крок за кроком прослідив Тимофій Левчук за діяльністю визначного радянського розвідника в тилу ворога, правдиво і переконливо показав всі обставини важкого життя поневолених киян в умовах окупації, спробу носіїв фашистського режиму всіляко залякати радянських людей і знешкодити спроби активного супротиву цьому режимові. Але нічого того вдіяти фашистам не вдалося – своїй переважній більшості радянські люди були і до кінця зоставалися відданими патріотами Вітчизни, сміливо і рішуче вставали на шлях активної боротьби, гуртували навколо вмілих організаторів, таких, як підпільник Іван Кудра, і вміло боролися проти ворога, щоденно розхитували ворожий тил.

Скидалось на те, що режисер Тимофій Левчук не поспішаючи, набираючи досвіду і глибоких знань теми, приступає до складної, але заповітної теми. І все частіше виникали в нас розмови про необхідність створення фільмів про славних партизанських вожаків Ковпака і Руднева, і видно було, що їхні образи вже не дають спокою, ваблять до себе досвідченого кіномитця.

І все ще довгий час сумніви огортали Тимофія Васильовича.

– Деталі... Деталі – ось головне, – гарячкував він під час розмови. – Великий пензель готовий до малювання, а от пензлик ...

Письменник Анатолій Шиян при сприянні своїх друзів старанно розробив проспект, який міг легко перерости в сценарій ковпаківської епопеї. Той матеріал був переданий для вивчення Тимофію Левчуку. І тож, мені здається, при ознайомленні з цим матеріалом і вирішило справу, вагання були залишені позаду, Левчук спалахнув і запалився. З присушим йому ентузіазмом сказав:

– Все – знімаю.

Події почали розгортатися швидко, як у кінематографі. Писався сценарій, вибиралась натура, підбирались актори, – до речі – підібрати їх було не так просто. Тимофій Васильович у кожную вільну хвилину консультувався з партизанами, вивчав історії партизанського руху, збирав по краплинці все необхідне для повного розуміння характеру Ковпака і Руднева, їхніх побратимів, уточнював кожную деталь із життя партизанів в тилу, їхнього побуту, озброєння, тактики і стратегії склад-

ної партизанської боротьби, взаємності народних месників з населенням, зв'язків з “Великою землею”, виховної роботи в партизанських загонах, коротше кажучи – Левчук знавав абсолютно все те, що стосувалося теми, бо він прекрасно розумів, що без такого знання глибоко-ідейного і глибоко-художнього фільму створити неможливо.

Майбутній фільм назвали думою. “Дума про Ковпака”.

Вже самий жанр, епічний лад вимагали пошуків, новаторства в розкритті і образів людей і подій. Матеріал в художника зібрався величезний, суперечливий, такий, що не піддавався, опирався всією своєю вагою і силою. Що головне мало бути в майбутньому фільмі? Хто з учасників всенародної боротьби, окрім Ковпака і Руднева, мав бути показаний особисто, оскільки ж поруч з ними були дуже яскраві постаті, такі герої партизанської боротьби, як Барма, Матющенко, Вершигора, Кульбека, Карпенко, Панін, Воронько, Войцехович, Банрадзе, Зянкін, Тулученко, Павловський, Тутишкін та багато інших мали повне право виступати в фільмі під власними іменами і з власними характеристиками. Але тоді ішлося б про фільм більше документальний, ніж художній, узагальнюючий.

Автор фільму і в першу чергу Тимофій Левчук звертали погляд на творчий досвід творців “Чапаєва”, на кінотвір Довженка “Щорс”. В обох цих фільмах під власними іменами виступають лише Чапаєв та Фурманов, Щорс і Боженко. Інші персонажі фільму спираються на певних прототипів, але виступають як образи узагальнені.

Опісля довгих суперечок, вагань, роздумів, подолання певного опору матеріалу режисер прийняв рішення – під власними іменами виступали в фільмі, окрім Ковпака і Руднева, лише кілька героїв фільму, решта персонажів, хоч і ставилися на конкретних прототипів, але подавалися узагальнено. Вже коли фільм був завершений, то тільки тоді стало ясно, що саме таке вирішення проблеми було цілком виправданим, в фільмі досягнуто великої переконливості, художньої глибини, розкриття всенародного могутнього партизанського руху.

“Дума про Ковпака” – фільм епічний, багатоплановий, широкий, як ріка, опертий на реальну дійсність, фільм невичерпний. Такою була історія ковпаківського з'єднання, такою невичерпною була боротьба радянських людей супроти окупантів. У цій боротьбі до краю розкрилися духовні і фізичні можливості радянської людини, її глибинна ідейна переконливість, її неповторна краса.

Звичайний собі Сидір Ковпак, скромний голова Путивльської міськради, нічим непримітний трудівник і борець за народні діла в межах одного району раптом виріс до висоти всенародного героя, до улюбленця і вожака, грози, невловимого месника за горе і сльози поневоленого народу.

Всебічно, глибинно, з усіх боків і з усіма нюансами, присущими людині, треба було творити образ Ковпака, людини, яку тепер знає цілий світ. Десятки акторів, – причому акторів найталановитіших, – пробувалось на цю роль, але вибрати треба було найближчого до образу Ковпака і по зовнішності і по характеру, а зробити це було нелегко, оскільки Ковпак був дуже яскравою особистістю, зовнішність якої і характер якої відомий мільйонам людей до тонкощів.

Вибирати було нелегко. Левчук вибрав Костянтина Степанкова, вибрав всупереч переконанню багатьох в тому, що його вибір не найкращий. Те ж саме можна сказати й про актора Белохвоскіна, запрошеного на роль комісара Руднева.

Вибір саме цих акторів на головні ролі посвідчив те, що режисер Левчук володіє тим глибинним інтуїтивним чуттям художника, без якого будь-який митець не може бути справжнім митцем. Так само як сам Левчук поступово і не відразу освоївся складним і неосяжним матеріалом, так і Степанков та Белохвостик не відразу перевтілились і ввійшли в свої складні і багатогранні ролі. Але дуже швидко творці фільму відчувалися партизанами, зажили тим специфічним і неповторним життям, яким люди ніколи не жили раніше і вже ніколи в історії людства не повториться саме такого руху. Партизанський рух часів Великої Вітчизняної війни не схожий на партизанські дії війни 1812 року, а ні війни Громадянської. І саме це відразу зрозуміли творці “Думи про Ковпака”.

– Хто спостерігав за режисером Левчуком в час роботи над “Думою”, той міг зрозуміти – іншим став Тимофій Левчук. В ньому ожило щось нове, не притаманне йшло миролюбному і спокійному характеру, в ньому прокинувся вмілий організатор, справжній партизанський вождь, здатний вершити щонайскладніші “бойові операції”, керувати людьми, нав’язувати їм свою волю, захоплювати їх, вести за собою.

– А як би цей кадр “склав” Довженко? – ніби роздумуючи про себе інколи роняв режисер, вірний заповітові свого великого попередника.

В першому фільмі “Думи”, вже в перших кадрах, коли приглянутись уважно, може прочитатись творча манера Довженка.

Згадайте безмежне поле соняшників. Саме звідтіля лунають постріли по ворогу. Стріляв юнак-комсомолец, той самий, який нещодавно просив Ковпака зареєструвати “по закону” його шлюб з коханою дівчиною. І ось уже мчать соняшниками танки, рвуться снаряди округлі, падають сонцеподібні соняшникові шапки. Як це схоже на класичний кадр у відомому фільмі Довженка...

– Може не варто, Тимофію Васильовичу?

– Хай буде. Це і натяк на пов’язання ситуації і дань тому, хто міг зробити цю “Думу” краще за нас ...

Так міг думати і говорити лише справжній майстер, впевнений у собі, у тому, що робить. Так, то справді була лише данина, лише натяк на те, хто надихнув Левчука на той складний і многотрудний шлях по створенню величної “Думи”.

Минав рік за роком. Тими шляхами, якими колись ішли Ковпак і Руднєв, де щоденно спалахували зненацька мітинги, грозою криваві бої, проходили кіномитці. Гуркотіли об промерзлу землю ковані залізом колеса, цокотіли кінські копита, в снігову завію всмоктувались партизанські колони, сліпучі юпітери виривали з нічної темряви рухливих мінерів і розвідників, спалахували вже ігрові “бої” то там, то тут, на них дивились і колишні свідки виконання подій і ті, хто народився уже в мирний час. В щоденних трудах, в клопотах, в сперечанні і пошуках творилась “Дума про Ковпака”. Велика і складна, трудомістка і нелегка праця завершилась великою перемогою – мільйони глядачів в усіх куточках радянської землі гаряче сприйняли фільм про ковпаківську епопею, ще гарячіше полюбили Сидора Ковпака і полум’яного Семена Руднєва.

А невдовзі на екрани країни вийде новий партизанський фільм Тимофія Левчука “Від Бугу до Вісли”, в якому глядачі стрінуться з талановитим вихованцем ковпаківського з’єднання славним Петром Вершигорою, який повів партизанську дивізію імені Ковпака з України в Польщу і допомагав польським братам долати ненависне фашистське рабство.

Ось з такими добутками і йде до свого семидесятиріччя невтомний кіномитець, славний послідовник Олександра Довженка Тимофій Васильович Левчук. Один з тих, хто поряд зі своїм учителем садовив на терені Київської кіностудії знаменитий сад, хто плекає Довженкові дерева і сьогодні.

А сад цей непростий, сад цей чарівний, Довженківський. Він щедро родить, родить щорічно. Щорічно народжують і нові чудові фільми ті, хто зростав, хто живе в цьому саду, разом з садом.

Вдячний багатомільйонний глядач з нетерпінням жде від Тимофія Левчука нових прекрасних фільмів. Велика працелюбність, нев’януча закоханість в свою благородну справу є запорукою того, що Тимофій Левчук ще не раз втішить і порадує своїх шанувальників творами щонайвищого мистецького звучання.

23.1.81.

Д. Шлапак

Про п'єси Ю. Збанацького

(РЕЦЕНЗІЯ

на рукопис п'єс Ю. Збанацького, поданих до видавництва
“Радянський письменник”)

В рукопису – п'ять повнометражних п'єс, з них дві були видані – “Завойовники” (у збірці кількох авторів під назвою “П'єси сезону 1967–1968”. – К.: Мистецтво, 1968) та “Провісники” (окремою книжечкою. – К.: Мистецтво, 1975), дві прийняті і розповсюджені в театрах Міністерством культури УРСР – “Клієнти будуть задоволені” (1971) та “Пройти крізь вогонь” (1982), одна – “Надтвердь” (1983 рік написання) не публікувалась, і не розглядалась в Міністерстві культури. Отже, п'єси мають юридичне право на видання їх окремою книгою, якій варто дати вагому назву: “Драматичні твори”.

Пропоную саме таку назву тому, що вклад Ю. Збанацького в розвиток української радянської прози відомий і загальноновизнаний, а от його змістовна самотвора драматургія, позначена соціальною гостротою, виразністю характерів, соковитою мовою, не входила ще до кількатомних видань його творів і не входить до нинішнього чотири томника, що випускається видавництвом “Дніпро” з нагоди 70-річчя письменника. Тим-то є потреба видати п'єси Ю. Збанацького окремою книгою – теж у зв'язку з його ювілеєм. Таким чином, видавництво “Радянський письменник” представить численним читачам, а також і театрам, вузам, школам, драматургію Збанацького окремою книжкою.

Сценічна доля його п'єс небагата, однак показова. Гостро викривальна сатирична комедія “Клієнти будуть задоволені” з успіхом йшла на кону Дрогобицького театру ім. Я. Галана.

Написана в співавторстві з А. Шияном п'єса “Провісники” на честь 30-річчя нашої Великої Перемоги була майстерно поставлена на батьківщині її героїв Ковпака та Руднева в Сумському театрі ім. М. Щепкіна, тривалий час з успіхом ішла там, а виконавець головної ролі С.А. Ковпака – народний артист УРСР М. Носачов був відзначений дипломом Республіканського огляду кращих вистав героїко-патріотичної теми. Перегляди цього спектаклю в Сумах, у Путивлі та інших містах і районах області перетворювались на хвилюючі зустрічі героїв-партизан з сучасними глядачами.

Нарешті, такий факт, до якого я мав особисто творче відношення. Пам'ятаючи, що Ю. Збанацький брав участь як ополченець в обороні

Києва, а потім на чолі партизанського з'єднання громив фашистів в межиріччі Дніпра та Десни і, таким чином, за свідченням Героя Радянського Союзу генерала М.І. Наумова, воював прямо в пащі фашистів, “непокоїв” ворога в його київському лігві, а ще потім брав участь і у визволенні Києва, бо по споруджених його партизанами кількох переправах через Десну і Дніпро наступали на Правобережжя радянські війська, від імені Міністерства культури я замовив письменнику п'єсу про Київську епопею. І от є героїчна драма “Пройти крізь вогонь”, якою у зв'язку з 40-річчям Великої Перемоги зацікавились театри. Думаю, що вона одержить сценічне втілення і в Києві, і в Чернігові, і в Полтаві, Ніжині, Білій Церкві.

Подані п'єси тематично поділяються на героїко-патріотичні, в яких розкриваються подвиги і духовний світ партизанів і фронтовиків Великої Вітчизняної війни, та сатирично-викривальні, в яких таврується гітлерівський фашизм та сучасний неофашизм. Але п'єси героїчного плану написані в 70–80-х роках, а другого напрямку – раніше, себто в 60-х роках. Тому хронологічний принцип укладання збірки тут не підійде. Раджу додати п'єси в такому порядку: “Пройти крізь вогонь”, тим більше, що це нова, неопублікована річ, далі – “Провісники”, а потім вже “Завойовники” (дія тут відбувається на тимчасово окупованій території України, 1941–1942 рр.) та “Клієнти будуть задоволені” (дія у ФРН або в США, Канаді – 1967 року). Що стосується драми “Надтвердь”, в якій розробляється тема сучасності і якою автор відкриває майбутню свою книгу, про неї мовиться нижче.

Тепер конкретно про ідейно-художню якість п'єс.

“Пройти крізь вогонь” – це героїко-психологічна драма, що є гідним внеском автора в драматургію про подвиг народу в битві проти фашизму. За характером фронтового матеріалу, за способом його інтерпретації, за внутрішнім пафосом, вчинками й думками персонажів – це вповні актуальний твір, відповідний світові і воєнного й повоєнного поколінь, наших сучасників. Автор вирішує двоєдине завдання: переконливо показує мужність і самопожертву захисників Вітчизни, які потрапили у вороже кільце, і пояснює, звеличує історичне значення тривалої оборони Києва у важкі й грізні місяці 1941 року, оборони, що відволікла значні сили гітлерівської армії від наступу на Москву. Таким чином, героїка, стійкість та військова мудрість рядових воїнів і радянського командування, їх певність у прийдешній перемозі, ось що є темою п'єси, її “матеріальною”, подієвою основою. Сучасність ідеї, головної думки, “надзавдання” п'єси полягає в утвердженні великої ціни нашої перемоги над гітлеризмом, що розкривається і в конкретних подвигах, і вчинках, у готовності до прориву у Шумейковому гаю та “висвічується” масштабно, на просторах цілого фронту, на прикладі оборони Києва влітку і восени 1941 року.

Драматургічна вправність автора виявляється передусім у виборі сценічного часу і місця подій – день і ніч 22 вересня 1941 року у Шумейковому гаю під Лохвицею, час і місце останнього бою групи штабу Південно-Західного фронту разом з офіцерською і солдатською частиною бойового прикриття. Розповідь про підготовку до прориву через вороже кільце становить сюжетну тканину п'єси: водночас по ходу дії в діалогах Кирпоноса, члена військової ради фронту – секретаря ЦК КП(б) Бурмистенка, генералів Рикова і Тупикова “реставрується”, із верховини сучасності осмислюється масштаб, значення, героїка Київської оборони, якою ці воєначальники щойно керували.

Події розвиваються у п'єсі напружено. Перша дія: в надвечір'я тільки-но завершилась чергова атака на ворога, яка, на жаль, не привела до прориву німецького оточення; Кирпонос, Потапов поранені, хірурги оперують тяжко поранених; виробляється план нової атаки, ведеться розвідка, десь вдалині чути бої наших розрізнених підрозділів, лунають радіозаклики гітлерівців здатись у полон і т.д. Потім через нічні сни-видіння воскрешається біографія Кирпоноса, відтворюється його родина, джерела народного духу, передається уявна розмова Кирпоноса з дружиною, доньками, матір'ю, дідом-Невідомим. Але ця атмосфера ніжності, зворушеності, пісенності знов змінюється напругою, передчуттям бою, коли автор повертає свого героя до суворой реальності ворожого кільця, коли генерали обмірковують план його прориву, усвідомлюючи виконаний обов'язок по затримці ворожих сил навколо Києва.

У другій дії поглиблюються і розв'язуються три мотиви: стратегічний (введенням ретроспекції про останній наказ Сталіна Кирпоносу, допитом німецького парламентаря Зібельмана, розвідданими Шаповаленка, що проривався від групи Баграмяна), бойовий (готовність групи Кирпоноса до атаки з метою прориву кільця) та психологічно-людинознавчий (прощальні розмови-сповіді героїв п'єси перед останнім вирішальним боєм). Торкається автор і окупаційної політики Гітлера на Україні.

Образ Кирпоноса – центральна постать п'єси; відтворенню його мудрості й мужності, людяності й духовної краси автор присвячує свої значні зусилля. На мій погляд, цей образ вповні вдався драматургу. Навколо його дій і думок розгортається сюжет п'єси, у відносинах з ним “висвічуються” й образи інших персонажів, передусім члена військової Ради Бурмистенка – людини проникливої, цільної, душевної, а також начштабу Тупикова та генерала Рикова. В той же час тою чи іншою рисою виразно індивідуалізовані офіцери й солдати – порученець Кирпоноса – майор Гненний, лікарка Нінель Іванівна, розвідник Шаповаленко, медсестра Тоня, Капельмейстер. Загалом в п'єсі створено колективний портрет радянських воїнів – від Командуючого фронтом до рядового солдата. Мене приваблює у п'єсі відчуття

і драматизму фронтової обстановки, і героїзму наших людей, їх життєлюбності й готовності загинути за Вітчизну, за Перемогу.

Автор щоразу знаходить такий ракурс зображення, який не повторює попереднього, а щоразу новий, нежданий. Маю на увазі і сновидіння, і допит парламентаря, і появу посланця Шаповаленка від Баграмяна, і випадок оперування лікаркою свого важко пораненого чоловіка та його смерть, і стратегічні розмірковування полководців про Київську оборону, відволікання військ Гудеріана від Москви на Україну, що, крім усього іншого, пояснює й трагічне оточення наших військ ворогом... Зворушують своїм психологізмом, правдою фінальні сцени прощання перед атакою.

Сценічність, психологізм Ю. Збанацького мають свої особливості: неброскість, лаконізм, значимий смисловий і емоційний підтекст, а також наявність пауз, емоційних контрастів, різність внутрішнього стану й індивідуальних реагувань персонажів на події тощо. В даній п'єсі істотно навантаження мають досить образні ремарки про місце і обставини дії, а також звукове вираження тих чи інших сцен і епізодів. А героїко-трагедійний фінал загалом має зорово-звукове вирішення, прокладене в сьогоднішній день: світлий ранок, дзюркіт чистого джерела, застигла, мовби скульптурна фігура Воїна-переможця. І все це, як і в зачині п'єси – Шумейкове урочище, що стало священним місцем для усіх нас, спадкоємців Великої Перемоги.

Пройти крізь вогонь – це і назва, і сюжетно-композиційний стрижень, і материнський наказ-заповідь сину-генералу, що прозвучав у першій дії, і бойовий девіз, з яким підрозділи Кирпоноса йдуть в останню атаку, і героїчний пафос усієї п'єси, що промовляє до сучасних глядачів і читачів. П'єса щедро рясніє образними афоризмами, як от: “Поки живий солдат – поста не кине і життя так просто не віддасть” (Кирпонос), “Хто здатен крізь вогонь пройти, зостанеться непереможним вже навіки” (Мати), “Рядовий боєць – теж собі командир, його груди теж надійні, а серце належить Вітчизні” (Гненний), “Скільки мною прожито – все віддано людям” (Бурмистенко), “Тих, хто збурює у світі війни, заздалегідь треба знищувати” (Лікарка).

Героїко-психологічна драма “Пройти крізь вогонь” – після п'єси “Провісники”, написаної спільно з А. Шияном – новий, вищий крок у драматургічній творчості Ю. Збанацького. Вона поповнює цикл сценічних портретів видатних героїв Великої Вітчизняної, створених українськими драматургами (“Генерал Ватутін”, Л. Дмитерка, “Професор Буйко”, Якова Баша, “Комендант Берліна” В. Собка). Саме тому, що це і вповні нова, і найбільш вартісна п'єса Збанацького, нею й слід відкрити книгу його драматургії.

“Провісники” – це п'єса, як вже зазначалось, написана Ю. Збанацьким у співавторстві з А. Шияном. Вони доповнювали тут один одного: Ю. Збанацький має героїчний досвід особистої участі в

партизанському русі і саме в ролі командира майже тритисячного бойового з'єднання, А. Шиян – значний досвід у драматургічній творчості, який до того ж певний час як письменник і журналіст перебував у партизанському з'єднанні генерала О. Сабурова. До того ж обидва автори належать до однієї стильової школи в прозі – реалістично-народної. Все це забезпечило створення п'єси “Провісники”, яка за жанром може бути визначена як народна героїчна драма. Це й закономірно: адже знаменита Ковпаківська епопея саме й потребує зображення укрупнення народних характерів партизанів та масовості, розмаху всенародної партизанської боротьби.

Сюжет п'єси охоплює в хронологічній послідовності вузлові, найвизначніші події славетної Ковпаківщини – організацію з'єднання, приліт з Москви літака зі зброєю, боєприпасами, відому Сарненську операцію, Карпатський рейд. П'єса багатолюдна, тут діє 23 конкретних персонажів та учасники масових сцен. Дійові особи – як реальні, історичні постаті, так і витворені художньою фантазією. Найвиразніше виписані Ковпак і Руднєв – вони показані і як віддані комуністи, мудрі й мужні командири, і як близькі “прості великі радянські люди” (вислів О. Довженка), як батьки-наставники партизанів. Діють у п'єсі також Вершигора, Базима, Карпенко, Радик Руднєв. Осердечено, лірично подані жіночі образи-медсестри Дусі та розвідниці Ганьки. Передано органічно інтернаціональний склад з'єднання – крім українців є ж тут росіяни Руднєв і Черьомушкін, грузин Бакрадзе, білоруска Ганька, є словаки й поляки, які перейшли на бік партизанів.

Можна чимало доброго й конкретно сказати про значну вартість п'єси. Та обмежусь узагальненим твердженням: п'єса сюжетно-композиційно вибудована за кращими законами народної драми, в ній динамічно розвивається дія, характери героїв вповні індивідуалізовані, розкриваються і у вчинках, і в думках, почуттях, мріях, авторські ремарки лаконічні й живописно-зримі, художня мова соковита, барвиста, що виражає і мужність, і дотепність, ліризм і мудрість народних месників, драматизм і трагізм тих важких подій на Україні, біль втрат і радість перемоги над ворогом. І прочитана, і поставлена на сцені (зокрема, до 40-річчя нашої Перемоги) ця п'єса захоплює живим диханням, героїкою всенародної партизанської боротьби на Україні періоду чотирьох полум'яних літ Великої Вітчизняної війни.

“Завойовники” – в назві цієї п'єси закладено глузливо-іронічний зміст, який реалізується усією життєвою фактурою й художньою структурою твору. Розгортаючи дію в дні фашистської навали в одному нашому містечку (хоч автор твердить “у великому українському місті” – такого враження не відчуваєш з п'єси), драматург створює низку достовірних, психологічно й світоглядно вмотивованих ситуацій, у яких терплять крах в умовах фашистського терору ілюзії тих з радянських громадян, які або хотіли пристосуватись до інозем-

ного господаря, або вірили в його європейський гуманізм і вищу культурність, або взагалі воліли бути нейтральними в поєдинку двох світів, двох ідеологій. Це передовсім лікар Гнат Пуппо та його дружина Сільвія Парфенівна. Одначе їхні діти, народжені й виховані в радянський час, відразу рішуче виступають проти цих сподівань й настанов батьків, які були за походженням з декласованого міщанського середовища: син Олег стає партизаном й гине в боротьбі, а дочка Катя стає жертвою фашистського офіцера-насилльника.

Воднораз в п'єсі втілена сюжетна лінія народних месників. Добре виписаний образ мужнього й мудрого партизанського вожака дядька Степана, юного підпільника-розвідника Михайлика-Побігайлика.

Показуючи двобій претендентів на "вічне панування" на Україні фашистських окупантів (образи німців Кютте, Гарцлюббе) – з одного боку, та радянських патріотів-партизанів, автор розвінчує людиноненависницьку ідеологію і криваву практику самовпевнених "завойовників радянської землі і радянських душ", утверджує близьку перемогу Радянської Армії.

<...> Тепер про п'єсу "Надтвердь". Про що, власне, ця досить розтягнута за розміром драматургічна річ? Про те, як було відкрито київськими вченими (й запущено в серійне виробництво) секрет створення надтвердих матеріалів – штучних алмазів. А яка ідея твору, в ім'я чого написано п'єсу? Ідея досить висока – утвердження сенсу життя вченого в його конечності перед лицем неминучого й точно визначеного у швидкому часі обриву цього життя! Себто автор хоче показати, що визначний вчений Муравський, знаючи, що його життя скінчиться за кілька місяців, не впадає у відчай чи в безділля, а кожную його крапельину, кожен вияв свого таланту, думки, кожен удар серця віддає науці, обов'язковому віднайденню секрету синтезу штучних алмазів, себто віддає себе народу, Вітчизні. Цей благородний і високий задум, безсумнівно, має бути втілений у жанрі психологічно-філософської драми. Є для цього в письменника творчі сили? Безперечно, про що свідчать передусім романи "Сеспель", "Хвилі", низка новел.

Є і життєвий матеріал, є прототип, адже п'єса написана на реальних фактах подвигу київських вчених.

Проте психологічно-філософської драми не з'явилося в усіх її основних компонентах. Це п'єса невизначеного жанру, п'єса-колаж, п'єса взагалі, у якій сусідствують і елементи високої драми, і елементи шаржу-бурлеску, і елементи побутово-подієвої п'єси тощо. Йдеться не про художню поліфонію в драмі, а саме про кадрову строкатість, а одверто кажучи, про жанрову еkleктичність п'єси. Приклади: сцени в яких діє Муравський вже в час творчості і в дні зустрічей з Ніною – це справжня драматична поезія, а сцени, де діє старик Недоля, як директор заводу побутових виробів (збори

робітників з читанням Степана Олійника, аврал з викриттям шахраїв під виглядом вчених) – це комікування, жарж, в яких дійові особи об'єктивно спримітизовуються. Або ще – сцени комплектування складу наукової групи – інформаційно-побутові, сцена в Заступника Голови Уряду – декларативна, ряд молодіжних епізодів – жартівливо-розважальні.

Ця жанрова стрікатість п'єси – наслідок довільного, не завжди доцільного для втілення провідної художньої ідеї п'єси, життєвого матеріалу. І в цьому – творчий прорахунок автора.

Вповні видно, що він ішов від того, “як воно було на Куренівці” (де справді на місці пустиря й заводика ширпотребу виріс сучасний інститут – завод надтвердих матеріалів), а не від свого власного високого поетично-філософського задуму.

Постає питання і про головний конфлікт п'єси, як вирішальний взагалі. Згідно з задумом, цей конфлікт має полягати у протиріччі між величністю наукового завдання штучних алмазів і незначними в часі й фізичному потенціалі можливостями головного героя. Між тим, автор відволікає нашу увагу від цього драматично-трагедійного конфлікту на комедійно-пригодницький конфлікт (між Недолею, який прагне виконувати ширпотребівський план по друшляках і каструлях, та бригадою вчених, яка приховує, маскує свою наукову діяльність). А це не тільки послаблює перший, головний, конфлікт а й заважає автору розробити його струнко, послідовно, вичерпно.

Ну, й, нарешті – людські характери, які становлять всю тканину будь-якої п'єси. А пишу “нарешті” – тому що, власне, вже про них ішлося весь час (коли мовилось про жанр, ситуації, конфлікти). Підбір персонажів здійснено, зрозуміло, виходячи з ситуацій, конфлікту, надзавдання. Потрібні у драмі Соболь, Муравський і Ніна (дружина), Заступник Голови Уряду. Що ж стосується інших, то їхня присутність не сприймається обов'язковою. Введення групи молодих вчених – це вірна настанова, але вчинки їхні не завжди доцільні й суттєві, духовний світ не завжди наповнений. Образ Недолі – надто архаїчний, спрощений. Постать секретаря райкому партії Косаря взагалі службова, схематична. Багато місця відведено взаємним залицянням молодих. Взагалі ясно, що “закладав” в той чи інший персонаж автор, але ж чи це саме те, вкрай необхідне, єдино потрібне?!

Словом, п'єса ця значно нижча за відомі вже нам значні драматургічні можливості Ю.О. Збанацького. Опублікування її поряд з вищезгаданими вповні професійнішими творами відкличе здивування читача, гіркий жаль за невибагливість і автора, і рецензента, і редактора. Я щиро, по-братньому раджу Юрію Олефіровичу не наполягати на внесенні цієї м'якої “Надтверді” до даного збірника, раджу попрацювати ще над нею, а потім видати окремою книжечкою у серії

“Сучасна українська п’еса”, що має по чотири-п’ять випусків щорічно у видавництві “Мистецтво”.

І ще одне: якщо ж Юрій Оліферович вважає, що він не ставив собі за мету дати психологічно-філософську драму, а написати оповідально-подієву п’есу, то і в такому разі даний вигляд “Надтверді” не заснований на кращому досвіді сучасної драматургії, в якій, як я показав вище, має свої здобутки і Збанацький.

Висновок: слід видати збірку Ю. Збанацького “Драматичні твори”, вмістивши у ній п’еси: “Пройти крізь вогонь”, “Провісники”, “Завойовники”, “Клієнти будуть задоволені”. Від опублікування п’еси “Надтвердь” – утриматись.

О. Кузьменко

Щира сповідь про сталінізм

Щойно вийшла нова книга Героя Радянського Союзу, лауреата Державної премії УРСР імені Т.Г.Шевченка Юрія Збанацького “Ошукана віра” (Київ, “Радянський письменник”, 1989, 333 с., ц. 1 крб. 10 коп.), укладена з оповідань про життя українського села в 30-ті роки, в період сталінізму.

Неймовірно страшні то були часи. Насильна, в нічим не виправдані строки – аж надто короткі – колективізація, розкуркулення селян, в число яких у абсолютній більшості входили добрі господарі-середняки, а то навіть і бідняки. Потім нечуваний голод у 1933 році, незаконні репресії 1937–1938 років. Сталінізм та його оточенням була пущена в хід ідея – шукати ворогів. Вони, мовляв, скрізь і всюди, їх багато – і їх треба негайно виводити на чисту воду й знищувати-знищувати нещадно. І все те лукаво називалося ленінським курсом, який підступно замінявся варварством і деспотизмом.

В оповіданні “Шкідники” йдеться про масовий суд над селянами в колгоспі “Ясний промінь”. Ще напередодні розкуркулення й виселення на Соловки батьків Степан Скулевич, взявши в сільраді потрібні документи, виїжджає на будівництво Дніпрогесу. Затим рив котловани в Києві під нові будинки. Якось захотілося йому побувати в рідному селі. Тут його негайно заарештували, невдовзі й суд відбувся, він виніс вирок Скулевичу: “за бродяжництво, приналежність до терористичної організації, за спробу підкопу під колгоспну систему засудити до вищої міри покарання – розстрілу”. Таке ж явно безпідставне, демагогічне формулювання вироків і голові сільради (“за провал фінансового стану села”), і голові колгоспу (“за втрату пильності в боротьбі за соціалістичну власність”). Засуджені й секретарка сільради, навіть конюх

“за розвал колгоспу й шкідництво”. Які ж і пустопорожні та брехливі фрази, котрі ні про що конкретно не говорять!

Не можна спокійно читати глибоко емоційну розповідь про страшний голод у 33-му році в оповіданні “Кандьор”. Читач з великою симпатією ставиться до його героя – директора сільської школи Каленика Стратоновича, який зберіг урожай з шкільних ділянок, не здав його в хлібопоставку, й тепер бабуся Параска варила школярам, дошкільникам і навіть стареньким села смачний кандьор. Якимось директором нагодував ним і голодного уповноваженого з району Дудка. Той відповів йому на це чорною невдячністю: доніс у район про гарячі сніданки для учнів як незаконні. Та голова робітничо-селянської Інспекції Бауман розібрався і навіть похвалив директора. Дудка не забув цього Бауману: в 37-му році він допоміг голову РСІ репресувати... Стискається серце від болю, коли читаєш оповідання “Чистка”: єдиного в селі комуніста, колишнього славного героя громадянської війни, а нині чесного й розпорядливого голову колгоспу, виключають з лав ВКП(б) “за політичну близорукість та ідейну незрілість”, хоч у народі він користувався справжньою шаную й любов'ю як кваліфікований керівник і доброзичлива людина.

Колгоспний конюх Гринько Одноколішенко, великий трудолюб, але малописьменна людина (оповідання “Воля”), на зборах заперечує проти нової назви колгоспу “Воля”:

– Хіба так можна називати колгосп? Колгосп – і воля? Не можна колгоспам давати волі. Коли ми зібрались до гурту, то маємо працювати, як воли. Волі нашому брату не давай...

За цю “промову” батько шести дітей був негайно заарештований і додому більше ніколи не повертався.

У бажанні догодити “вождю всіх народів” і побільше виявити “ворогів” виконавці його волі на місцях часто доходять до курйозів. Лобус, герой однойменного оповідання, що займав посаду завідуючого райвно, знятий з роботи і його судять як “оскаженілого ворога народу, ярого петлюрівця, ідеолога українського буржуазного націоналізму”. І тільки на суді Михайло Гаврилович Лобус переконує своїх мучителів, що в часи петлюрівщини йому було всього дев'ять років. Під тиском фактів змушені були його випустити на волю, взявши розписку, що він про цей суд нікому ніколи й ніде не скаже. Проте на роботі так і не поновили, а послали вчителювати в початкових класах у найглухіше село...

Автор розповідає про сліпих виконавців некомпетентних вказівок “згори” (“Анемія”), про змагання тогочасних чванливих “флюгерів” у вознесінні культу особи “вождя усіх народів” (“Витвір”, “Реферат”, “Жити стало краще”), про тих, хто багато завдав непоправної шкоди економіці, освіті, культурі, просто людській моралі (“Переселенці”, “Зошити”, “Рефлекс”). Автор на конкретних прикладах розповідає у

своїх оповіданнях про страшні бувальщини – безпідставне звинувачення й засудження ні в чому не винних людей.

Книга читається швидко, легко, одним подихом, бо написана хвилююче й правдиво, майже документально, на високому художньому рівні. Правий автор, коли в передньому слові до книги пише: “Жахливі були часи. Не повинні подібні явища повторитися. А щоб не повторились, треба, щоб сьогоднішні люди, які народилися перед війною а чи після війни, узнали правду, як нам, їхнім дідам і батькам, жилося”. Справді – його оповідання “розраховані, як сказано в анотації, – на тих, хто чесно й глибоко хоче зазирнути з дня сьогоднішнього в день минулий, щоб не помилитися у дні прийдешньому”.

В. Козаченко

Юрій Збанацький. “П’ятий полюс”

Отже, – ще один том, ще одна книга відомого майстра... Так, – тому, що мемуарний струмінь у творчості Збанацького не новина. Варто згадати, скажімо, “Ми – не з легенди”... І – дещо й не так – тому, що автор, здається нам, вийшов тут на якийсь помітно новий рубіж не лише у творчості, але й загалом у житті. Підійшов до тієї, сформульованої поетично у Пушкіна, грані, коли “лета к суровой прозе клонят”, і відчув якийсь новий обов’язок і письменника і громадянина, пов’язаний саме з отими “летами”. У поетів та грань є, справді, переходом до “суворої” прози. У прозаїків то настійна потреба роззирнутися навколо, оглянути своє життя та життя своєї країни і просто, ясно, без особливих “художеств” розповісти наступним поколінням, онукам і правнукам “о времени и о себе”, розповісти про те, як жив, що робив сам, як жило, які діла звершувало його покоління, і тим самим, кажучи образно, зв’язати кінці й початки поміж минулим, сучасним і майбутнім, залишити дітям, онукам та правнукам правдиву розповідь про те, як ми жили, що нового внесли у світ, що саме додали до того, що залишили нам наші батьки, діди, прадіди. Особливих доказів того, що прагнення це, таке природне у певному віці, є благородним та законним, бо навіть, в певній мірі, по громадянському обов’язковим, очевидно не потребує. Так само, як і те, що письменникові такого життєвого гарту, як Ю.О. Збанацький, людині, на долю якої випав такий неповторний відтинок часу, синові такого особливого покоління, не лише є про що розповісти, він просто зобов’язаний це зробити. Та й не в тому, зрештою, справа: розповідати чи не розповідати! Прожито таке життя, побачено, почуто, пережито стільки, що всього не охопиш, про все не напишеш, проживши навіть і ще одне таке життя. Отже, справа стоїть

найперш: що відібрати, про що і, найперш, – як розповісти, як виділити з того житейського моря найважливіше, найголовніше, найвагомніше. Як спресувати, сфокусувати всі оті неохопні події так, щоб безнадійно не заплутатись у них, не захлинутись навіть і в тому разі, коли ти обмежиш себе фактами власної біографії?!

“О времени, и о себе!” Звичайно ж, Юрій Оліферович за канву своєї оповіді взяв насамперед власну, багато в чому незвичайну, хоч і типову для його покоління, вкрай насичену найрізноманітнішими подіями, біографію. А, “о времени”? Тут він знайшов, по-правді сказати, не зовсім звичний, ба навіть несподіваний “прийом” чи щоб то...

Відправною точкою своєї розповіді, оповідною канвою і “точкою”, в якій перехрещуються і фокусуються усі оповіді і “о времени, и о себе”, письменник узяв наш Київ, – прадавню столицю Київської Русі, “мать городов русских”, столицю УРСР, примусивши таким чином, в міру потреби, за ходом своєї розповіді, “працювати” на неї історію, географію, минуле, сучасне і майбутнє великого і славного міста...

Штовхнула автора вдатися до такого прийому, очевидно, найперш “географія”... і, по-друге – 1500-літній ювілей міста. Автор побачив світ, зростав, мужнів, працював, воював, все своє життя тримав зв’язок з тим шматочком Чернігівської землі, в міжріччі Дніпра та Десни, який, ставши його маленькою батьківщиною, віками перебував у близькому історичному, економічному, духовному і державному силовому полі Києва, – великого міста, яке вперше постало перед очима автора – тоді юного пастушка – на далекому притуманеному обрії, скоріш уявно аніж реально, з вершини височезної остерської сосни. І, з’явившись отак, вперше, притягувало його до себе, ніби магнітом, ставши, зрештою, сьогодні “головним героєм” рецензованого твору... Отже – “Київ у моєму житті” – у різний час, різні роки авторового життя. І – разом з тим – Київ у своїй історії, історії трьох братніх народів, у революції, Вітчизняній війні, в нашій сучасності. Київ у найвизначальніші часи своєї історії, у найвизначальніші, переломні часи життя нашого автора, який, зрештою, і сам отав киянином, Київ і кияни, – кияни – наші сучасники, наші незабутні, імена яких стали гордістю і окрасою Києва... Київ, який не раз ставав долею народів, поколінь, зрештою, – і долею письменника ...

Тепер, щодо самої книги, визначення її жанру, її, так би мовити, архітектурної структури ...

Гадаю, – твір, який перед нами – не є твором чисто меморіального жанру. Такий жанр їй явно завузький. За характером своїм його можна сміливо назвати книгою “роздумів і спогадів”, а за жанром – книгою художньої публіцистики.

За характером “побудови”, маємо перед собою не просто довільний (“що бачу, що згадую – те й пишу”) запис, а книгу цілком виразно організовану і задумом і певним, який виходить з того задуму, сюжетом.

Складається твір із двох книг.

Перша книга: “Мій Київ” має дев’ять частин. Кожна частина-епізод названа “Спогадом” і має свою нумерацію: “Спогад перший”, “Спогад другий” і т.д. У свою чергу кожен епізод – “Спогад” має свій принцип побудови: більш-менш розгорнутий вступ-роздум історико-філософського характеру; епізод з біографії автора, чисто художнього характеру (щоразу в певних вікових межах, послідовно, починаючи з дитинства), Київ, як він постає перед очима автора саме в той віковий період і – разом з тим – Київ у якийсь певний (що пасує “до слова”) період своєї давньої історії.

Все це органічно злито в кожному епізоді. Написано ж цікаво, зворушливо, читається легко, має значне пізнавальне значення. І так – з певним урізноманітненням, і відповідними моментів варіаціями, кожен розділ – “Спогад” ...

Часові межі першої книги – починаючи з далеких часів громадянської війни (з дитинства автора) і, власне, до визволення Києва в 44-му році, коли автор, волею воєнних обставин, і сам стає – киянином...

Немає потреби переказувати тут зміст тих дев’яти епізодів-розділів.

Скажемо тут лиш таке: усі ті дев’ять епізодів, узятих разом, дають цільну картину життя Києва, 30-х–40-х років, яскраву біографію авторового покоління в його особі і особистій біографії, а також пізнавально-поетичний “портрет” історичного Києва в різні періоди його історії. І – хочеться тут ще раз підкреслити – що написано книгу, як кажуть, “живо”, цікаво, і пізнавально-естетичне значення її (особливо для юнацтва) безперечне і незаперечне... В книзі багато (то детально, а то й побіжно) майстерно виписаних людських доль, підмічено чимало влучних життєвих та історичних деталей, виписано портретів, характерів, вражаючих епізодів, ґрунтовно та правдиво відтворено чимало історичних подій і мало кому відомих локальних епізодів і фактів ...

Друга – більша – книга має заголовок: “Мої кияни”... В першій книзі подавався “портрет” Києва (звичайно ж, “олюднений”), але багато в чому узагальнений; героями другої стає, відповідно до задуму, якась кількість добре знаних автором киян, дібраних, до речі, не довільною волею автора, а самим життям, чи – можна сказати й так – навіть смертю, бо всі вони – ті кияни – давніш чи не так давно – вже пішли з життя, обезсмертивши свої імена і додавши якусь частку своєї, завойованої, здебільш, у Києві, слави рідному, улюбленому місту. Тож, здавалося б, і складності поставали перед автором менші і простіші. Однак – саме здавалося б. Бо – найперш – які саме високі імена (а за іменами й видатні характери) належало тут автором розкрити! А – по-друге, не зважаючи на те, що всі (понад 50) розділів другої книги

озаглавлені просто прізвищами, автор і в найменшій мірі не знімав (скоріш ускладнював) свій задум разом з долями визначних людей живописати суспільні події і постійно змінюваний “портрет” улюбленого Києва.

Та й само по собі: більше п'ятдесяти імен уславлених видатних людей, знайомих та знаних авторові тією чи іншою мірою, кожен не лише зі своєю біографією, але й своїм, часто складним, характером, своїми мистецькими, а чи й життєвими й науковими манерами та уподобаннями!

Тільки це одне, один перелік їх імен – без зайвих слів, дасть повне уявлення про те, яке складне завдання поставив перед собою автор.

Партизани: Коротченко, Строкач, Ковпак, Вершигора, Наумов, Бегма, Одуха.

Вчені, митці: Богомолець, Михньов, Левченко, Стражеско, Бучма, Донської, Шумський, Яковченко, Касіян.

Письменники: Тичина, Рильський, Сосюра, Яновський, Бажан, Корнійчук, Довженко, Головка, Кочерга, Панч, Копиленко, Смолич, Іван Ле, Малишко, С. Олійник, Рибак, Собко, Земляк, Забіла, Первомайський, Кучер, Д. Бедзик, Смілянський, Скляренко, Усенко, Ушаков, Чабанівський, Нагнибіда.

Одне слово, великий труд, високу відповідальність взяв на себе письменник. І коли навіть у чомусь не вийшло у нього так, як йому хотілося й мріялось, однаково: він здійснив важливий задум і зробив вагомий вклад не просто в нашу мемуаристику, а, загалом, у той не вельми чисельний ряд визначних художньо-публіцистичних книг, які (кожна в міру можливостей їх авторів, продовжує славні традиції Герцена, Короленка, Горького) сяють для нас іменами Фурманова, Ковпака, Вершигори, Федорова, Юрія Смолича. А що це так, може впевнитись кожен, хто слідом за мною прочитає хоч би такі розділи, позначені і високою майстерністю і, сказати б, задушевністю, і високим вмінням творення художньо-психологічного портрета, як: Стражеско, Строкач, Вершигора, Ковпак, Бучма, Шумський, Яковченко, Тичина, Сосюра, Рильський, Яновський, Стельмах і чимало інших ...

Доброго слова заслуговує автор за те, що творячи свої літературні портрети, не йшов за якоюсь (принаймні в більшості з них) заданою схемою. Ішов тут, за самим життям, яке так яскраво урізноманітнює ті яскраві індивідуальності! Дуже добре також і те, що писав автор тільки своє, тільки власне, побачене своїми очима, почуте на власні вуха. І тільки в міру своєї близькості до оригіналу, в міру проникнення в його духовний світ. І тому й сталося так, що автор в міру згаданих причин підходив, як художник, до своєї “моделі” з різними нормами виявлення її оригінальності, вдаючись до різних жанрових ознак. Один раз це ессе, інший – нарис, ще інший – блискуча, вихоплена з життя, новела (Стражеско), ще інший – характерний, дещо гротескний (Яковченко) чи

психологічний (Яновський) портрет, ще інший – просто роздум над долею і т. п. ... Одне слово, в одне ім'я вкладено щось всеохоплююче, часом – лиш епізод, а то й якась одна, не кожному помітна деталь, просто несподівано глибока думка, навічно прикута пером до паперу, з тим, щоб не згубилась, не загинула для прийдешніх поколінь...

Звичайно ж, серед такого портретно-психологічного розмаїття не все в автора утримується на сказаному вище мистецькому рівні. Є речі високого класу, є просто хорошого рівня, а іноді такі, що збиваються на щось “мелодекламаційне”, так, ніби на час писання тієї сторінки, рука автора стомилася, а увага та уява розсіялась. Таких місць не багато, але вони трапляються. І було б дивно, коли б не трапилися у такій великій книзі.

Загалом же – хочу те підкреслити – маємо хорошу, дуже потрібну, оригінальну книгу, книгу, яка добре прислужиться нашій культурі.

Під кінець, зокрема, хочу ще звернути увагу на те, що друга книга, яка розпочинається досить просторими, переважно “письменницькими” роздумами, в багатьох інших місцях вбирає у себе чи й не всі найважливіші етапи історії Спілки письменників України, починаючи з відомого (44-го року) воєнного пленуму СПУ у звільненому Києві і до наших днів.

Написано книгу з любов'ю і глибокою повагою до людей, про яких тут розповідається, і до їхньої творчості. Її ідейно-художнє і пізнавальне значення незаперечне. Про це свідчить уже й певна “апробація”, яку здобула вона в читачів. (Перша її половина надрукована в журналі “Київ” у 1985 році повністю, а друга почала друкуватися в перших номерах того ж журналу в цьому 1986 році).

У видавництві твір потребує лише звичайного фахового редагування. А побіжні кілька зауважень під кінець теж досить легко знімаються при тому ж фаховому редагуванні <...>.

На кінець хочу засвідчити ще таке: з великої кількості “персонажів” цієї книжки я не знав (не був знайомим) хіба що з двома – трьома. Всі останні виписані у автора ніби моїми очима. Просто нічого не можу зауважити. Головні київські (в т.ч. літературні) події теж не викликали в мене, як очевидця, жодних суттєвих зауважень. Окрім хіба певного “нальоту” “заідеалізованості” окремих персонажів, яка – певна ідеалізація – все ж чомусь не заважає мені бачити людину саме такою, якою її знав.

Чекання

Оповідання

Якщо кому не доводилось бути в північно-східних районах України, коли хто не блукав по шляхах курських і сумських, не топтав стежок землі чернігівської і сіверської, не форсував Сейма і не звідав удайських заплав – вважай не знає він своєї землі і взагалі не повинен вважатись бувалою і знаючою людиною. Які це благодатні краї, яка там унікально-неповторна природа, які невидані краєвиди та чарівні куточки. Лише тростянецький дендропарк вартий того, щоб до нього не те що їхати, йти пішаком, мов до святині, подібно до того, як добирались у свій час богомольці з незвіданих країв до Київської Лаври. А качанівський заповідник з його нерукотворними дивами – хіба він не рівня всім найвидатнішим заповідникам світу?

Чудова, невидана то природна зона, якої не назовеш ані Поліссям, ані Лісостепом, бо вони тут міцно обнялися, ніби злились воедино і явили людям щось третє, диво, яке по праву повинно було б мати свою узаконену назву.

Їдеш дорогою, а пообіч степ широкий, такий широкий та розлогий, що не видно йому ні кінця ні краю, тільки й усього, що ось там за пагорбом нібито щось зачаєно притаїлося, може, хмарка підкрадається грозова, а може, просто вже інший пагорб витикається. Вийдеш на гору, зирк – а перед тобою диво невидане. Внизу долина широка розляглася, озеро чи озерце, а може, й звичайна запруда сріблиться, а так в стороні ліс починається, синій та густий, літніми гарбами переповнений, тягнеться кудись у безкрай, в ту далину, що потаємно маскує звичайний собі пагорб, а може, й високу та стрімку гору.

В іншу сторону глянеш – село далеке заплуталось, тремтить у рухливому серпанку, коли б не хати білосніжні, коли б не дахи шиферні – нізащо не запримітив би його в зеленому маєві літа.

Дорога круто збігає у видолинок, ноги самі несуть тебе в низину, і опам'ятатись не встиг – вже тільки небо над тобою високе, в кучугурах білесо-синюватих хмар, з сонцем, що золотою рибкою в їхніх сітях борсається, а навкруг тебе не то гори, не то пагорби, затискують тебе з обох сторін, налягають своєю вагою на твою свідомість, примушують пришвидчить крок, бо тобі так захочеться з цієї похмурої ковдобини знову на пагорб вибратись, ближче до хмар та сонця, то ж хочеться тобі весь час бачити оці степи неозорі, ніжити зором ледь зримі ліси та проліски, що невиразно тремтять у золотавій паморозі, хочеться

обіймати очима густозелені плантації бурячків і картоплі, золотаві килими пшениць та вусатих ячменів.

Пройдіться цими шляхами-дорогами – не пошкодуєте, з власного досвіду раджу – я пройшов. Від самих Понирів – знаменитих не лише на Курщині, – йшов аж до сивого Дніпра. Ні, ні, не в ті грізні роки, коли тут все кипіло й палало, коли горіли і ліси й села, димились міста й вся земля та каміння плавилась, пісок перетворювався на білу плазму і, і захолонувши, ставав твердим, як скло. Ті, хто в часи тайфунні міряв-проповзав оці стежки-дороги, не мав змоги милуватись красою природи, не звертав уваги ні на ліси, ні на озера, ні на байрайки, ні на горби та пагорби. Були вони для вояків звичайними висотками та орієнтирами, об'єктами, а чи природними перепонами. То були не мандри, не любительські походи, то були вимушені, смертельно небезпечні бойові кидки та вимушене повзання по-пластунському серед вогню і крові.

Міряв ці шляхи-дороги я вже у мирний час, опісля того, як земля затягла на своєму тілі важкі рани, а люди, прийшовши до тями, трохи оговтавшись, встигли майже все відбудувати, та й не лише відбудувати, а набудувати такого, що всякому, хто того не знає, могло показатися, що ця земля й не була іншою, що завжди тут було саме так, як сьогодні. От тільки чи зтяглися, чи загоїлись рани у людських серцях та душах...

Я пройшов колишніми військовими дорогами у мирний час, але мої мандри були тісно пов'язані з далекими подіями війни. Ні, я не приймав участі в історичній битві на Курській дузі і не бажання ще раз, вже в мирний час пройти тут та побувати в знайомих місцях повело мене з дому. І не юний слідопит я, бо час, в який найзручніше бути слідопитом, давно для мене проминув, ще в ті, неказано важкі в житті людей роки, коли довелося вже у трудовій мирній обстановці підраховувати безповоротні втрати та шукати в самому собі сили та оптимізму на те, щоб творити нове життя, щоб знову стало все – і люди і земля, такими, якими й повинні бути у мирний час.

У страшні часи лихоліття цією дорогою пройшов мій батько. Ми з мамою не знали та й не узнаємо ніколи, якими шляхами-дорогами довелося йому ходити до часу, поки опинився під Понирями. Не був він ні командуючим армією, ні навіть полком, офіцером не був, а ні сержантом, числився звичайним рядовим солдатом триста другого стрілецького полку в тринадцятій армії. Але для нас із мамою він був і зостався назавжди таким великим і славним, як всі командуючі фронтами та арміями, як всі найхоробріші та найвидатніші герої війни. Ми його провели до призовного пункту на другий день після війни, потім жили без нього довгі роки, пережили довгу ніч ворожої окупації, я встиг вирости з першокласника до підлітка, хоч і забув про те, що таке школа. А батько все десь воював. Нічого-нічогосінько не чули ми з мамою про нього аж до часу, поки не прийшло на нашу вулицю свято,

поки рідні солдати не вступили в наше село та не повернулась рідна радянська влада. Звідкіля нам було знати й те, що пройшовши в Понирях свій найтяжчий за всі часи війни бій, він так спішив вирятувати нас із мамою зі страшної неволі та рабства. Де йшов, де біг, де повз, багнетом пробиваючи собі дорогу, він сміливо і уперто прямував повз Суми, через Ромни та Талалаївку на Прилуки, через байраки та пагорби, полями, лісами та перелісками рвався до Дніпра, поспішав до рідного краю, до свого села, на нашу вулицю. Йшов, аж поки впав і впав назавжди...

Замість батька прийшла до нас із мамою лише невеличка листівка, друкована красивими буквами, в ній було чітко виписано ім'я, по-батькові та прізвище, військове звання мого тата, з сумом сповістила вона, що пав мій отець геройською смертю в боях за нашу соціалістичну радянську Вітчизну. Вже згодом привезли з військкомату його бойові нагороди, подяки Головнокомандуючого. Та й усе. Не дійшов мій батько до рідного дому,

Минали роки, налагоджувалось життя, виріс я, став, як кажуть на ноги, замінив в домі батька, став матері підмогою і захистом, все ніби пішло у нас на лад. Тільки одне не давало мені спокою – материне горе. Вона весь час нудьгувала, все тривожилась, все ждала батька. А може... – надіялась вона на це одвічне "а може", може, помилились, пишучи те сповіщення. Он в газетах не раз писалося, що й таке бувало. З одним чоловіком тричі було таке: уб'ють його в бою, писарі листа рідним напишуть, а він живим об'явиться. Може, й наш де у шпиталі й досі лікується, може, так важко ранений, що роками валяється. А може, де живе скалічений, додому не наважується показатись, хіба й такого не бувало? А може, де в полоні ворожому, може, закинули вороги у льох холодний, за ґрати ржаві, додому не пускають. Він у нас такий, що ворогові не підкориться, він за революцію – до кінця, а вони ж там, бач, таких, як він, мордують та збиткуються...

Тільки й мови в неї про те. Молодою ще була моя матінка, показна така і роботяща, вродою не обділена, а про нову сім'ю і гадки не малося їй, слухать про те не хотіла.

– Може, мій десь страждання та поневіряння зазнає в чужині, а щоб я до серця когось іншого пустила?

Дуже жаль мені було своєї неньки. Поки меншим був, то лише мовчки їй співчував, а вбився в колодочки, то вирішив не сидіти склавши руки, а щось робити.

Ми з мамою ще з самого початку звернули увагу на те, що у повідомленні не вказувалось ані місця, де загинув мій батько, ані місця поховання. Чому б то? В повідомленнях на загиблих сусідів та односельчан майже завжди згадувалось про те, де вони покояться. Хіба ж у військовій частині не знали, де похований солдат, який пав геройською смертю в боях за свободу, честь і незалежність Вітчизни? Писав я

листи, куди слід, – відповідь та сама – ніхто не знав, де похований мій батько.

Тоді я почав вивчати шлях стрілецького полку, в якому служив батько, і невдовзі вияснив – він брав участь у битві під Понирями, потім курськими полями йшов до української землі, проходив Ромни та Прилуки, і цілком вірогідно, що саме десь тут і зустрів свою загибель. Можливо, що його могила – братська, а чи одинока, тут і загубилася, мріє у своєму спокою в одному із сел або ж хуторів поліських, а може, сумує десь серед поля, а чи на узліссі, обгинають її в час сівби плугатарі, а в осінню пору невгамовні пастушки щедро прикрашають кетягами червоної горобини.

Отоді й захотілось мені у мирний час пройти батьковими бойовими шляхами. Не проїхати, а саме пройти, від села до села, від хутора до хутора, розпитатися в людей, де проходили воїни славного триста другого полку, не проминути жодної солдатської могилки. Отримавши відпустку, замість візиту до моря, а чи ще куди, я прибув на станцію Понирі, кілька днів пробув тут, відвідав музей, побував на місцях історичної битви, стрічався з людьми, які брали участь у тих боях, а чи були свідками невиданої битви. Потім, не задумуючись, накупив на ноги легенькі кеди, на плечах примостив похідний ранець та й рушив піском у дорогу, яку пройшли звитяжці.

Подібні пошуки – справа не легка. Мандрувати піхтурою в мирний час, в епоху моторів – діло не звичне. Коли казати правду, то можна було й підкатуватись на попутніх машинах, але з того підкатування все одно мало користі – тільки включить водій швидкість, а вже доводиться просити щоб гальмував, – гляди, із-за пагорба хутірець назустріч виткнеться, або й село, або відгалузиться в сторону польова дорога саме до того місця, якого ніяк не можна обминути. І все ж подібна подорож неймовірно цікава. На кожному кроці тут згадуєш людей, яких до цього ніколи не стрічав, але які після короткої розмови стають тобі близькими, своїми, ніби ти з ними все життя був знайомий, тільки що давно не бачився, а це зустрівся ненароком. Стрічають тебе допитливим поглядом, ніби намагаються безпомильно збагнути, хто ти і чому саме сюди пролягла твоя стежка, а ледь почують, з якою метою ти пустився в незвичайні мандри, і відразу ж приймають тебе в своє серце.

Аякже, були тут страшні бої, ого, ще й як билися, ось отам, як йти до отого ліска, їхні гармати стояли тут ближче, по оцьому косогору піхота залягла, та все німець до німця, злючі, як осінні шершні, не хотілося їм землі нашої полишати, аякже, то вже бач у кишені в їхній була, а це із кишенею доводиться zostавляти, наші йдуть, танками грають, літаками небо бороздять. Оце так звідтіля, звідкіля ви, молодий чоловіче прямуєте, й наступали. Ого, такий бій був, що ревіло, як у грозу найлютішу, градом сипались і кулі й осколки, та тільки вже наша

сила була дужча... Не устояв лютий враг, кинув і машини, і гармати, солдатні лягло, як снопів... Правда, не без того, щоб і наші... Лягали і наші голубчики, та все такі молодюсінькі, та всі в медалях, та ж – господи... Ото он за селом їх у братській були поховали, а вже пізніше на сільський майдан перенесли, пам'ятника поставили, кам'яна жінка з вінком в руках над ними схилилась, стоїть, сумує, а вони лежать одвічним сном приспані, звідкіля тільки не прибули сюди, з Росії, і з Казахстану, з Грузії і з Сибіру, імена їх на камені золотими буквами виписані, йдіть читайте, може, там і ваш отець, бо ж кожен з них і чийсь син, і чийсь батько...

Золотом виписані їхні імена. Мати-Вітчизна скорботно застигла над їхньою могилою, тримає лавровий вінок у натружених невтомних руках. З усіх-усюд прийшли вони сюди, звільнили цю землю, полили святою кров'ю, заснули тут навечно. Немає серед них мого батька. Тільки сказано: двоє невідомих. Невідомі солдати... Може, котрий із них мій батько?

Переходив від села до села, від могили до могили. Розпитував людей. Вичитував імена загиблих. Ніхто не стрічав мого батька. Ніде не писалося його ім'я. Тільки запримічались імена-могили невідомих воїнів. Чому вони невідомі?

Один дідусь, із тих бувалих дідусів, що пройшли імперіалістичну, громадянську та Вітчизняну, пояснив:

– Немає невідомих, всі вони відомі, числяться у списках своїх частин. От тільки не всі погинули на людських очах. Лежить, було, солдатик, все, що міг, зробив, сердега, все віддав, що мав за плечима, а кинуться шукать папера – при ньому нічогісінько. Або снарядний осколок вцілів якраз у груди, в те місце, де солдатський документ зберігається, або згоріло все на ньому... А то бувало й таке, що ні документа, ні солдата. Прямим в окоп поцілить – ніби й не було людини. Йди знай – де він. Тоді й пишуть – без вісті, а буває, що й відомо, в якому місці поліг солдат, а могили рідним ніхто вказати не годен... Всяк буває...

З цим доводилось згодитись – на війні буває всяк. Але розшукати батькову могилу я не втрачав надії, і тому вперто долав шлях його рідного полку, що тепер був і моїм рідним полком. Якщо не встигну подолати його за час однієї відпустки – піду на другий рік, піду й на третій...

В одному глибинному селі випадково познайомився з дівчиною. Знайомство було схожим на всі попередні, але виявилось особливим, воно не обірвалося, як всі попередні, а збереглося на все життя.

Стомлений, запечалений безуспішними пошуками зайшовся я в надвечір'я до сільської Ради. Треба було десь ночувати, а я взяв за звичку влаштовуватись на ночівлю лише з відома і дозволу місцевої влади. Робочий день повсюдно закінчився, і лише в сільській Раді, як водиться, хтось із невгамовніших ще доточував трудового дня.

Була то секретарка, молода дівчина, примітна особа. Уважно вислухала мою просьбу і не здивувалась. Видно, її аніскілечки не збентежила причина моєї появи на тутешньому горизонті. Не забарилася потвердити, що справді поблизу від їхнього села спалахнув тоді гарячий бій і саме воїни тридцять другого стрілецького полку громили тут фашистів. Поблизу й могила є солдатська, але йти туди запізно. А ночувати – будь ласка, в неї хата простора, живуть вони удвох із ненькою і завжди раді дати притулок подорожньому.

Не гаючись, ми попрямували до її господи, дорогою для годиться дебатовали про те, що непокоїть людей і сьогодні, про минулі героїчні дні, про подвиг наших батьків та братів, зійшлися на думці, що навряд чи є на нашій землі хоч одна сім'я, яка не шукає рідних, або когось не жде. Коли наблизились до її двору, то моя нова знайома, яку зовуть Галиною Дмитрівною, попередила:

– Може, моя мама що-небудь і не так, то ви не зважайте... В неї своє горе... Вона теж чекає... То ви – як ні в чому не бувало...

Вона не стала розтлумачувати мені свого застереження, хоч я й кинув на неї запитальний погляд, а в цей час із двору долетів голос:

– Це ти, Галю? Вже йдеш? А з ким ти там гомониш? На вузькому акуратному дворіку з одного боку стояла присадкувата селянська хата, а з другого плелось непролазне городнє розмаїття у вигляді круглолицих соняшників, плетеної-переплетеної, витої-перевитої квасолі, лопушистих гарбузів та густелезної, як ліс, картоплі, вже гуляли вечорові сутінки та вибрикував бичок-сьоголіток, нетерпляче ждав повернення з пасовиська своєї мами. Під хатою, на призьбі сиділа ще не стара, але явно згорьована жінка, вона щойно закінчила шкребти молоду картоплю, яку по селах у літній час традиційно парять на вечерю, вимила руки і взялася витирати насухо білою хвартушиною.

Зиркнула на мене та й випустила все з рук, а я мимоволі стривоживсь: щось хворобливе, не то гіпнотизуюче, не то безумне спалахнуло в її зорі, розгоралося в її притуплених очах. Я привітався, а вона мовчки звелась на ноги, схитнулась, ладна в кожну хвилину впасти, вп'ялася в мене немигаючими очима, простигла сухі, вироблені за життя материнські руки вперед, простягнула їх так, як це вміють робити лише матері, коли їм необхідно взяти на руки малу дитину, обличчя її пересмикнулось конвульсивно, вуста не то посміхнулись, не то скривились, непевно ступнула і крок, і другий мені назустріч, а потім продріботіла покуріп'ячому.

– Андрієчку, кровинко моя!

І не зчувся, як вішала мені на груди, заглянула страдницьким поглядом у очі.

– Повернувся, синку?

Так і скам'янів, не знаю, як поведеться, що сказати. Стою, покірний, мовчки, а вона потяглася тремтячою рукою до моєї голови, ніжно так,

по-материнському зашаруділа в моєму волоссі, двома пальцями ловила кудерки, щупала їх, а для чого – не зрозуміло. Недовго щупала і враз безсило опустила руки. Погас палючий вогник у зорі, опустилися низько плечі, вона стала зовсім маленька і якось враз зсохлася, не на жінку похилих літ скидалась, а на сторічну бабусю.

– Не Андрійко... Волосся жорстке...

І, відступаючи до призьби, ніби молилася сама до себе:

– В нього ж – м'якеньке... Таке м'якусіньке, як льон... Чи б я не розпізнала? Сам він досі виріс, вже, – гай-гай, – який то рік, скільки води сплигло, часу пролетіло, сам уже досі доросленький, таке, що чи й впізнала б при стрічі, а волоссячко – пам'ятаю... Ні за що б не помилилась... Пробач, добрий чоловіче, трохи не добачаю, все помиляюсь... Та як і добачати, коли геть очі сльозою вилились, ще й хтозна, як вони тримаються в тому лобі, їм би вже давно витекти зовсім, сльозами вилитись, а вони ще стирчать, ще дивляться, ще ждуть... хочуть бачити...

Галина, ледь вступила до двору, кинулась хазяйнувати, схопила чавунець із картоплею, намагалась говорити з матір'ю про щось стороннє, видно, що намагалась відвернути її від важкої розмови, вивести з болісного стану. Та видно, мати ні про що інше не могла вже ні думати, ні гомоніти, ні жити не могла чимось не тим, що стосувалось її сина. Сина, якого вона так ждала і не могла діждатися.

Оговтавшись, я збагнув, що зі своєю бідною трапив на чуже, таке ж палюче і таке ж невсипне горе. Я розшукую рідного батька, а тут мати жде сина, який теж не повернувся з війни.

Сонце, що вже десь мандрувало над чужими далекими землями та водами, ще й сюди посилало свої останні привіти, вони рожевіли відсвітами, оживляли високі пухнасті хмари, які пливли-пересувалися своєю, ніким незвіданою дорогою, веселили теплим відблиском по-вечоровому прикурену землю. Жінки пішли до хати, запрошували й мене під теплу стелю, та мені захотілося посидіть на теплій призьбі, припершись спиною до стіни, полюбуватись вечоровими сутінками, повартувати прихід ночі. Вочевидь танула, розповзалася, обезфарблювалася знайома картина: вже не розпізнаєш, де снується лапате гарбузиння, а де плететься чепуруха-квасоля, де картопля пишається своїм рожевим та білим квітом, а де мак збирає у свої дзвоники джмелиний зум та літакове гудіння, тільки соняшники гордо, мов прапороносці перед строєм, здіймають округлі шапки, пнуться до самого неба, стоять-думають: а чи ще дивитись на захід, а чи вже повертати на схід сонця?

Так мені приємно, так легко, так затишно і зручно сидіти на оцьому чужому обійсті, на призьбі, про яку я ще якусь годину тому й поняття не мав, а тепер прилип до неї, мов до рідного батьківського вогнища.

Вибігла Галя, на ходу витираючи руки, вибачалась:

– Даруйте, допомагаю матері, поставила чавунець на плиту, то хай варить та розмовляє сама з собою...

Дівчина відразу здогадалась, що мені так зручно і приємно на їхній призьбі, що я тут спочивав після довгочасних походів, не турбувала мене, а й сама присіла поблизу на дубову колодку.

– Налякали вас мама? – запитала зі смішком у голосі.

– Чому ж... Розчулила, розхвилювала... У вас – своє горе...

Галина по-старечому хитнула з боку в бік головою, скрушно сплела на колінах руки.

– Та яке ж! Вже що тато не повернулись додому, то ми й звикли. Я ще зовсім маленькою була, тільки в перший клас збиралася, – але на все життя запам'яталося, як татко на війну йшли. Казали тоді, що то не війна, а прогулянка, а тільки не повернувся він з тієї прогулянки, лежить десь під Выборгом. Так що zostались ми з братиком сиротами, мені вісім, а йому – дванадцять. Невдовзі й ця, фашистами нав'язана, почалася, але нам уже нікого було проводити, наш солдат уже відвоювався...

Прикинув собі – це ж яке горе – одинока жінка втратила і майбутнього солдата. Коли на початку війни йому було дванадцять, то скільки ж це років жде його мати, коли зараз було б йому за тридцять?

– В самий радісний час, вже тоді, коли всі, затаївши подих, ждали щастя – нас спіткало люте горе...

Розповідь ллється воркотливо, повільно, в тому тоні і темпі, яким розповідаються давні-прадавні, не раз переказувані легенди, а чи казки, події, які не можуть не хвилювати, але які вже настільки відхвилювали оповідача, що з його голосу геть вивітрились ті яскраві, сповнені живої схвильованості відтінки і нюанси, що надають звичайному переказові високого натхнення, перетворюють його на драматичну сповідь. А разом з тим Галина повідає про один із жахливих епізодів війни, про подію хоч поодинокую, майже непомітну на загальному фоні всенародного горя і подій, які удостоєні увагою всіх істориків, які тільки жили і живуть на землі, подія ж ця не виходить із меж куткового масштабу в глухому селі, але по своєму змісту, по силі своєї трагедійності достойна стояти в ряду з подіями великими і вражаючими, незалежно від цього, бо торкнулася вона найжиттєвих інтересів не лише однієї сім'ї, а всіх нас, суцільних на землі.

Немигаючим зором спостерігаю, як зчорнілі шапки соняшників розчиняються в уже зовсім загуслому чорному полотнищі ночі, мов далеку пісню, ловлю мову Галини, наяву бачу все, що трапилось на оцьому шматочку землі, біля цієї призьби, на якій я зараз відпочиваю, в той далекий час, коли на весь світ випрямилась легендарна Курська дуга.

Втікали фашисти на захід. Ошелешені, подивовані і налякані, розлючені і оскаженілі від несподіванки. Тільки подумати, отаку надію покладали на новий літній похід, навіть гадки не малосся, щоб не витанцювалось гітлерове провидіння подібно до того, як його обіцянки на попередні літні кампанії, а на цей раз все обірвалося. Та як обірвалося: із ниточкою і з гачком. Зірвалося, і видно ж, безнадійно.

Втікали на недопалених танках, підкатувались на недобитих тягачах та машинах. Шпацірували піхотурою. І як не драпали – не могли втекти від холодного і гарячого подиху наступаючих. Чіплялися за всякий зручний пагорб, за кожен висотку, за вигін ріки або річечки, болота чи байрака. Наспих окопувались, націлювали дула гармат та гвинтівок встріч наступаючим. З жахом чекали наступного бою, починали його, зарані не вірячи в те, що вистоять.

Того дня до села вкотились наполохані обозники. Не на саксонських битюгах, розгодованих та широких, як селянська піч, і неймовірно лінивих, як найостанніший ліновець з австралійських лісів, – ці давно відкинули копита, то обозники, видно, захопили десь з племзаводу породистих маток. Приставили їх до дишел, обшнурували наритниками та віжжами, не шкодуючи худоби, сікли гумовими поганяйлами, аж крижі їй спухли і вривавились, гнали в чужу чужину. Змордована худоба вже ледь трималась на ногах, ні поганяйла, ні чужинські прокльони на неї погано діяли, скидалось, що ті породисті кобилиці своїм саботатуванням прагнули віддати швидче німецьких вояків до рук радянських солдатів, або відіслати ще вище, до самого міфічного Харона, щоб переправив у найкращий із світів.

Підкотили тоді просто до оцієї призьби, бо ніяких загорож у час окупації в людей не було, попалили їх то самі господарі, то непрохані гості в час довгих холодних зим. На огороді теж було все голо, зібрано все, що там встигло визріти. За хатою тулились необмолочені полукіпки проса, єдине багатство, на яке сім'я мала надію. В ту ж мить половина просяних снопиків опинилась на призьбі, під носом стомлених-перевтомлених кобилиць. Не лінуйтеся, їжте швидче, ненажери, та біжіть ретивіше, бо вже позаду і куряться шляхи, і гримлять дороги.

Прийшла ця щаслива днина так несподівано, немов у казці. Вірили люди і вірити боялися – то мовчало небо, німували поля, десь там на сході точились бої, а це враз ожило все, зарухалось. І дурному стало ясно – втікають супостати. Партизани та підпільники вже ввели людям у вуха – розгромлений ворог біжить, а наша рідна, наша найріднісінька, як буй-вітер наступає.

Хто покидав село і тікав у ліси та байраки, хто заривався в землю, а хто й снував поблизу обійстя – що буде, те й буде.

Застали непрохані гості всю їхню сім'ю біля домівки. Мама стояла, опустивши руки, як з хреста знята, Андрійко, як ні в чому не бувало, майстрував – йому вже п'ятнадцятий стукнув, то в нього було чимало хлоп'яцьких справ, – а Галинка з кутка у шпарку виглядала, бо, як вогню, боялась чужинців, не дивлячись на те, що два роки тут швендяли, а не могла до них звикнути.

Вони були мовчазні і похмурі, явно наполохані, блискали навкруг очима, все поглядали на шлях, один з них відразу біля димаря на даху примостився, почав спостерігати, погоничі не відходили від тягла, все

підкладали просяні кетяги кобилицям, а решта пильно ревізувала поклажу на возах, перекладали щось там, перелічували. Двоє до матері присікались, про млеко та яйка завели мову.

Матері паралізувало язика, подумки вона знай проклинала себе, що не послухалась сусідів та не втекла з дітьми світ за очі. Хай би й просо столочили, хай би й хату розвалили, аби не на її очах... Не могла збагнути, чого хочуть від неї ці здирці, так би й не впетряла, коли б Андрійко не озвався байдуже від своєї роботи.

– Хіба не розумієте, мамо? Лопать захотілося. Курятинки б поїли залюбки. А то можна і яєчні... Все лопатимуть...

Мати добре знала, що нічогісінького у господарстві із живності немає, але кинулась вдовольняти волю напасників, побігла в пригребицю, набрала картоплі, взялася варити.

Тим часом чужинці обступили Андрійка, розглядали його роботу. А він халабудину з дощечок майстрував, надумавсь хлопець кролів розвести, знаючі люди радили замати в господарстві таку живність.

– Вас іст дас? – допитувались. – Є то цо?

– Гусям ярмо! – неохоче відповів Андрійко.

– Вас-вас іст дас, яmmo?

– Еге ж, воно саме...

Із неспокійної далини почулись приглушені вибухи, долетіло відлуння гуркотючих моторів. Обозники нашорошили вуха. Спостерігач щось гукнув від бовдура, видно, повідомив, що свої котять, бо ж заспокоїлись. На схід пальцями тикали, пояснювали Андрійкові:

– Пах, пах! Русіше солдат. Алесс капут...

– Кому капут, а кому й ні... – зухвало скривив у посмішці рота Андрійко.

– Вас іст дас?

– Отож і воно...

Запалили цигарки, не відходили від хлопця, щось гелготіли, вимахували руками, показували то на захід, то на південний схід, туди, де мріли в бабиному літі сусідні села. Котрийсь дістав з планшетки топографічну карту, розглядав її і сяк і так, потім до Андрійка:

– Караписа... во Караписа?

– Карапиші? – здогадався Андрійко.

– Я, я...

– Там, – махнув Андрійко непевно рукою. Вже вдвох втелющились у карту, а Андрійко так їдко, так єхидненько до них:

– Дранг нах вестен, гер сольдат?

Облишили карту, витріщились на хлопця, недружелюбно свердлили очима, не знаходили у відповідь потрібного слова. Потім той, що з планшеткою, видать, старший, налився кров'ю, дико гаркнув. Гаркнув таким тоном, ніби й не гуркотіло позаду, ніби й не драпав з ганьбою на захід на стомленій-перевтомленій кобилі.

– Партезан!

Потім прошипів зміїно:

– Русіше швайн!

Андрійко тільки винувато хилив голову, а мама, відчувши біду, підскочила до чужинців, про картопельку з огірочками почала щось причитувати, потім на сина насварилася, навіть за чуприну посмикала:

– Не смій, непоштивцю, з панами так говорити!

Вони, правда, заспокоїлись, відійшли від Андрійка, на його матір теж ніякої уваги, приступили до возів. Довгенько про щось радились, з бездонного мішка натягали консервних банок, готувались трапезувати. І саме в цей час ожило за горою, рухалось таке, що й дурному стало ясно: не гроза розгулялась над полем, артилерія радянська заговорила, та зовсім близько, недовго й ждати гостей зі сходу.

В одну мить облишили думку про їжу, навіть до мішка не вкинули тих банок, наспіх підтягли посторонки, затягли наритники та криком коней від призьби відвертали, мати перелякано хрестилася, а в очах – надія, Андрійко роботу облишив, примружив очі, на метушню ту дивиться.

Потяглися вози на дорогу, а ті двоє, що з Андрійком розмовляли, нагло підскочили до хлопчика, скрутили йому руки, зв'язали шворкою, потягли за собою. Так і впала мати на стежку безпам'ятна, навіть не скрикнула, а вони підтягли його до воза, до полудрабка, як скотину, прив'язали, потягли, хоч стій та бач, дитину. Відпочивши та підкріпившись просом, кобили, понукані гумовими палицями, затрухикали, Андрійко заточився, мало не шкопиртнув лицем в пісок, але вчасно вирівнявсь, побіг за возом, неприродньо виставляючи вперед руки...

Морозом обсипало за плечима, до болю яскраво постала в уяві ота трагічна картина.

Зварилась картопелька, ота одвічна селянська їжа. Картопелька очищена, картопелька в лушпинні, картопелька присолена, картопелька заправлена кислячком або сметанкою, картопелька з малосольним огірочком, з підсмаженою шкваркою. Її споживає кожна сім'я, її не гріх подати гостеві, навіть для ворога готували її під націленою гвинтівкою, варили у той час, коли він в'язав петлю на твого брата, на твого сина...

Мати зве нас до хати, Галинка, заколисана важкими спогадами, неквапом зводиться, кидає на мене запрошувальний погляд:

– Ходімо, коли кличуть...

Хата, як всі селянські хати, стрічає теплом, тим самим, якого вистачає на все життя людське, і притаманними пахощами, отими самими, які безвихідно живуть в кожній хаті і надають їй свою, властиву саме цьому житлу специфіку, відрізняючи тим самим хату від хати. Намагаючись відгадати, чим пахне ця хата, ловлю такі гострі і знайомі з дитинства аромати, які можна зустріти лише по людських оселях, але

що переважає в неповторному купажі пахощів саме цього гніздечка – не можу визначить.

– Сідайте до картопельки, вже вибачайте за що інше...

Старенька заклопотано снує по хаті, точнісінько так, як це роблять всі старенькі матусі, подаючи немудру вечерю і на свого, і на прихожанина. Ніби й не вона стрічала мене щойно незвично, так дивно, що аж подумалось про неї недобре. Справді, не скажеш, що в її поведінці є щось таке, що, м'яко кажучи, відхиляється від норми. Вона така ж, як і всі, – підкреслено сувора, внутрішньо зібрана, по-селянському уважна, без будь-якого підкреслення, що та уважність живе в її душі.

Ми з Галиною вечеряємо, а вона мовчки присіла на низенькому саморобному стульчику, склавши руки на колінах. Віддалася в полон важким думам, зітхнула болісно.

– А ви ж чому в стороні? – питаю.

Ніби й не почула старенька. А Галина пояснила:

– Вони в нас такі, що після сну і на сон – ні ризику в рот не беруть. Живуть, як синиця...

Без того видно – не зловживала їжею господиня. Чи то смак до їжі втратила, а чи неможі її зв'язали.

Вже збирався сказати слова на захист теорії про раціональне харчування, але не встиг: прокинулася від дум Галинина мама, скинула на нас притуманений погляд.

– Не хочеться мені їсти, дітки... не хочеться. Від того самого дня всілякий інтерес до їжі в мене пропав, ніщо мені не смакує, ніщо не йде на душу...

Та й знову задумалась. Галина багатозначно зиркнула на мене, мовляв, бачили отаке, а я мовчки знизав плечима: що ж, воно й так видно – горе тільки рака й красить.

Запанувала тиша, ота неприємна тиша, яку хочеться негайно порушити й яку, разом з тим, ніхто не наважується порушувати.

За якийсь час знову озвалась старенька. Видно, не для мене призначались її слова, та й не для доньки, то вона думала вголос.

– Хіба ж повзе в горлянку той шмат, коли отаке діється в світі. Як же тобі їжа смакуватиме, коли ти береш її до рук, а саму думка пече вогнем: ти їси, а твоя дитина, може, воно де там голе й голодне, може, над ним збиткується ворог, голодною смертю додушує?

– Мамо, годі вже про те думати, – тихо просить Галина. Мати не то здивовано, не то ображено скидає вгору брови, з докором зиркає на доньку.

– Таке скажеш, наче маленька... Як же то не думати? Мою дитину потягли, мов звірину, у світ заарканену, повели невідомо куди, і де поділи – ніхто не знає, а я про те – ні мислі, ні гадки? Таке й скажеш...

І вже не могла спинити себе бабуся:

– Одного собі простить не можу: як то я його впустила? Чому відразу ж вовчицею за ними не кинулась, чому не догнала, не перегризла зубами тієї шворки, чому не захистила грудьми, не заступила тілом своїм дитини? Бачила ж – заарканили, тягнуть, а я дурна з переляку – бух на землю, горе мені розум помутило. А треба ж було відразу кинутись, з двору не випустити... А вже потім було пізно... Біжу-біжу, а ноги все кам'яніють і кам'яніють, мов чужі стали, здерев'яніли зовсім, повітря в грудях бракне, а вони гонять і гонять, ні на хвилину не зупиняються... А воно біжить, горопашне, заточується, хилитається з боку на бік, а біжить на власну загибель... Підбіжу трохи, зазіру їх на пагорбі, кинусь вслід, опускаюсь у видолинок – нічого мені не видати... Знову на пагорб висапаю – вони вже на іншому, геть за долиною, коней поганяють, а воно, бідолашне, мов щеня, біжить за возом, заточується, хилитається... О, горенько моє! А тут вечір невідкіль взявся, ніч не забарилась... Все розтануло, розвіялось, вже не видолинків, ні пагорбів, ні стежок, ні дороги... Тільки темрява, безпроглядна темрява на всі роки... на все життя...

Втратила свій смак розвариста поліська бульба, та сама, що на всякого, і на свого хатнього і прихожанина подається, материнське горе просочило її гіркотою, що стала зовсім неїстівною, а ні ця картопелька, ані будь-яка їжа...

– І ніякої вістки? – звертаюсь не то до матері, не то до Галини.

– Ніякісінької... Немов у воду, – згортає залишки трапези в миску Галина.

– То може...

Мати сполохано скидає на мене благально-неприятний погляд:

– Ні, ні... Він живий! Я знаю... Я чую... серцем чую, душею чую... Живий мій синок. Я його жду... Стомилає від чекання... Але знаю – повернеться...

Мимоволі опускаю очі, хилю голову. Варто схилити її перед такою впевненістю, такою вірою, материнською вірою, крім якої немає в світі нічого міцнішого і стабільшого.

А мати запитує чи то в самої себе, чи в нас з Галиною, чи в усього світу:

– Хіба ж можна, щоб він... щоб його... щоб не бачив він ні ясного сонця, ні чистого неба? Хіба ж то можливо, щоб його голівоньку покинула пам'ять про маму, про рідну оселю, про землю батьківську? Ні, ні, такого не може бути!.. Бо хіба я жила б хоч одну днину, коли б його не було на цьому світі? Я відразу б відчула, серце мені сказало б – без віри в те, що він є, я не трималась би на землі, серце моє не стукотіло б, воно б відразу заніміло б, стало!

Розхитується зі сторони в сторону, ніби молитву творить новітню, невідомо якими апостолами складену, на яких соборах визнану.

– Хіба могла б я жити, хіба тягнулась би нитка мого життя, коли його нитка обірвалась? Хіба ж могла земля, а чи своя, а чи чужинська забрати, прийняти в своє лоно мою кровинку? Та я й на світ би не дивилась оцей широкий та веселий, коли б знала, що його на ньому немає.

Ми з Галиною сидимо, мов загіпнотизовані, слухаємо її думи-роздуми. Слухаю я ті напівреальні, напівмагічні слова-заклинання і не можу їх відкинути, заперечити. А чи не живуть вони в кожній матері, в кожній жінці, яка втратила нагло найближчих, коротає свої дні, не знаючи про їхню останню хвилину, чи не є вони тією останньою ниткою, яка тримає їх на світі білому? Хіба моя мати не затаїла мовчазно у своєму серці оцих слів-роздумів, які так пісенно, так молитовно плетуться з уст згорьованої, невітшної Галининої матері?

– Та хіба ж він міг піти з життя безслідно? Адже ж він і не бачив до пуття життя цього. Жодної гілочки, жодного цвіту не зірвав ще з життєвого дерева. Та нічого ж він лихого не те що людині, а ні звірові, а ні пташині не заподіяв.

Озирнулась по хаті, посміхнулась так тепло, так заглиблено, очі її дивились в саму себе, у власну душу.

– Кліті дерев'яні майстрував. І так же гарно в нього те виходило... Дід Євмен кроликів обіцяв на розплід дати, то все радів: ось тепер уже, мамо, свою худібку матимемо, ви в мене не зазнаєте нестатків. Не докінчив своєї роботи. Так і стоять... по-сьогодні стоять недокінчені кліті... То мусить повернутись, докінчити роботу, порадувати матір...

Хату непрошено наповнили сутінки, а з ними ніч прийшла. Ми з Галиною мовчки слухали напівбезумне квиління, яке було б і зовсім безумним, коли б у ньому не жило стільки віри в людину, в життя, в його нескінченність, коли б не звучала на повну силу материнська переконаність у тому, що воля матері є найвищою за все на світі...

Наступного дня ходив я раненько по селу, за село, дістав, розшукав поблизу сільського кладовища солдатську могилу. Над нею в суворій військовій шанобі тримав, стоячи на коліні бойове знамено непорушний солдат, а навколо шуміли плакучі верби та гостролезі явори. На сірому граніті – імена, імена... З різних кінців Вітчизни хлопці, сини матерів, які співали їм колискових пісень на різних людських мовах. І не стрілося серед них імені мого батька. Один з похоронених тут не залишив нащадкам свого імені. Може, це мій батько?

Перед тим, як рушити у свій добровільний похід, забіг до Галининої хати забрати похідний рюкзак. Проводжали мене, як рідного, і донька і мати, просили не обминати їхньої оселі.

Від того часу ця сім'я стала мені далекою ріднею, ввійшла в моє серце. Горе матері, яка стільки років без надії надіючись чекає сина, схвилювало мене до глибини душі. Розповів про те своїй матері і вона теж пройнялась гарячим співчуттям до долі цієї сім'ї. Відтоді й

повелось: напередодні кожного великого свята вітальними листівками обмінюватися, найкращі побажання висловлювати обоюдно, хвалитись одне одному своїми новинами.

В один із буденних днів надійшов неждано лист, писаний знайомим розмашистим почерком Галини. Не святкова листівка, а саме лист. З тривожною надією розірвав я конверта.

Галина вітала нас з мамою з тим днем, в який ми одержимо лист, передавала найкращі побажання і гарячий привіт, але не вони були причиною до написання цього листа. З неприхованою скорботою Галина писала:

“А мами нашої уже немає. Усі дивуються, як вони прожили стільки років, навіть лікарі казали, що жили вони й хтозна чим та за рахунок невідомо якої енергії. Я так думаю, що тримала їх на світі єдина сила – чекання. Все життя ждали синового повернення. І таки ж діждалися. Коли вже були зовсім знесилені, вже і всякому було видно, що не жити їм довго, то повезли їх у лікарню. Поклали в палаті на ліжку, а вони й очей не розімкнули, ледь дихають, хтозна, чи й живі. Лікар зайшов, молодий ще чоловік, нашого з вами віку, приступив до мами, озвався так лагідно: “Ну, що з вами, матінко?” То вона так і стрепенулась. Повіки відкрила, на лікаря пильно-пильно дивиться, ледь помітно устами ворухить. Він схилився над нею, стетоскопом слухати збирався, а вона, – хтозна, де й сила знайшлася, – рукою до його голови дотяглась, до волосся торкнулась, а щоб пощупати, а чи навіть погладити, то вже й не посиліла. Торкнулась до його волосся і так болісно і разом з тим радо посміхнулась, прошепотіла: “Повернувся...”

Правдиво ще в незапам'ятні часи казано: багато є у світі див та найбільше з них – Людина.

18.VIII.79.

До 1500-річчя Києва

Пройти крізь вогонь

Драма на 2 дії

ДІЙОВІ ОСОБИ

КИРПОНОС Михайло Петрович

– командуючий фронтом.

БУРМИСТЕНКО Михайло Олексійович

– член Військової ради фронту.

РИКОВ Євген Павлович

– член Військової ради фронту.

ТУПИКОВ Василь Іванович
ПОТАПОВ Михайло Іванович
ГНЕННИЙ
НІНІЛЬ ІВАНІВНА
НЕВІДОМІЙ
ДРУЖИНА КИРПОНОСА
ДОНЬКИ КИРПОНОСА

– начштабу фронту.
– командуючий 5 армією.
– майор.
– лікар

ШАПОВАЛЕНКО
ТОНЯ
МАТИ
ЗІБЕЛЬМАН
ГЕНЕРАЛИ
ОФІЦЕРИ
КАПЕЛЬМЕЙСТЕР
ОРКЕСТРАНТИ
СОЛДАТИ
РОЗВІДНИКИ
РАДИСТ

– старша, середульша
і найменша.
– розвідник.
– медсестра.

– парламентар.

ДІЯ ВІДБУВАЄТЬСЯ 22 вересня 1941 року
в Шумейковому гаю побіля Лохвиці.

ДІЯ ПЕРША

Глибокий яр, по схилу над урвищем – ліс. Вереснева зажура підсилена нищівного силою війни: покалічені дерева, у вирвах земля.

Струмочок дзюрчить із сирі брили – ціди воду в котелочок. У глибині захисного кольору напіврозібрана палатка – тут був медпункт, бо червоніє хрест на стальці. Безладно розкидані стовбури потрощених дерев, ящики з-під патронів та снарядів – можна прилаштуватись досить зручно на спочинок.

КАРТИНА ПЕРША

Десь там над яром, у лохвицькому полі ще кипить: глухі вибухи гранат і мін, кулеметні черги, автоматна стрекотнява – знайома симфонія затихаючого бою. В яру вона чується приглушено. З гірки, по крутій стежці, збігають, сповзають поранені бійці, на мить зупиняються біля струмочка, підставляють котелки, цідиться цілюща водичка, п'ють на ходу, зникають у затуманеній гушаві.

Час від часу перегукуються:

СОЛДАТ ПЕРШИЙ. На відділення цідиш?

СОЛДАТ ДРУГИЙ. Лягло моє відділення...

СОЛДАТ ТРЕТІЙ. Січе, гад, нашого брата на капусту.

СОЛДАТ ЧЕТВЕРТИЙ. Січи і його – хто не дає?

На стежині рух, нервові покрики: "Вбік! Звільни стежку!" Четверо бійців вслід за майором ГНЕННИМ несуть пораненого генерала КИРПОНОСА. Зупиняються біля колод, які лежать так зручно, що можуть стати ліжком.

ГНЕННИЙ (*застилає плащнакидками колоди*). Кладіть сюди. Та обережно... (*Гукає*). Сестра!

ТОНЯ (*збігає стежкою*). Тут я!

ГНЕННИЙ. Докінчуй перев'язку, чуєш?

ТОНЯ. Чую! (*Риється в сумці*). Води... Із отого джерельця.

КИРПОНОС (*крізь зуби*). Ще тільки цього й не вистачало. Антоніно, що там із ногою?

ТОНЯ. Хвилиночку, товаришу генерал, хвилиночку, зараз ще промию, перев'язу тугіше... (*Порається біля ноги*). Нічого... нічого страшного, товаришу генерал... Подряпина... тільки що у болючому місці... Трохи затихне, а тоді хірург огляне. (*Промиває, накладає марлю, бинтує*).

КИРПОНОС (*пильно слідкує*). І треба ж, – мов наврочено. Ніби заклята ця нога. Вперше прострелили в імперіалістичну, другий раз – у громадянську. Тепер ось знову. І все в одне місце.

ГНЕННИЙ. Справді, якась напасть... Ну, я побіг кликати хірурга...

КИРПОНОС (*ніби сам до себе*). Треба ж отак... Тут, як казали у нашій Вертіївці, треба ноги та й ноги, а їх якийсь гад прострелює. Таки ж є тут щось фатальне, приреченість якась, бо закономірністю цього не назовеш – третій раз – і в одне й те ж місце... Дрібниця, подряпина, а не побіжиш... Як, сестричко, хоч на костурах стрибатиму?

ТОНЯ. Так іншого ж виходу немає...

КИРПОНОС. Що правда, то правда. А надія вся тепер на ноги... Надійний і найзручніший транспорт. Стриб-скок, стриб-скок... на костуряках. Хоч боком котись, тільки подалі з цього яру...

ГНЕННИЙ (*вбігає*). Михайле Петровичу, хірурга покликав, але він...

КИРПОНОС. Зайнятий?

ГНЕННИЙ. Засукав рукава та й... ріже, а з генералом Потаповим – біда.

КИРПОНОС. Що з ним?

ГНЕННИЙ. Поранений... Оперують.

КИРПОНОС. Ах, Михайле Івановичу, Михайле Івановичу, і тебе дістало, мій голубе... Майоре! Скажіть, хай опісля операції перенесуть його сюди... до мене... хоч би й в оту палатку... (ГНЕННИЙ *козирає, біжить*). Ну, Антоніно-Тоню, подумайте – отаке горе. Генерала Потапова! Самого Потапова...

ТОНЯ (*напинає з солдатом палатку*). Куля – сліпа...

БУРМИСТЕНКО (збуджений, не входить, а ввалюється). Михайле Петровичу! Мені доповіли... Що з вами, дорогий мій? Дістала скажена?

КИРПОНОС. Дістала підла, але... нічого страшного. Так собі – дряпнуло. Кажуть куля дура, а знає кого вціляти. Але на те в нас є Тоня. В неї золоте слово і золоті руки – почаклувала – притихла моя болячка.

БУРМИСТЕНКО. Невчасно ранило. (Зітхнув). Загрузли ми тут, Михайле Петровичу, і, здається, міцно. З нашим озброєнням супроти танків та бронемашин...

КИРПОНОС. Сьогодні рівно три місяці, як грудьми стоїмо супроти танків та бронемашин. Не раз пробивалися. Проб'ємося й на цей раз. Мусимо...

БУРМИСТЕНКО. По-моєму – ситуація дуже критична. Схоже – облягли нас з усіх боків. Атакували рішуче й навально, зійшлися в рукопашну, першу лінію подолали, а там нова заслона... Стільки бійців наших полягло...

КИРПОНОС. Схоже, противник з півночі і зі сходу підтягнув сили. Можливо, що Кузнецов і Подлас, відступаючи, пропустили...

БУРМИСТЕНКО. Могли й відійти на схід, наказ арміям надісланий вчасно.

КИРПОНОС. Там Єременко тримає фронт, а Гудеріан на південь своєї армади не кине.

БУРМИСТЕНКО. А хтозна... Від Гітлера всього чекати можна.

КИРПОНОС. Москва їм сниться і ввижається, то ж навряд чи послаблять на неї натиск.

БУРМИСТЕНКО. Доля Москви для всіх нас зараз над усе...

КИРПОНОС. Ми зробили все, що можна, Михайле Олексійовичу!

БУРМИСТЕНКО. Навіть, більше того, що можна. Коли б довше протримався Київ, то, без сумніву, легше було б підготуватися Москві до оборони.

КИРПОНОС. Пам'ятаєте, як Тупиков за голову схопився, коли я пообіцяв Верховному стояти на Дніпрі до останньої змоги? Таки ж не зрозумів Василь Іванович, чому взяли на свої плечі такий важкий, як виявилось й насправді, непосильний тягар.

БУРМИСТЕНКО. Зрозуміло, чому Ставка не поспішала з відводом військ з Дніпра. За нами – Москва.

КИРПОНОС. Та й міжнародні обставини. Дивляться на нас... весь світ стежить. Гопкінс із Штатів приїздив немарно... Приглядаються пани, як то події розгорнуться, бояться промахнутись. Гадалося, тиждень-другий і ми впадем. А тут – три місяці... з переважаючими силами... Відступаємо, але б'ємось нарівні...

БУРМИСТЕНКО. Що казати ... Скільки то одним Києвом перемололи ворожої сили. А ще ж по-справжньому й не починали воювати, не розвернулись як слід ...

КИРПОНОС. І все ж, з усього видно, що Гудеріан повернув на південь...

БУРМИСТЕНКО. Тоді оточеним підрозділам нашого фронту буде не солодко.

КИРПОНОС. Зате виникає інший, вагоміший, вповні виправданий шанс, – послабиться натиск на Москву. А за Москву, якщо й голови покладемо – не жаль! Аби вона стояла вічно...

БУРМИСТЕНКО *(дивиться вбік)*. Когось несуть...

КИРПОНОС. Генерала Потапова! Уявіть собі, Михайле Олексійовичу, отаку несправедливість, отаку злу іронію... Потапова, невразливого хороброго Потапова...

ГНЕННИЙ *(за ним несуть Потапова, біля якого поруч йде жінка-лікар)*. Ваш наказ, товаришу командуючий, виконаний. Носилки обережно опускають на колоди. Потапов увесь у бинтах, лежить нерухомий, ніби не живий.

КИРПОНОС *(тихо кличе)*. Михайле Івановичу! Дорогий мій, Потапов, чи чуєте мене?

ЛІКАР. Генерал Потапов поки-що непритомний.

КИРПОНОС. Покладіть його в палатку. Тоня! Ні кроку від генерала...

ТОНЯ. Єсть, товаришу командуючий!

Потапова заносять у палатку. БІЙЦІ виходять. ЛІКАР зостається.

ГНЕННИЙ. Товаришу командуючий, до вас лікар, а я поки що займуся...

КИРПОНОС. Поки що... розшукайте Тупикова...

ГНЕННИЙ. Єсть, товаришу командуючий! *(Виходить)*.

ЛІКАР. Майор медслужби Сатаєва, товаришу командуючий. Дозвольте вас оглянути.

КИРПОНОС. Стан генерала Потапова?

ЛІКАР. Критичний, товаришу командуючий. Поранення і контузія.

КИРПОНОС. Є надія?

ЛІКАР. У генерала могутній організм. Це обнадіює.

БУРМИСТЕНКО. Головний хірург чому не прийшов, майоре?

ЛІКАР. Головний хірург не прийде... на жаль...

КИРПОНОС. Оперує?

ЛІКАР. Оперував... Поранених – безліч...

КИРПОНОС *(тривожно)*. Що з хірургом?

ЛІКАР. Просто за столом... За операційним столом...

БУРМИСТЕНКО. Кажіть же, будь ласка...

ЛІКАР. Раптово... впав – і кінець. Інфаркт... розрив серця.

БУРМИСТЕНКО. І-і... нічим... ніяк?..

ЛІКАР. В таких випадках – нічим... ніяк... Інших рятуємо, живих...

КИРПОНОС. Ідіть, майоре. Рятуйте бійців... скільки зможете.

ЛІКАР. Спершу дозвольте оглянути вас.

КИРПОНОС. Нема потреби. Я – в строю, перев'язаний. Рятуйте поранених.

БУРМИСТЕНКО. Михайле Петровичу! Даремно ви... Не треба легковажити...

КИРПОНОС. Зайдіть пізніше, коли звільнитесь...

ЛІКАР. Зайду. Обов'язково зайду... *(Виходить)*.

КИРПОНОС *(опісля паузи)*. Отже – штурм не дав наслідків...

БУРМИСТЕНКО. Зате ситуація прояснилася...

КИРПОНОС. Але ж скільки вбитих і поранених...

ТУПИКОВ *(заходить)*. Провал! Провалилась отака атака! Скажу вам, друзі, скільки й живу, а таких атак не бачив! Як вони йшли! І хто? Не лише солдати, а й поважні штабні офіцери, сивочолі ветерани... А чому провалилась, товариші командуючі? Ми потрапили у безвихідь...

КИРПОНОС. Безвихідних ситуацій не існує...

ТУПИКОВ. В тому випадку, коли їх передбачають.

БУРМИСТЕНКО. На що натякаєте, Василю Івановичу?

ТУПИКОВ. То вам здалося, Михайле Олексійовичу...

КИРПОНОС. Василь Іванович вважає, що коли б ми завчасно залишили Київ, то уникали б нинішнього становища...

ТУПИКОВ. Михайле Петровичу! Пробачте, чи варто зараз говорити про це?

КИРПОНОС. Що правда, то правда...

РИКОВ *(заходить)*. Потрапили ми, здається, в пляшку. Уже закорковану.

КИРПОНОС. Ви, Євгене Павловичу, прибули вчасно. Будемо думати. Василю Івановичу, ваше слово.

ТУПИКОВ *(розкладає планшет)*. Доповідаю. В групі зосталось трохи більше тисячі, вісімсот – офіцери, співробітники штабів, близько сотні поранених. Ми оточені в урочищі, що зветься Шумейковим...

КИРПОНОС. Наскільки ущільнені ворожі порядки? Де слабина?

ТУПИКОВ. За моїми даними – жодної вільної стежини. У дві-три лінії виставив противник заслони. Танки, броневики, кулеметні гнізда, міномети.

Наступає важка пауза. Тільки поодинокі постріли, вибухи, далеке ревіння моторів.

КИРПОНОС. Яку техніку можемо протиставити ворожій?

ТУПИКОВ. Протитанкові – без снарядів, вцілили дві зенітки, кілька мінометів і з сотня мін....

РИКОВ. Патронів до кулеметів і гвинтівок теж... мало.

КИРПОНОС. Хто замінив генерала Потапова?

ТУПИКОВ. Підполковник Глебов та дивізійний комісар Никишев...

КИРПОНОС. А генерал Писаревський?

ТУПИКОВ *(глухо)*. Лишився... на полі бою...

КИРПОНОС *(вражений)*. Убитий?..

ТУПИКОВ. На жаль, не один він...

Хвилина смутку. Мовчання. Всі хилють голови.

КИРПОНОС. Будемо думати. Хто?

РИКОВ *(дістає зім'яті листівки)*. Найсвіжіші. З повідомленням про "крах південно-західного фронту армії Будьонного".

Хваляться, що тепер гітлерівським воякам до самого Уралу не стрінеться жодного радянського солдата...

БУРМИСТЕНКО. Хоч незграбно, але оперативно... Це вони вміють.

РИКОВ. Як мені стало відомо, серед частини наших бійців... одним словом – є нездоровий настрій про те, чи варто, мовляв, у подібному становищі... схоже, що дехто думає, а чи не скласти зброю...

КИРПОНОС. ...І на милість ворога? *(Наступає важка пауза)*.

Що тут скажеш? Війна є війна. Буває, виникають такі ситуації, коли полон стає єдиним виходом для приречених. Якщо судити по-людському, то ж помирати задля того, аби померти, не є найдоцільнішим і найрозумнішим виходом з безвиході. В попередніх війнах полон був не найгіршим явищем. Але ми воюємо з фашистами... Михайле Олексійовичу! Як ви гадаєте, чи не скористуватись нам тимчасовою передишкою та не поговорити щиро й відверто з бійцями? Довірливо розповісти про те, які склалися обставини, на що можна розраховувати. Хай вирішують самі – ганебна здача на волю... вірніше, на розтерзання ворогом, а чи рішуча... несподівана, навальна атака, з тих атак, в яких або перемагають, або... Мерці ж бо сорому не імуть... А комусь пощастить і пробитись... Всіх убити навіть на війні неможливо.

ТУПИКОВ. Найбільше мене турбують поранені.

КИРПОНОС. Хто не зможе сам – виноситимемо... А хто на милицях – в атаку...

БУРМИСТЕНКО. Я вважаю необхідним провести в усіх підрозділах розмову.

РИКОВ. Відверту партійну розмову. Більшість серед нас – комуністи і комсомольці...

КИРПОНОС. Решта – непартійні більшовики.

БУРМИСТЕНКО. Головне, товариші, витримка. Немає таких труднощів і небезпек, яких не витримали б наші люди. Комуністи повинні явити зразок і приклад у виконанні військового обов'язку. Саме так і вести мову, тільки так.

КИРПОНОС. Ще раз нагадаю – розмова повинна бути відверта, але по-партійному принципова. Все, товариші. *(Починають розходитись)*. Василю Івановичу, продумайте, як евакуювати поранених... *(Вслід)*. І пильнуйте за противником... *(Сам до себе)*. Найголовніше – впевненість, витримка... *(Якийсь час Кирпонос сидить самотньо, думає, потім обома руками взяв ногу, розглядає її, чи то*

докірливо, а чи безнадійно хитає головою). Нога моя, ніженька... Отака ти в мене невезуча...

ТОНЯ (*виринає з палатки*). Болить?

КИРПОНОС. Вона дисциплінована, звична. Нисе, але потихеньку, терпимо.

ТОНЯ. Звечоріло. Ось вам під голови... І – порошок випийте. Поспали б хоч годинку...

КИРПОНОС. Затихло. Фашист вечеряє. А ми, Тоню-Антоніно, без вечері, як школярі без обіду...

ТОНЯ. Звиклі... Терплячі... Чого не було...

КИРПОНОС. Бувало всяк. Навіть у мирний час... Ви, Тоню, де вчилися?

ТОНЯ. У Києві. Медучилище на Артема. Трішки-трішки не докінчила...

КИРПОНОС. Руки у вас золоті, дівчино. Закінчиться війна – вступайте до інституту – хороші лікарі потрібні людям.

ГНЕННИЙ (*заносить два костури*). Поки що хоч такі, Михайле Петровичу. Там один спец обіцяв кращі змайструвати, коли встигне.

КИРПОНОС (*розглядає костури*). Що ж – згодяться. В атаку йти, правда, буде незручно, тим більше, що такою костурякою гудеріанової броні не проламаєш... (*Зсувається з колод, припасовує костури*).

ТОНЯ. Михайле Петровичу! Ось же облиште! Ляжте на місце, хай рану хоч трохи затягне.

КИРПОНОС. Я – обережно. Потренуюсь, а ви – до Потапова. Як він, не опам'ятався?

ТОНЯ. Дихає. Важкий він, товаришу командуючий...

КИРПОНОС. Дивіться за ним, Антоніно-жалібнице, як батька рідного доглядайте. Це така людина... Йдіть, відпочивайте...

(*Тоня йде*). А ви, майоре, теж присядьте, набігались...

ГНЕННИЙ (*бадьориться*). Я звик до цього, Михайле Петровичу.

КИРПОНОС. Стомлюватись, друже, не маємо права. (*Стрибає на костурах*). А силу мусимо накопичувать... (*Плиг-плиг*). "Нас еще судьбы безвестные ждут". Щось таке мені запам'яталося...

Гненний сидить збоку, ніби жде наказів. В небі час від часу спалахують ракети. Потім зашипіло, загавкало щось через мікрофон, поступово прояснилось, почувся виразний голос: "Здавайтесь! Не слухайте своїх комісарів. Ви повністю оточені! Опір безнадійний. Німецьке командування не прагне зайвого кровопролиття. Гарантується гуманне поводження, калорійна їжа з подальшим розпуском по домівках. Здавайтесь, бо інакше смерть!"

КИРПОНОС. Не спите, майоре?

ГНЕННИЙ. Слухаю. М'яко стеле. Цукерками манить, щоб задурити солдат. Затихає голос "агітатора", долинає бравурний марш. Поступово віддаляється.

КИРПОНОС. Чуєте, майоре?

ГНЕННИЙ. Торжествують, нахаби.

КИРПОНОС. Зарані торжествують. Буде час – ще наплачуться...

ГНЕННИЙ. Музику любляють... В кожного – губна гармошка – пілікає, поки губи попухнуть...

КИРПОНОС. Музика – то добре. З музикою – легше жити. В солдатському житті – музика найперша радість... До речі, майоре, наш оркестр не розпався?

ГНЕННИЙ. Труби цілі... Не знаю як...

КИРПОНОС. Бойовий дух?

ГНЕННИЙ. Не до музики нам зараз, Михайле Петровичу.

КИРПОНОС (*ожививсь*). Чому ж... А ну, покличте капельмейстера.

ГНЕННИЙ. Єсть, покликати!

КИРПОНОС (*Сам, з силою переставляє костури, тамує біль, учиться ходити*). Ну-с, генерале, ну-с, парубче вертіївський, допарубкувались ми з тобою, Михайле, до ручки. Скільки разів нам посміхалась доля, скільки разів з честю виходили з найбільшої скрути... (*Плиг-скок, плиг-скок*). Як воно буде цього разу, товаришу командуючий?.. (*Плиг-скок*). Що ж, спробуємо ще раз...

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР (*заходить з Гненним*). За вашим викликом, товаришу...

КИРПОНОС (*махає рукою*). Добре, добре... У мене до вас одне делікатне питання.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Я слухаю, товаришу командуючий!

КИРПОНОС. Ваші труби не поржавіли?

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР (*ображено*). Про що мова, товаришу командуючий! Блищать!

КИРПОНОС. Блищать? А музиканти в строю?

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Двоє вибули, а решта, як штики, – в атаку, так в атаку, в похід, то й у похід.

КИРПОНОС. А в труби дмухати не розучились?

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР (*сприймає жарт*). Тільки накажете, ще й як затрубимо.

КИРПОНОС. Наказую. І прошу.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Для нас наказ командуючого – закон. Ось тільки порадимось...

КИРПОНОС. Коли без того не зазвучать ваші труби, то радьтесь.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Дозвольте йти?

КИРПОНОС. Йдіть і... обов'язково порадьтесь.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР (*козиряє, виходить*). Єсть, товаришу командуючий!

КИРПОНОС (*скрутнув головою*). Яка біда – без нарад-порад не вміємо... (*Якийсь час стоїть, зспершись на костури. Підстрибує до колоди. Всідається, розглядає подушечку, гладить рукою. Спалахи*

ракет. Віддалений голос через мегафон: "Здавайтесь, будете живі і ситі..."). Чуєте, майоре Гненний? Обіцяють і привітати, і нагодувати...

ЛІКАР САТАЄВА (заходить повільно, мов нежива). Нагодують... Ці – нагодують...

КИРПОНОС. Відпочили б, лікарю...

САТАЄВА. Дозвольте оглянути вас, товаришу командуючий.

КИРПОНОС. Кажу ж – рана не турбує...

САТАЄВА. І все ж – дозвольте... Легковажити... та ще в такий час – неприпустимо...

КИРПОНОС. Саме в такий час надавати значення... Але ж ви самі, лікарю, ледве тримаєтесь на ногах? Ви – поранені?

САТАЄВА. Важко... Ох, як важко, товаришу командуючий... В самісіньке серце... на все життя...

КИРПОНОС. Що трапилось, поясніть.

САТАЄВА. Це моє... чисто особисте... Минеться. (Рішуче). Приляжте ось сюди... будь ласка... Ось так...

Кирпонос прилягає покійно. Сатаєва починає розбинтовувати ногу, тихо підступає Тоня, обережно прикриває пораненого плащнакидкою.

Затемнення

КАРТИНА ДРУГА

Важка ніч огорнула Шумейків гай. Тільки спалахи ракет освітлюють сцену. Сиви перекликаються тривожно. Далекі постріли тривожать тишу. Відпочиває Кирпонос. Граються маланки. Все тут стало казковим і надприроднім, чи то озеро туманом переливається, чи то туман хитається, як озеро... І чується тиха-тиха пісня, старовинна, задумлива, безсловесна, донесена з часів язичництва. І човен казковий, із тих, що й хтозна коли по Дніпру ходили, пливе, похитуючись, пристає до казкового берега. Виходить старий весляр, оглядається пильно, проходить до генерала, зупиняється, підборіддям спирається на весло, довго дивиться.

НЕВІДОМИЙ. Прокиньсь, Михайле.

КИРПОНОС (спросоння). Га? Хто тут?

НЕВІДОМИЙ. Той, кого ти давно-давно забув.

КИРПОНОС (випростується, розглядає гостя). Забув? Якщо колись зналися...

НЕВІДОМИЙ. Ще й як! На одному кутку родилися. У гилки гралися малюками. Підлітками до Ніжина пішки ходили. З пилкою. Кому дров напіляємо, а то й дерево сухе звалимо. Місто невелике, а не всі могли дров заготувати...

КИРПОНОС. Чекай, чекай! Федот Коловоротний?

НЕВІДОМИЙ. Отже й забув... Парубкувати теж разом починали. Козу під Різдво водили, у новоріччя хати посівали... *(Замріяно сміється. І чується "Колядка", далека-далека, урочисто-зухвала)*. На Купала через вогнища стрибали, у дівчат вінки зривали із голів...

КИРПОНОС. Микола, батьків син?

НЕВІДОМИЙ. Забув, забув... У партизани разом пішли. Я в рядових ходив, а в тебе кебети вистачило, у командири вийшов. До Крапив'янського спочатку потрапили, а там до Щорса, у саму Унечу...

КИРПОНОС. Сидір Капитонів?

НЕВІДОМИЙ. Хіба ж усіх згадаєш? Ого, скільки нас пішло з тобою, а чи всі повернулись?.. Не весілля гуляли, Михайле, не в тещі на іменинах витанцьовували. Спочатку бою гук, і порив атаки, а потім: "Ви жертвою пали в боротьбі рокової"... Нелегко давались перемоги, дорогою ціною завойована влада радянська...

КИРПОНОС. Та хто ж ти? Чому не пам'ятаю?

НЕВІДОМИЙ. Не обов'язково всіх нас пам'ятати. Головне – ми тебе ніколи не забуваємо. Високо злетів ти, соколе, радуєш серця живим і тим, хто в землю рідну ліг, – не кривдно. Із нас, сіряків, теж хоч один у великі людий вийшов, Вертіївку нашу на всі усюди прославив...

КИРПОНОС. Слава, як дим, як хмара грозова – тут була, а тут розвіялась.

НЕВІДОМИЙ. Не розвіялась, а дощем випала, оросила поля, звеселила і людей, і всю природу. Ніщо у світі не проходить дарма, навіть дим кострища в негоду збереже в ожилому садку цвітіння.

КИРПОНОС. То правда, в громадянську ми пройшли зі славою, всіх ворогів перемогли, в люди вибились...

НЕВІДОМИЙ. "Хто був ніким, той став усім". Сили почали набиратись, у справжнє життя хоч вступили...

КИРПОНОС. І ізнову – чорна ніч.

НЕВІДОМИЙ. Треба було того ждати.

КИРПОНОС. Так, обійти цього було не можна...

НЕВІДОМИЙ. То ж знали... Тоді ж чому?.. Казали ж, що "ні кроку, ні п'яді". Рідної землі...

КИРПОНОС. І не віддамо. Земля радянська – священна й непорушна.

НЕВІДОМИЙ. А тим часом у Вертіївці вже настановляють бургомістра.

КИРПОНОС. Не надовго.

НЕВІДОМИЙ. А я тебе, Михайле, упізнав відразу. Бачу – машина красива зупинилась. Біля самого дядькового Петрового дворища. Генерал вийшов, постояв, схиливши голову. Я відразу ж зметикував – Мишко Петрів завітав до рідного порогу. Не погріється, думаю собі,

нікого тутечки не зосталось. А ти сів у машину і, справді, покотив. Прощатись приїздив? Правда?

КИРПОНОС. Рідний дім живе у серці кожного, де б не бував, у яких бувальцях не опинився. Ні рідного порога, ані рідних людей, а вони у серці, у серці все – і давноминуле, і вчорашнє...

НЕВІДОМИЙ. То ж я відгадав – горить у чоловіка душа, болить серце. Болить і страждає. Жаль рідної землі, боляче, що бракує нині сили її оборонити. І заболіла мені теж душа, сором огорнув – чому не підійшов, не розважив, не підтримав? Знаємо – усім важко, а тобі найважче, чи не так? То оце й приплив, Михайле, хоч погомонимо, може й моє добре слово стане у пригоді, бо ж відомо, що добре слово нікому і ніколи не завдало шкоди, воно і простій людині, і великій часто у горі серце зогріває...

КИРПОНОС. Спасибі за це слово.

НЕВІДОМИЙ. Я звичайний собі, простий чоловік, а бачу: не пощастило тобі, Михайле, вороги тебе долають... Зашморг накинули...

КИРПОНОС. Вільного – нікому не здолати...

НЕВІДОМИЙ. Ви своє зробили. Ви – нездоланні. Тільки струсни плечима, скинь із себе вовкодава, розімкни кільце вороже, вийди... І в ліси, на простір. Ліси не мусять бути порожніми. Партизани громадянської недаремно он як пронесли свою славу. То ж тобі ця справа не нова...

КИРПОНОС. Будемо битись... до кінця, до перемоги. Але ти, друже, надарма скерував сюди свого човна, невчасно приєднався до нашого гурту.

НЕВІДОМИЙ. Чому ж невчасно? Відчув твій біль, твою скорботу. То ж і надумав по давній дружбі догодити, привезти на своєму човні... Кого – думаєш? Ніколи не вгадаєш... *(Повертає обличчя до човна, подає знаки, і зазвучала ніжна пісня)*. А нуте ж бо, мандрівниці мої любі, відженіть геть сон-дрімоту, поспішіть до нас на берег.

З човна виходить ЖІНКА, біля неї троє ДІВЧАТОК.

ДІВЧАТКА *(кидаються до КИРПОНОСА)*. Тату! Таточку!

КИРПОНОС *(пригортає їх)*. Доні! Любі донечки мої! *(Повільно підходить ДРУЖИНА з простягнутими руками)*. Дружинонько моя! Очам своїм не вірю...

ДРУЖИНА *(падає на груди)*. О, мій любий, мій ладо!

Завмирають. НЕВІДОМИЙ скрушно хитає головою.

НЕВІДОМИЙ *(до публіки)*. Як мало треба людині для щастя.

КИРПОНОС. Неначе сон... "Мій ладо". "Лебідонька моя". З якої казки це? З якої давнини?

ДРУЖИНА. Це з юності нашої далекої, із перших-найперших зустрічей...

КИРПОНОС. Не сподівався такого щастя... Вже й забув про те, що у світі ще існує щастя і радість. І ось ця мить...

ДРУЖИНА. Пробач, Михайлику, що... тут ми... у такий грізний для тебе час з'явилися... не бути з тобою зараз ми не змогли б...

КИРПОНОС. Як ти надумала? І як пробилися ви сюди?

ДРУЖИНА. Це він... все він... Твій давній друг.

КИРПОНОС (до НЕВІДОМОГО). Хоч і не признаєшся, хто ти, та звершив ти, друже, диво з див і тим порадував мене. І сил мені додав. Але ж признайтесь – як зуміли – пройти ворожі лави, засідки, заслони, такі густі, що ані птах не пролетить, ані звірина не пройде?

НЕВІДОМИЙ (глухо сміється). А ми й пройшли... Бо нам немає впину...

КИРПОНОС. На цьому чарівному човні?

НЕВІДОМИЙ. На човнах вічності. Інакше, бач, не можна...

КИРПОНОС. Ну, казка! Ну й дива... Як у дитинстві. Хоч не хоч, а вір...

НЕВІДОМИЙ. І вір, Михайле. Є такий день у кожному році, якраз у час осінній, коли ніч рівняється із днем, коли одне другого, бач, не переважають. Отоді то, той, хто має лій у голові, сміливість одчайдушну та вірить в усяке диво без оглядки, тому й дано завітрити човен вічності казковий, спрямувати веслом його неспинний рух і плін по тихих водах, або по туману чи навіть хмарах синіх, і припливе той човен чарівний, куди тобі вже треба, щасливо обмине танків лавину, і всі засідки й заслони, пропливе там, де птах не пролетить, не проповзе звірина...

ДРУЖИНА. Ми дивом тим не могли не скористатись. У нас з тобою ж було так мало стріч, все одні розлуки...

КИРПОНОС. Але якими ж то щасливими були ті зустрічі! Які щасливі дні!

ДРУЖИНА. Було так їх мало. Подружені давно, а здається, стрілись тільки зараз.

КИРПОНОС. Така вже доля всіх дружин солдатських...

ДОНЬКИ. І доньок теж... Доньок теж...

КИРПОНОС. І доньок теж... Не помітив, як і вирости. Ніби недавно були ще немовлятка, а це бач, які красуні...

ДОНЬКИ. Ми не хочемо... Ми не можемо... без тата виростати...

ДРУЖИНА. Ми, любий, прибули, щоб тебе порятувати...

КИРПОНОС (розчулено). Спасибі вам за любов і доброту, за клопоти душевні. Та я солдат, а життя солдатське, окрім Вітчизни, нікому не належить, ані донькам, ані дружині, ні собі самому. Поки живий солдат – поста не кине і життя так просто не віддасть.

НЕВІДОМИЙ. До човна вічності тебе ми можемо узяти, лише з умовою єдиною – більше солдатом ніколи вже не будеш.

КИРПОНОС. Дивна пропозиція Кирпоносу... Мені, солдатіві, пропонувати щось подібне? Хто ж тоді мусить бути поперед усіх солдат? Не ждав... Спасибі ж вам...

НЕВІДОМИЙ (вдоволено). Тобі спасибі, полководче! За все, що ти зробив, що був і є, і що пробудеш з нами вічно. Спасибі, що човном вічності не скористався і про обов'язок солдата не забув.

ДРУЖИНА. Коли б ти знав, мій муже любий, як боляче і одночасно, яка я рада чути твої слова. Як вірна подруга – одного прагну – щоб кожна хвилину мій муж був поруч, як жона солдата – хочу пишатись лицарем, своїм звитяжцем, для якого найвищим у житті є відданість Вітчизні і любов до рідної землі.

КИРПОНОС. І я пишаюся тобою, надихаюся твоїми розумними і ласкавими словами, не чув від тебе їх раніше, та знав завжди – вони в тобі живуть.

ДОНЬКИ. Татоньку, як страшно тут... Як жахно тут...

КИРПОНОС. Це від незвички. Ми до всього звичні, а вам час звідси відпливати... (Дивиться на НЕВІДОМОГО).

НЕВІДОМИЙ. Справді, відведений нам час сягає вже межі. Лише до перших півнів нам човни підвладні, а лиш проб'є година вроча, вони й без нас у вічність відпливуть.

КИРПОНОС. То не баріться...

НЕВІДОМИЙ. Не клопочися, друже, ми відчалим вчасно, лиш сич зловісний застережливий подасть сигнал.

ДРУЖИНА. Хай віддалиться хвилинка, хай стане безкінечною, хай півні ні сьогодні і більш ніколи вже не піють і сичі не прокричать. Не маю сили розімкнуть на твоїх плечах руки, бо ж ріднішого від тебе у світі нікого у мене нема...

ДОНЬКИ. А ми, мамочко, а ми?

КИРПОНОС. Не журіться мною, рідні мої, любі. Дружинонько моя, як зіницю ока діток бережи.

ДРУЖИНА. Поглянь на них – як на тебе дівчатка схожі? Старшенька – достеменний Кирпонос, а середульша? Та й найменшенька, коли всміхнеться, – Михайлик мій в ті дні, коли був ще нареченим.

КИРПОНОС. Спасибі тобі, рідна, за дні усі щасливі, хоч і були вони короткі, за роки недовгі, що спливали непомічено у трудах-клопотах, за вірність і любов без яких, ох, важко як солдату, за доньок славних, кирпоносиків малих (лоскоче бородою їм голови). І за те, що в час такий... не забули про мене.

ДРУЖИНА. Від самого того страшного ранку, коли на Київ наш упали бомби і коли з дому ти пішов не попрощавшись, а чи й спала яку ніч, чи мала ясну я годину. Наші донечки металися в ліжках, а я сиджу над ними, вдивляюся, шукаю на їхніх личках любі риси свого Михайла Кирпоноса – і стриматись не можу – зрадливі сльози не тримаються очей...

КИРПОНОС. Ти силу, рідна, бережи. Війна ця не на день і не на місяць – на роки. Ми переможемо безсумнівно, та не мало, – можливо

навіть мільйони! – в боях нас упаде. Як син Вітчизни, як солдат, як муж і батько – усе зроблю, щоб Вітчизна і народ, мої найближчі й найрідніші, порятовані були й щасливі, але коли впаду... якщо доля виявиться лукавою до мене, коли зостануться тобі від мене лише невловні рисочки на личках доньок – злим словом мужа не згадай...

ДРУЖИНА. Не говори такого! Ти повинен, мусиш жити!

КИРПОНОС. Я – житиму. І до Перемоги я прийду...

НЕВІДОМИЙ. Яким ізмалечку він був, таким запальним і зостався. *(Зловісний сич подає тривожний голос)*. Отож і надійшов наш час. Прощаймося, бо в кожного із нас своя планида...

КИРПОНОС *(бадьоро)*. По човнах, моя малеча! *(Цілує доньок. Пригортає дружину)*. Вірю, рідна, що в нас ще будуть... будуть вже не розлуки, а одні щасливі стрічі.

ДРУЖИНА. Коли б швидше хоч одну, але найщасливішу зустріч.

КИРПОНОС *(підсаджує її до човна)*. Вірю і сподіваюсь – буде саме так.

НЕВІДОМИЙ *(подає руку)*. Переможного бою тобі, Полководче! Дужим, несхитним будь.

КИРПОНОС. Але хто ж ти? Не ображайся, друже, але так і не впізнав...

НЕВІДОМИЙ. Чому ж не упізнав? Впізнав... впізнав Людину... *Човен повільно рушає, ДОНЬКИ і ДРУЖИНА тягнуть до КИРПОНОСА руки, він кидається до них, але руки ловлять лише чорноту.*

КИРПОНОС *(розпачливо)*. Матінко моя, мамо! Знала б ти про мої страждання...

ГОЛОС *(з півми)*. Знаю, синку!

КИРПОНОС *(різко повертається, на темному фоні з'являється жіноче обличчя, вимальовується постать МАТЕРІ в традиційному селянському уборі, в одвічному сумі)*. Мамо!

МАТИ. Синку!

КИРПОНОС *(як у дитинстві)*. Прийшла? Почула?

МАТИ. Прийшла... Почула про твої страждання, дитино моя любя, бо ж мати...

КИРПОНОС *(ловить її руку, цілує)*. Пробачте, мамо, великодушно своєму невдячному синові – я вже й забув, які у вас очі...

МАТИ *(розважно)*. Хіба у тім твоя вина? Ще хлопчиком ти був, коли пішла... *(Розчулено)*. Мені пробач, що кинула малого. Хоч і не з власної волі, але зоставила.

КИРПОНОС. Дивлюсь тепер і ніяк не розпізнаю – моя і ніби не моя ви, мамо...

МАТИ. Не суши тим голови, не завдавай собі клопоту. Я Матір вам усім...

КИРПОНОС. Але ж вас давно уже немає... Як почули мене, мамо?

МАТИ. Моя розрадо! А чи забув, коли ще був маленьким та заблукав на леваді біля копанки старої і крик та гвалт підняв на півсела: “Мамо, матінко, рятуйте!” На далекому городі коноплі брала, а почула ж, летіла через межі, не обминаючи чужих городів, стрибала через перелази, прибігла, на руки підхопила, до серця пригорнула: “Що тобі, синочку?” А в тебе сльози в два глибокі ручаї: “Гадюка мене ледь не вкусила...”

КИРПОНОС. То був звичайний безневинний вужик...

МАТИ. То був лише маленький, безневинний вуж. А тут вас, синку, навісні обклали змії, стоглаві і ядучі, сичать, гарчать, смертельні жала у вас цілять. То чи могла я твого зову не почути?

КИРПОНОС. Спасибі вам, Мамо, за те, що у годину цю важку зі мною ви. Спіткала, бач, така година, коли ніхто-ніхто нічим і не розрадить, і не допоможе. Тривожусь так, як не тривоживсь у житті. Не за себе – за справу нашу спільну, за Вітчизну і народ, за майбутнє нашої землі. І думкою важкою я караюсь: чи все зробив, що мав зробити, чи не допустивсь похибки? Чому я опинився тут? Чи стачить сил у нас, щоб вирватись із цього удушливого зашморгу, щоб розірвать капкан броньовий...

МАТИ. Ти же не раз з вогню виходив, пройдеш крізь нього і на цей раз.

КИРПОНОС *(прагне збагнути)*. Пройти крізь вогонь?.. Крізь вогонь? Пройти крізь...

МАТИ. Хто здатен крізь вогонь пройти, зостанеться непереможним вже навіки. І безсмертним теж...

КИРПОНОС *(з мукою)*. Пройти крізь вогонь... Так, так, тільки пройти... *(Скаржно)*. Але у мене, мамо, так болять ноги... Стомився я смертельно...

МАТИ *(підводить його до ложа)*. Приляж, синочку, відпочинь. Наберися сили перед боєм. А я біля тебе посиджу... *(Всідається біля КИРПОНОСА)*. Коли маленьким був – не досиділа, не допестила, твою голівку не домила, казочок не доказала, колискової не доспівала... *(КИРПОНОС простягнувсь на посеті, закрив очі, МАТИ ніжно гладить його голову, заспіває: “Люлі-люлі, моя дитино, вдень і вночі”...)*.

Поступово сцена затемнюється, затихає колискова, лише якийсь час обличчя МАТЕРІ біліє в темряві.

БУРМИСТЕНКО *(заходить. Розвиднюється сцена, побіля КИРПОНОСА сидить ТОНЯ, прикладає йому до чола змоченого рушника)*. Як він?

ТОНЯ. Тш-ш-ш. Марить... Температура.

КИРПОНОС *(прокинувся, сідає)*. А-а, Михайле Олексійовичу! Нарешті ви, а я чекаю-чекаю. І сон такий побачив... *(Щасливо посміхається)*. Надзвичайний сон! Розказати – так ніхто не повірить. Ось угадайте, хто наснився?

БУРМИСТЕНКО. Напевне ж, що домашні.

КИРПОНОС (*здивовано*). О! А ви вгадаєте, Антоніно?..

ТОНЯ. Матінка наснилась теж...

КИРПОНОС (*уражено*). Звідкіля ви... як ви угадали?

ТОНЯ. Бо кликали її спросоння.

Заходить ТУПИКОВ.

КИРПОНОС. Вчасно, дуже вчасно. (*Гукає*). Майоре!

ГНЕННИЙ (*ніби з-під землі*). Слухаю, Михайле Петровичу.

КИРПОНОС. Скликайте членів Військової ради...

ТУПИКОВ. Славно, що у вас бадьорий настрої, генерале. Нога не турбує?

КИРПОНОС. Вам сниться часто, Василю Івановичу?

РИКОВ (*заходить*). Обожду сні. Пам'ятаю дитинство, у нас на Алтаї краса невидана, ліси, звірина, повір'я глибокі і навіть трохи по-язичницькому неймовірні, наслухаюся, бувало, від старших, а вночі й привидиться що-небудь жахливе. Тепер і радий був би, щоб щось привиділось, а сні минають. Якщо й присниться, то весь час одне й те ж...

КИРПОНОС. Ви нас просто інтригуєте, Євгене Павловичу.

РИКОВ. Сниться мені лише під поганий настрої. Походженням я із алтайських козаків, але з такої бідноти, що навіть коняки справної не мала. Навчивсь сидіти верхи ще в дитинстві, але гарцював на такому одрі, який і пішки ходить лінився. А коли закликали до армії, то трапив у Першу червоногвардійську дивізію у Проскурові. Дали мені рисачка, та ще й необ'їдженого, ось він мене й поніс. Очі в мене рогом, з ляку тягну за повідця, а він голову між колін та як хвицьнув! Кавалерист – в кювет, кінь – у стайню, з сорому крізь землю провалитись політпрацівникові, тому самому, який щоденно закликав: “Сміливо на коня, робочий!” І досі сниться той алюр...

КИРПОНОС. А вам, Василю Івановичу, що видиться?

ТУПИКОВ. Поняття про сні не маю. Всім сниться, а мені лише причувається. До подушки припаду – і мов під воду. Тільки інколи яка-небудь арія...

РИКОВ. Арія Ленського, чи не правда?

ТУПИКОВ. І ця теж. Звідкіль знаєте?

РИКОВ. Якось підслухав ненароком. Саме бомбило – спасу нема, всі по щілинах, а Тупиков по-своєму ходить кабінету та: “Что день грядущий мне готовит, его напрасно...” Чудовим тенором володіє Василь Іванович.

КИРПОНОС. Ти гляди! Не знав. І не подумав би. “Паду ли я стрелой пронзенный...” Зловіщі слова... “Иль мимо пролетит она...” (*Заходять генерали, вищі офіцери, вітаються мовчки*). Заходьте, товариші. Тут ми про арії... Євгенія Онегіна з Ленським згадали. Ні за

що, ні про що оті друзі заворогували, а потім: “Иль мимо пролетит...” Але не до оперної премудрості нам, друзі, почнемо Військову раду...

ЛІКАР (*винувато*). Пробачте, затрималась...

КИРПОНОС. Ось саме з вашої інформації і почнемо. Що там у вас діється?

ЛІКАР. Нічого втішного, товаришу командуючий. Важко поранених – кілька десятків, медобслуги обмаль, але до всіх важких прикріплено знаючих медиків, носилок не вистачало, виготовували саморобні, до евакуації готові кожної хвилини.

КИРПОНОС. Ясно, спасибі. Василю Івановичу, ваше слово.

ТУПИКОВ. Завдання – йти на прорив. Штабом розроблено план атаки. (*Розгортає планшет, ГНЕННИЙ присвічує КИРПОНОСУ, КИРПОНОС уважно розглядає*). На нашу думку, визначена найзручніша ділянка для атаки основними силами, передбачено у двох місцях відволікаючі удари. Усі підрозділи вже перебувають на вихідних рубежах. Боєприпаси роздані, НЗ теж, мінери, винищувачі танків, спостерігачі маскуються впритул з ворогом, стежать за кожним його рухом. Поранених евакуюватимемо в найбезпечнішому місці, яке виявиться опісля перших хвилин атаки. Подальший рух, опісля виходу з оточення, буде визначений відповідно до обставин. Командири груп обізнані із завданням, бійці морально до бою готові. Ждемо повернення розвідки, опісля чого буде визначено час загального штурму. В мене все.

КИРПОНОС. Хвилина на роздум. (*Важко думають члени Військової ради*). В кого є пропозиції, зауваження? Прошу, Михайле Олексійовичу.

БУРМИСТЕНКО. План, гадаю, слід попередньо прийняти з тим, що деякі уточнення і доповнення будуть внесені пізніше. Важкі, неймовірно важкі обставини склалися для штабу фронту, навіть сказати в таких умовах щось утішне важко, але я хочу на хвилину затримати вашу увагу. Сьогодні минає три місяці, як ми ведемо важкий двобій з ворогом. Гітлерівцям не пощастило “прогулятись” по радянській землі, не прогулянкою виявився їхній наступ і супроти нашого фронту. Біля Києва і у Коростені, під Дубно, в Перемишлі та Бердичеві, в багатьох інших містах і селах ворог зазнав непоправних втрат. Восьмого серпня Гітлер збирався приймати парад у Києві, а Київ вистояв ще скільки днів, і саме під Києвом полягли відбірні фашистські полки і дивізії. Тільки з наказу Військового Командування ми лишили береги Дніпра...

В цей час армії і корпуси, дивізії і полки нашого фронту виходять на береги Псла, під Полтаву, відходять на новий рубіж, героїчно відбиваючись і громлячи ворога. Виходячи з Пирятина, наші штабні підрозділи не сподівались на легку мандрівку, але й не сподівались ми на подібне ускладнення. Не закриваймо очей – ми потрапили у важке оточення. За наказом командуючого в усіх підрозділах проведено літучі наради, розв’язувалось єдине питання: як бути? Як поведеться в наднебезпечних умовах? Приймати бій, а чи прислухатись до облудних

обіцянок ворога? Жоден солдат, жоден офіцер, ніхто з наших бойових товаришів без обурення не говорив про саму лише думку схиляння перед ворогом. Або перемога, або смерть – іншого нам не дано.

РИКОВ. Моральний дух воїнів – бойовий і наступальний – це яскраво підтвердилось у розмовах, які щойно пройшли. Під впливом ворожих листівок засумнівалось було двоє-троє, але самі ж бійці їх вчасно і переконали, і застерegli.

КИРПОНОС. Від себе скажу – я щасливий, що мав... маю щастя командувати такими воїнами, такими офіцерами й солдатами. Не приховую – ми потрапили у ситуацію, логічним завершенням якої... ні, в мене не повернеться язик назвати... та чи й варто? Ви усі солдати, як і я, і всі прекрасно бачите обстановку. Чи є у нас надія? Є! Є не лише надія, але й можливість нанести ворогові відчутних втрат, а в бою це не останнє. В такій війні важко передбачити, хто живим прийде до дня Перемоги, але відомо одне – переможцями будуть усі – і ті, хто дожив, і хто не дійшов до неї. То ж чи будемо рахуватись із ціною власної крові і власного життя, коли йдеться про долю Вітчизни? Не будемо, друзі мої... Ми підемо, як і належить захисникам Вітчизни, в бій, можливо для багатьох і багатьох останній, підемо з вірою, що ті, кому пощастить вийти з цього оточення, ті, хто сьогодні в боях, і хто стане до бою завтра, переможуть ворога. Більше нічого мені сказати вам, товариші. *(Наступає глибокодумна, багатозначна тиша)*. Чи є якісь корективи, зауваження до пропонованого плану?

ГОЛОСИ: Немає!

Все ясно!

В бій!

КИРПОНОС. Час наступу остаточно визначиться пізніше, опісля вивчення розвідданих. А зараз – у підрозділи, ще раз і ще перевірити до дрібниць всі деталі наступного бою. Згода?

ГОЛОСИ: Згода!

Доцільно!

КИРПОНОС. Загальне керівництво боєм покладається на начальника штабу фронту генерала Тупикова. Звіряємо годинники. *(Всі дивляться на годинники)*. Без чверті одинадцята. А зараз – по місцях...

БУРМИСТЕНКО. Політпрацівників прошу лишитись...

Затемнення.

Кінець першої дії

ДІЯ ДРУГА

Декорація та ж, але вона знову набрала казково-фантастичного забарвлення. Мчать по небу рвані хмари, місяць ущерблений то пірнає, то виринає. Віщі сичі перегукуються. Далекі мелодії, народжені воєнним часом, ніби з безкінечної далини...

КАРТИНА ТРЕТЯ

Освітлюється авансцена. Тут власне немає нічого: ні речей, ні людей; вражаюча порожнеча і безмежжя.

Посередині сцени на акуратному столику апарат БОДО. Біля нього прикипів РАДИСТ. Кладе навушники, робить кілька кроків наліво.

РАДИСТ. Товаришу генерал! Вас до апарату.

На сцену не виходить, а ніби впливає КИРПОНОС. За ним рівною шеренгою не великій відстані БУРМИСТЕНКО, ТУПИКОВ, РИКОВ. Рухи повільні, схожі на ті, якими сьогодні володіє кіно при ущільненій зйомці.

КИРПОНОС (*зупиняється біля апарату*). Командуючий Південно-Західного фронту генерал Кирпонос біля апарату. Присутні члени Військової ради Бурмистенко і Риков, начальник штабу фронту генерал Тупиков.

ГОЛОС ВЕРХОВНОГО. Здрастуйте, товариші!

КИРПОНОС. Здрастуйте, товаришу Верховний!

ГОЛОС ВЕРХОВНОГО. Ваша пропозиція, підтримана маршалом Жуковим, а потім і Будьонним, про відступ з відомого вам рубежа видається мені нереальною. Ваша вимога негайного відведення військ без підготовленого зарані рубежа на річці Псьол є небезпечною і може закінчитись катастрофою... І нарешті, чи не час уже облишити тенденцію до пошуку рубежів для відступу, а шукати шляхів до опору... (*Наступає пауза. КИРПОНОС аж відкинувся назад від апарата, а в повітрі мов б'ють молотком, повторюються слова*). Облишити тенденцію до пошуку рубежів для відступу, а шукати шляхів до опору...

КИРПОНОС (*озирнувшись, до товаришів*). Ну, що скажете, товариші?

БУРМИСТЕНКО. Коли не можна відходити, то й не настоювати мемо на відступі від Дніпра.

РИКОВ мовчки куйовдить шевелюру, ТУПИКОВ не знаходить слів.

КИРПОНОС. Ми й не думали про відступ до того часу, поки буде одержано пропозицію про виведення військ на схід на указані рубежі, ми лише просимо зважити, що наш фронт розтягнувся на вісімсот кілометрів і над ним зависла реальна загроза повного оточення, і тому просимо підсилити фронт резервами...

ТУПИКОВ (*схопився руками за голову*). Та це ж...

КИРПОНОС (*твердо*). Вказівки Ставки Верховного Головнокомандування, щойно одержані по апарату, будуть негайно проведені в життя. Все.

ГОЛОС ВЕРХОВНОГО. Києва не лишати і мостів не зривати без особливого на те дозволу Ставки. До побачення.

КИРПОНОС. Вказівки ваші зрозумілі. До побачення. (*Досадливо змахує рукою і вибігає геть*).

БУРМИСТЕНКО, ТУПИКОВ і РИКОВ якийсь час мовчать, дивляться один на одного.

ТУПИКОВ (*у відчаї*). Що ж тепер робити?

БУРМИСТЕНКО (*твердо*). Думати, Василю Івановичу. Наказ є наказ.

ТУПИКОВ. Коли б то думки та породжували силу!

Затемнення.

Прояснюються контури Шумейкового гаю. Сичі кричать глухо. Десь там на горі спалахують, а чи то маланки, а чи ворожі ракети. КИРПОНОС на своєму ложі розметаний. Біля нього ТОНЯ, обережно поправляє вогку марлю на чолі.

КИРПОНОС (*схоплюється*). Не виключати! Ще не все сказано.

ТОНЯ. Приляжте, товаришу командуючий. Заспокойтесь... Я зараз порошочок... полегшає.

КИРПОНОС. Де радист? Де апарат...

ТОНЯ. Ми в Шумейковому гаю, товаришу генерал.

КИРПОНОС (*обм'як*). Ах так... Привиділось...

ТОНЯ. Я зараз порошок... (*виходить*).

КИРПОНОС. Знову привиділось...

Заходять БУРМИСТЕНКО і ТУПИКОВ.

БУРМИСТЕНКО. Як почуваетесь, Михайле Петровичу?

КИРПОНОС (*оговтується*). Перед Верховним на килимі стояв... Видно все життя снитиметься...

ТУПИКОВ (*спохмурнів*). Про це говорити сьогодні не варто... Занадто пізно про це згадувать...

КИРПОНОС. Гадати пізно, а уяснити суть – необхідно.

БУРМИСТЕНКО. Всякий поворот у житті – несподіваний вияв самого життя...

ТУПИКОВ. Передбачити наслідок будь-яких поворотів не легко, але ж передбачення були. І здається досить мотивовані.

КИРПОНОС. Маєте на увазі передбачення генерала Жукова?

ТУПИКОВ. Маршал Будьонний теж передбачав оточення.

БУРМИСТЕНКО. Ніби ми самі не знали, в який бік могло все повернутися.

ТУПИКОВ. Коли б Ставка прислухалась до Жукова...

КИРПОНОС. Ставка вислухала Жукова, і він в той же день здав Генеральний Штаб Шапошникову.

БУРМИСТЕНКО. І Будьонний теж покинув Полтаву і здав пост.

ТУПИКОВ. Це все відомо...

КИРПОНОС. То що ж по-вашому, Ставка помилилась?

ТУПИКОВ. Я цього не стверджую. Але мені здається...

КИРПОНОС. Що цього можна було уникнути?

ТУПИКОВ. Коли б ми вчасно залишили Київ... коли б відійшли...

БУРМИСТЕНКО. Куди мали відходити?

ТУПИКОВ. А хоч би на лінію Псьол...

КИРПОНОС. Тут що, для нас було влаштовано лінію оборони? А хоч би вона й була, то чи не повисала б над нею танкова армада Гудеріана з півночі? І чи може, Клейст не пішов би далі Запоріжжя?

ТУПИКОВ. І все ж для нашого фронту не склалась би подібна ситуація...

КИРПОНОС. Можливо, що вона й не склалась би, це правда. В тому випадку, коли б ми зарані здали Київ, ми змогли б з більшим порядком відвести свої армії під Полтаву. Але в тому випадку...

БУРМИСТЕНКО. В тому випадку Гудеріан не повернув би своїх танків з Московського напрямку.

ТУПИКОВ. Ми ще не знаємо, а чи справді він їх повернув.

КИРПОНОС. На превеликий жаль. Хоч би хоч "Северок", який зберігся, хоч би який-небудь зоставсь канал зв'язку...

БУРМИСТЕНКО. Закон підлості – треба ж, щоб вцілило якраз у пункт зв'язку. А пильнували ж як...

ТУПИКОВ. Наказав розвідникам роздобути трофейний передавач, але поки що...

За сценою якісь голоси, хтось уперто щось доказує.

КИРПОНОС. Майоре!

ГНЕННИЙ (*з'являється*). Я слухаю, товаришу командуючий.

КИРПОНОС. Що там у вас?

ГНЕННИЙ. Капельмейстер, товаришу командуючий.

КИРПОНОС (*посміхається*). Капельмейстер?

ГНЕННИЙ. Відігнатись неможливо. Каже, що обіцяв з'явитись.

КИРПОНОС. Ну, клич, клич. Як не як – бог музики.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР (*хвацько*). По вашому наказу, товаришу командуючий, капельмейстер старшина Веснянський з'явився!

КИРПОНОС. Що у вас?

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Так що порадилися ми, прикинули і так і так – і доповідаємо: оркестр у повному складі, товаришу командуючий! Всі труби, барабани і навіть бунчук у наявності, тільки сурмачів трое вибуло, але то вже накладка, так би мовити, воєнного часу.

КИРПОНОС. Чудово! То як, товариші, гадаю, що оркестр повинен підтримати наступальний дух бійців? Як ви, майоре?

ГНЕННИЙ (*іронічно*). Які можуть бути заперечення.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Товаришу командуючий. Що накажете грати?

КИРПОНОС. Мабуть, те, що вмієте, що краще звучить...

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. В нас звучить усе! Починаючи від народних мотивів і до класики.

КИРПОНОС. І все ж?

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Я гадаю, що мотив “Війни народної”... Не перевершено! Це – монумент. Ось тільки послухайте! *(наспівує без слів)*. Па-па-па-пам-па-па! Папам-па-па-па-пам! Чуєте?

КИРПОНОС. Схвалюється. Дійте. Сподіваюсь на вас, так передайте і своїм сурмачам.

КАПЕЛЬМЕЙСТЕР. Єсть передати! *(Козирнувши хвацько, виходить)*.

БУРМИСТЕНКО. Оркестр... “Війна народна”. Так. Це добре. *Заходить ТОНЯ, подає чарчину з водою.*

ТОНЯ. Ваш порошок...

БУРМИСТЕНКО. Як почувается генерал Потапов, сестричко?

ТОНЯ. Генералу Потапову трохи легше, він помітно заспокоївся і спить.

БУРМИСТЕНКО. Дякую. На хвилиночку вас, Антоніно... *(Відходить убік)*.

ТУПИКОВ. Ми з товаришами Бурмистенком та Риковим ще раз обійшли майже всі підрозділи, Михайле Петровичу. Здається, передбачено все, кожен воїн знає своє завдання, всі озброєні відповідно до наших можливостей...

КИРПОНОС. Що доносить розвідка?

ТУПИКОВ. Не всі розвідники повернулись. Картина не до кінця ясна, а тому визначити час початку атаки...

КИРПОНОС *(дивиться на годинник. Підходить БУРМИСТЕНКО)*. Без чверті чотири... За годину-півтори треба починати. Як от, Михайле Олексійовичу?

БУРМИСТЕНКО. Не пізніше шостої, або й раніше можна починати, Михайле Петровичу. Бійці настроєні рішуче, всі розуміють – це наш останній і вирішальний бій, як сказано у пролетарському гімні. В мене таке враження, що за всі три місяці війни не було такої напруженої ситуації і бійці не ждали ніколи з таким нетерпінням бою. Роздано порівну продовольство із недоторкуваного запасу, про їжу ніхто не думає...

ТУПИКОВ. Нікому їжа не йде на душу...

БУРМИСТЕНКО. Боєприпасів обмаль, ті, в кого бракує патронів або гранат, готові свої сухарики віддати за патрони...

ГНЕННИЙ *(схвильовано)*. Товаришу командуючий! Парламентер!

КИРПОНОС *(не повірив словам)*. Хто-хто?

ГНЕННИЙ. Німецький офіцер. Досконало розмовляє по-нашому, каже, що прибув з повноваженнями парламента.

ЛІКАР *(заходить)*. Дозвольте, товаришу командуючий...

КИРПОНОС *(різко)*. Я зайнятий!

ЛІКАР *(до БУРМИСТЕНКА)*. По вашому виклику, товаришу член Військової ради.

БУРМИСТЕНКО. Пробачте, покличемо трохи пізніше.

ЛІКАР. Слухаю. *(Виходить)*.

КИРПОНОС *(збуджено)*. З чим він прибув цей парламентар...

ТУПИКОВ. Беззастережна капітуляція...

КИРПОНОС. Почуємо. *(Сідає, загортається в накидку)*. Введіть, майоре.

ГНЕННИЙ. Єсть, товаришу командуючий! *(Виходить)*.

Всі напружено чекають. Входить ГНЕННИЙ, за ним солдат вводить гауптмана ЗІБЕЛЬМАНА.

ЗІБЕЛЬМАН *(картинно козирає)*. Офіцер зв'язку при командуючому групи "Центр" гауптман Зібельман! З ким маю честь вести розмову? *Присутні мовчазно переглядаються.*

ТУПИКОВ. Перед вами командування Південно-Західного фронту...

ЗІБЕЛЬМАН *(нахабно)*. Колишнього Південно-Західного фронту...

ТУПИКОВ. Ми слухаємо, гауптмане.

ЗІБЕЛЬМАН. У мого командування з'явилися вагомі підстави вважати, що в групі військ, оточеній в урочищі Шумейково, перебуває командуючий фронтом генерал-полковник Кирпонос. Чи це так?

ТУПИКОВ. Чим підтверджується вагомість підстав вашого командування?

ЗІБЕЛЬМАН. Моє командування в цій думці твердо переконане, і коли мовити відверто, то лише саме ця обставина і стала вирішальною, коли зайшлося про парламентацію у ваше розташування, адже ми не настільки наївні та недалекоглядні, щоб не розуміти, наскільки беззахисним перебуватиме німецький офіцер у стані противника. Якщо генерал Кирпонос перебуває серед вас, то я маю повести з ним особисту перетрактацію, коли ж його тут немає, або ж він не побажає вступати у переговори з парламентаром противної сторони, тоді я в цілковитому вашому розпорядженні. До сказаного лише додаю – скористатись моєю особою в якості заложника неможливо, оскільки я свідомий того, на що пішов, і в усіх випадках готовий офірувати життям для слави і переможного наступу вермахту.

КИРПОНОС. Викладайте, що маєте довести до нашого відома.

ЗІБЕЛЬМАН. Якщо серед вас немає генерала Кирпоноса, то для загалу скажу одне: супротивні дії військам групи, що вас оточує, – безглуздя. Хоч і не з тим повноваженням сюди прибув, але принагідно пораджу – припинити опір як даремний, група ваша приречена, вас може порятувати лише беззастережна капітуляція... Ще раз повторю – в мене конфіденціальна розмова з генералом Кирпоносом...

КИРПОНОС. Я – генерал-полковник Кирпонос.

ЗІБЕЛЬМАН *(приглядається)*. Якщо справді...

КИРПОНОС *(скидає з плечей накидку, гордо стає на ноги)*. Таки ж справді... ЗІБЕЛЬМАН *(мимоволі виструнчується, козирає)*. Тепер не сумніваюсь.

КИРПОНОС. Говорить.

ЗІБЕЛЬМАН. Тільки тет-а-тет, з ока на око.

КИРПОНОС (*переглянувся з присутніми*). Ну, що ж... Залиште, нас, товариші.

ПРИСУТНІ мовчки виходять.

ЗІБЕЛЬМАН. Вдячний за аудієнцію. Але ви присядьте, генерале. Я не знав, що ви поранені.

КИРПОНОС. Мова не по суті. В нас бракує часу...

ЗІБЕЛЬМАН. Цілком слушно, пане генерале, звертаєте мою увагу. То ж дозвольте почати з основного.

КИРПОНОС (*хитнув головою*). Починайте.

ЗІБЕЛЬМАН. Я вже сказав, що ваші настирливі контратаки не принесли вам успіху, не принесуть і в майбутньому – ви приречені. Але то ваша справа – атакувати чи скласти зброю.

КИРПОНОС. Про це не варто...

ЗІБЕЛЬМАН. Дозвольте з цим покінчити. То ж коротко: беззастережна капітуляція і передача зброї та всього особового складу може в значній мірі полегшити становище оточених, а головне – більшості зберегти життя, а значну частину ваших людей навіть повернути до нормального людського існування. Моє командування гарантує гуманне поводження, сити їжу, пристойне мешкання, прилаштування до корисної праці... Маю також справу особисто до вас.

КИРПОНОС. Кажіть.

ЗІБЕЛЬМАН. Ви, генерале, – чудовий військовий спеціаліст, і вам, напевне, відомо, як високо цінується професійний хист полководця нашим командуванням. Фельдмаршал Рунштедт, генерали Клейст і Гальдер дуже високої думки про ваш особистий талант і вважають, що серед вищого командного складу Радянської Армії генерал Кирпонос – найяскравіша постать, умілий керівник крупних військових з'єднань, здатний навіть меншими силами проводити успішні операції. Хай буде вам відомо, що вас особисто високо цінує сам фюрер – він не раз вимагав суворо від командування "Центру" якнайшвидше розгромити керований вами фронт, а генерала Кирпоноса поставити перед його очі. Саме тому й з'явився я тут, пане генерале, прибув повідомити, що фюрер і наше командування не хотіли б бачити генерала Кирпоноса серед безцільно полеглих фанатиків в оцьому безвихідному яру. Я прибув, щоб запевнити вас особисто в прагненні мого командування врятувати ваше життя, і далі – не лише порятувати, а й прилучити до корисного діла, справи, якою ви могли б посприяти вашому українському народові скинути з себе одвічне московське ярмо та врешті віднайти жадану самостійність...

КИРПОНОС. Чи не фюрер надумав її піднести українцям?

ЗІБЕЛЬМАН. Саме так, пане генерал, ви не помилились. Фюрер волів би бачити українську землю самостійною, безумовно під протекторатом Великої Німеччини...

КИРПОНОС (з сумною іронією). Без протекторату, зрозуміла річ, не можна...

ЗІБЕЛЬМАН. Протекторат наш – для гарантії, а уряд – український, самостійний, до речі, він уже формується...

КИРПОНОС (*хитрувато*). А чи не зарані пішла кума в танці?

ЗІБЕЛЬМАН. Тиждень-другий – і вся Україна буде під протекторатом. Така воля фюрера. І я не видам воєнного секрету, – тим більше, що він звідси нікуди не вийде, – що могутня панцирна армада Гудеріана прорвалася на південь і у вашому тилу з'єдналася із армією Клейста...

КИРПОНОС (*мимоволі схитнувся*). Вигадка! (*сідає*).

ЗІБЕЛЬМАН. Пробачте, я не хотів вам завдавати болю...

ГНЕННИЙ (*поспішно входить*). Товаришу командуючий, екстренна справа...

КИРПОНОС. Я слухаю.

ГНЕННИЙ. Зв'язківець прибув.

КИРПОНОС (*до ЗІБЕЛЬМАНА*). Зробимо коротку перерву.

ЗІБЕЛЬМАН. Воля ваша.

Гненний виводить.

КИРПОНОС (*сам до себе*). На вигадку не схоже... не схоже...

ГНЕННИЙ. Зв'язківець, Михайле Петровичу, з групи Баграмяна.

КИРПОНОС. Давайте швидше.

ГНЕННИЙ. Хай трохи обмиється, з болота виліз...

КИРПОНОС. Кличте товаришів.

ГНЕННИЙ. Єсть!

ТОНЯ (*виходить з палатки*). Товаришу командуючий, прийшов до пам'яті...

КИРПОНОС (*із задуми*). Га? Хто?

ТОНЯ. Генерал Потапов.. Відкрили очі і... водички...

Заходять БУРМИСТЕНКО і ТУПИКОВ.

КИРПОНОС (*до ТОНІ*). Пильнуйте Михайла Івановича. (*До товаришів*). Зв'язківець, товариші, від Баграмяна.

БУРМИСТЕНКО. Нарешті обізвався.

ГНЕННИЙ, за ним ШАПОВАЛЕНКО, стомлений, мокрий.

ШАПОВАЛЕНКО. Сержант Шаповаленко по вашому виклику.

КИРПОНОС. Доповідайте.

ШАПОВАЛЕНКО. Три дні проблукали...

КИРПОНОС. Блукання не цікавлять. Доповідна генерала Баграмяна є?

ШАПОВАЛЕНКО. Генерала Баграмяна я бачив востаннє в Сенчі, а коли нас атакували на переправі через Сулу, то я опинився у групі генерала Алексєєва, яка відійшла на північ. Баграмян зі своєю групою пішов на південь.

КИРПОНОС (*нетерпляче*). Де зараз Баграмян, де Алексєєв?

ШАПОВАЛЕНКО. Можливо, прорвались через заслони...

КИРПОНОС. Ви ж, власне, з яким донесенням прибули, Шаповаленко?

ШАПОВАЛЕНКО. За наказом генерала Алексєєва ми прикривали відступ, тримали бій з мотоциклістами, а згодом танки посунули, безліч танків. Мало зосталось із мого відділення, полювали за нами, як навіжені, два дні маневрували, вчора під вечір одинцем зостався, почув бій і зрозумів, що це штабна колона б'ється, ну й вийшов...

КИРПОНОС. Яким чином пройшли, Шаповаленко, в наше розташування?

ШАПОВАЛЕНКО. Сам би не пройшов. Парубійка тут під хутором зустрів, комсомолец такий завзятий, зголосився стежку показати. Підвів до болотянки, сказав, що тут струмок є непересихаючий, сам теж збирався йти зі мною, але в цей час сліпа влучила, там і зостався...

КИРПОНОС. Хлопчак?

ШАПОВАЛЕНКО. Допризивник ще. Микола. А прізвища так і не назвав.

КИРПОНОС. Це все?

ШАПОВАЛЕНКО. З півночі на південь танкові колони сунуть, бронемашини та мотопіхота, мотоциклісти сюди-туди грають, схоже – навмисне дорогу перекрили. Ми не раз стрічалися, збивали їх із драндулетів, забирали документи, частину з них я виніс...

ГНЕННИЙ (*заносить папери*). Шифрувальники їх вивчили, товаришу командуючий, ось висновки.

КИРПОНОС. Майоре, потурбуйтеся про товариша Шаповаленка. Спасибі, сержанте, за важливі вісті. Ви вільні.

ШАПОВАЛЕНКО. Єсть, товаришу командуючий. (*Виходить з ГНЕННИМ*)

ПРИСУТНІ схиляються над паперами.

КИРПОНОС. Картина прояснюється. Так, так, це документи вояк з армії Гудеріана. Виходить, що ворог справді змінив напрям головного удару і тепер...

БУРМИСТЕНКО. ...Москва на якийсь час випала з Гудеріанового прицілу.

КИРПОНОС. Парламентер теж сказав, що Гудеріан з'єднався з Клейстом. Прогляньте, товариші, ці документи уважніше, уточніть з Шаповаленком деталі, а я займусь парламентом. Часу в нас мало... (*БУРМИСТЕНКО і ТУПИКОВ виходять*). Майоре!

ГНЕННИЙ. Я слухаю, Михайле Петровичу.

КИРПОНОС. Парламентера.

ГНЕННИЙ. Єсть!

КИРПОНОС. Такі події, такі події... а ми у мішку... (*Заводять ЗІБЕЛЬМАНА. ГНЕННИЙ і СОЛДАТ виходять*). Продовжимо, гауптмане. Ви твердите, що Гудеріан з'єднався з Клейстом, це так?

ЗІБЕЛЬМАН. Саме так, пане генерал. Тепер вам зрозуміло, що у вас немає навіть проблеску надії на успішний вихід з котла.

КИРПОНОС. На цілий світ об'явлено – ціль Гудеріанова – Москва!

ЗІБЕЛЬМАН. Кінцева мета не міняється, лише іншу тактику визначив фюрер. Всупереч і навіть на невдоволення Гудеріанове.

КИРПОНОС. Це внаслідок посиленої уваги Гітлера до України, чи не так?

ЗІБЕЛЬМАН. Я лише рядовий офіцер вермахту, висока стратегія не моя стихія, але знаючі люди твердять, що українське питання зіграло в цьому рішенні не останню роль.

КИРПОНОС. Значить, маріонетковий уряд для України...

ЗІБЕЛЬМАН. Звичайнісінький уряд, такий, як всі уряди, дружній, не лояльний, а саме дружній Великонімеччині...

КИРПОНОС. Закономірно. Вже був уряд Центральної ради, та загув, хоч і покликав на Україну кайзеровські армії, був і "гетьман" всія України Скоропадський, привезений у обозі окупантів. Ви обізнані, що трапалося з тими "урядами" і чому кайзерівці змушені були тікати з України?

ЗІБЕЛЬМАН. Історія не повторяється, тепер нові часи і Велика Німеччина встановлює нові порядки на тисячоліття.

КИРПОНОС. Чи тільки задля того ваше командування посилає парламентаря, щоб дискутувати про минуле?

ЗІБЕЛЬМАН. Я не винний, що наша розмова сповзає на стороннє. У світі, пане генерал, все має свою ціну, але найдорожче для людини – життя, чи не так? Особливо високу ціну має життя людини не пересічної, обдарованої. Ще раз нагадаю – ви є видатний полководець, отже й життя ваше варте мільйонів звичайних життів.

КИРПОНОС. В кожного життя одне...

ЗІБЕЛЬМАН. Така тверезомисляча людина, як ви, не може не розуміти, що життя ваших підлеглих і ваше особисте обірветься не пізніше сьогоднішнього ранку, якщо... якщо не трапиться якихось незвичайних обставин.

КИРПОНОС. Про це вже мовилось...

ЗІБЕЛЬМАН. То була передумова. Головне – умова. І я буду відвертий – маю офіційно запропонувати вам від імені нашого командування співробітництво і...

КИРПОНОС. Заманулось вербувати Кирпоноса?

ЗІБЕЛЬМАН. Тільки перевести його життєву дорогу на інші рейки. При наявності вашої доброї волі і тверезого розуміння моє командування готове надати можливість генералові Кирпоносу скористатись своїм талантом для розбудови тієї справи, яка є перспективною, якій належить майбутнє...

КИРПОНОС. Справи?...

ЗІБЕЛЬМАН. Так, так, справи творення самостійницької української державності, в якій матиме місце своє військове формування, і коли б те формування було очолене відомим полководцем, це мало б неабиякий розголос...

КИРПОНОС. Навіть більшовицьким полководцем?

ЗІБЕЛЬМАН. Ах, пане генерале, все те – словесна гра. Більшовицький, меншовицький, головне не слова, а діло. Ви добре знаєте – більшовицький лад зазнав краху. Завдання розумних і сильних особистостей вчасно вислизнути з тонучого корабля і знайти...

КИРПОНОС. До вас одне питання. Ви – офіцер абверу?

ЗІБЕЛЬМАН. Ви проникливі, генерале. Таїтись не буду. Тепер можна сказати, ми – спільники...

КИРПОНОС. Значить афера зі створенням уряду “самостійної України” – справа рук Канаріса?

ЗІБЕЛЬМАН. І вас, напевне, не треба переконувати, що кожна справа, яка започатковувалась абвером, доводилась до кінця.

КИРПОНОС. Але й вона лопне точнісінько так, як лопнула афера з Центральною радою і Скоропадським у минулому.

ЗІБЕЛЬМАН (*пополотнів*). Ви хочете сказати... ви, пане генерале...

КИРПОНОС. Так, даремно, гауптмане, ви взяли на себе цю неблаговидну місію. Можна було заздальгідь передбачити, що радянські люди не продаються і не купляються.

ЗІБЕЛЬМАН (*мимоволі сідає на ящик*). Але ж ми такі молоді! Мені немає сорока! Божевілля! Відкинуть отаку перспективу...

КИРПОНОС. Встати!

ЗІБЕЛЬМАН (*підхопився*). Але ж... дикість! Ви – дикі люди! Дикуни! Вам все однаково – жити, а чи вмерти.

КИРПОНОС. Коли живучи, паскудити світ, то краще вмерти.

ЗІБЕЛЬМАН. Ви загинете! Хай тільки до шостої години я не повернуся у своє розташування, як на вас обвалиться шквал вогню з усіх сторін.

КИРПОНОС. Майоре!

ГНЕННИЙ (*тут як тут*). Слухаю, товаришу командуючий!

ЗІБЕЛЬМАН. Останнє слово. Подумайте, генерале, що на вас чекає?..

КИРПОНОС. Виведіть!

ГНЕННИЙ і СОЛДАТИ виводять ЗІБЕЛЬМАНА.

КИРПОНОС (*зупинився*). Тоня!

ТОНЯ (*виходить*). Слухаю, Михайле Петровичу.

КИРПОНОС. Щось мені... голова палає... поболює...

ТОНЯ. Я зараз... зараз... (*Виходить*).

КИРПОНОС. Майоре!

ГНЕННИЙ (*вбігає*). Слухаю...

КИРПОНОС. Кличте товаришів...

ГНЕННИЙ. Вони йдуть.

Заходять БУРМИСТЕНКО і ТУПИКОВ.

БУРМИСТЕНКО. Закінчились “мирні” переговори?

КИРПОНОС (*іронічно*). Розмова була корисною. Німецьке командування, Рунштедт і Гальдер, навіть сам фюрер дуже високої думки про нас, друзі...

БУРМИСТЕНКО. Таки ж дошкулили удари Південно-Західного.

КИРПОНОС. Щось нове з документів Шаповаленка додалось?

ТУПИКОВ. Таки повернув Гудеріан на південь, от тільки якими силами?

КИРПОНОС. Можливо, що й не основними. Цей факт, а також афера зі створенням “самостійницького українського уряду” – це свідчення того, що гітлерівське командування змушене міняти тактику. Береться ставка на багатства нашої республіки. Бліцкриг провалився, за місяць-два війна, як то передбачалося, не завершилася, тепер вже усім стало ясным, що вона тільки-но почалась, от і поспішають до зими проковтнути Україну.

БУРМИСТЕНКО. Нагоди теж не пропустили – цілий фронт узяли у кліщі.

ТУПИКОВ. Цілого фронту просто так не проковтнеш, наші армії: двадцять шоста, двадцять перша та сорокова уже встигли вийти у безпечну зону, але п’ята та тридцять сьома...

КИРПОНОС. За три місяці війни навчились дечому, не раз потрапляли у подібні “перепльоти” наші армії і виходили... Наносили удари. Спочинку та перепочинку нам не ждати... (*Оживившись*). Так знаєте, з якого місією прибув парламентар?

РИКОВ заходить, за ним двоє солдатів.

РИКОВ. Ну, ось і я. Розвідники вернулись.

КИРПОНОС. Ми вас чекаємо, Євгене Павловичу. (*До розвідників*). Доповідайте, товариші.

РОЗВІДНИК I. Товаришу командуючий! Проникнути через ворожі порядки – не пощастило. Вияснили – кільце оточення суцільне, насичене танками, броневиками, а поміж них мінометні та кулеметні гнізда, окопи автоматників – і так навколо всієї долини...

РОЗВІДНИК II. І все ж нам здалося, що найвразливіше місце в них на північному заході...

РОЗВІДНИК I. Справді, тут найменше техніки, але можливо, то й навмисне так, може, там встановлено міцний другий ешелон...

КИРПОНОС. Наскільки близько підбирались?

РОЗВІДНИК I. Куди там! Наблизитись неможливо!

РОЗВІДНИК II. Відкривають шквальний вогонь.

РИКОВ. Я теж підповзав з розвідниками – не підняти голови.

РОЗВІДНИК II. Старались захопити язика – куди там...

КИРПОНОС. Все?

РОЗВІДНИК І. Спробуємо підповзти... Язика узяти б треба...

КИРПОНОС (*зиркнув на годинник*). Ну що ж... дійте...

РОЗВІДНИК І. Спробуємо, товаришу командуючий. (*Виходять*).

РИКОВ. Підступитись до них неможливо, не дрімать вороги.

ТОНЯ (*до КИРПОНОСА*). Порошок, товаришу командуючий.

КИРПОНОС. А без нього не обійдеться?

ТОНЯ. Лікарка веліла... І просила дуже.

КИРПОНОС. Тоді, коли не важко – водички, Тоню, холодної...

ТОНЯ. Це я зараз! (*Біжить, бере казанок, наповнює з джерельця*).

КИРПОНОС. Що ж, друзі, ми просто не дооцінили б нашого супротивника, коли б подумали, що він не скористається нагодою по-квитатись. Довгенько вони нас підловлювали. Так що на "авось" не сподіваймось, друзі...

ТОНЯ (*подає котелок*). Пийте на здоров'я. (*Йде*).

КИРПОНОС. Спасибі, сестричко. Вип'ємо, братці, водичка сили додає. (*П'є жадібно, забув і про порошок*).

БУРМИСТЕНКО. А сила нам, друзі, потрібна.

КИРПОНОС (*напився*). Цілюще джерело. (*Передає БУРМИСТЕНКУ*). Не гірш "Нарзану", просто чудодійна вода, нічого не скажеш.

БУРМИСТЕНКО (*напився, передає РИКОВУ*). Надзвичайна! Закінчиться війна – санаторій тут відкриємо, це факт.

РИКОВ (*п'є жадібно, по-молодецькому*) Ох і напився ж! Пити хотілось смертельно, а не міг збагнути. Ну, спасибі, ожив просто. У нас на Алтаї є повір'я...

ТУПИКОВ (*напившись*). Відразу душа розм'якла, гарна водичка. Пив би – та нікуди.

РИКОВ. По тому повір'ю виходить – хто чарівної води нап'ється – стає непереможним.

БУРМИСТЕНКО. То ж ми й напилися.

КИРПОНОС. А тепер за діло. Обстановка, в яку потрапив штаб фронту, нам більше, ніж ясна. Обстановка ж загальна через відсутність зв'язку із зовнішнім світом була недоступною. Тепер ми знаємо і її. Сумніву немає – Гудеріан повернув свою армаду на південь і якщо не стрівся з Клейстом, то стрінеться...

РИКОВ (*присвиснув*). Це напевне? Оточення?

КИРПОНОС. Оточення. І повне.

РИКОВ. Це значить...

КИРПОНОС. Це значить, що допомоги не сподіваймось, це значить, що беремо весь вогонь ворога на себе. Така жорстока правда.

БУРМИСТЕНКО (*задумливо*). Вогонь на себе...

КИРПОНОС. І... виконати обов'язок свій до кінця...

Западає довга і важка пауза. Кожен по-своєму думає думу.

КИРПОНОС. Обов'язок свій перед Вітчизною ми виконали до кінця. Сьогодні ми – ар'єргард. А що таке ар'єргард ми знаємо... Його обов'язок стояти до кінця, хоч і гинути, але знаючи, в ім'я чого. Ми боролися і боремось за те, щоб жила Вітчизна, щоб недоторканою була Москва.

БУРМИСТЕНКО. Задля цього варто і жити і... навіть...

КИРПОНОС *(зиркнув на годинник)*. Скоро ми вступаємо у бій. Нерівний, але справедливий, бій, якого нам не уникнути. Ми готові до бою, готові – до всього... Але поки маємо час – подумаймо: яким чином передати у Ставку. Цей “парламентер” приніс дуже, як на мене, важливу новину. Гітлер задумав створити маріонетковий уряд України, взяти протекторат над нею. По почерку видно – це підступність абверу, отже, ця афера не вигадка, не фантазія...

ТУПИКОВ. Такі речі не пройдуть повз увагу нашої розвідки.

КИРПОНОС. Цілком ймовірно. Але те, що абвер вже почав намацувати зрадника серед нашого вищого командування, вербувати когось із слабовольних на пост організатора військового формування цього “уряду”, це може і не скоро потрапити у поле зору розвідки.

РИКОВ. З тієї затії нічого у них не вийде.

БУРМИСТЕНКО. Відомо, що Україна у планах фашистського режиму займає особливе місце. Не марно ж відгодовувалось петлюрівське охвістя, під'юджувались націоналістичні чуття в обивательських колах населення, особливо західної частини республіки.

КИРПОНОС. Якщо вони набрались нахабства командуючому фронтом пропонувати при маріонетковому уряді посаду командуючого “армією вільних українців”, то це свідчить, що їхні задуми не такі собі прості, а головне, що вони від них не відступляться.

ТУПИКОВ. Серед наших генералів зрадників не знайдеться.

РИКОВ. Над цим і справді варто задуматись.

БУРМИСТЕНКО. У світі не перевелися такі людські слабкості, як боягузство та пристосовництво, видно, саме на них фашисти й розраховують.

КИРПОНОС. Гадати наперед про все це важко, але повідомити Ставку про можливу абверівську аферу необхідно.

БУРМИСТЕНКО. І не лише інформувати Ставку. Необхідно зв'язатись з підпільним Центральним Комітетом України і попередити товаришів.

КИРПОНОС. Згодний. Отже, визначаємо своє завдання. Перше – інформувати Ставку і Центральний Комітет по українському питанню; друге – загальним штурмом прорвати ворожий ланцюг і вивести групу з оточення; третє – вжити всіх заходів до порятунку поранених. Заперечення, зауваження? Нема. Приступаємо до виконання. *(Глянув на годинника)*. Часу в нас обмаль. Мусимо випередити противника, не

дати йому вдарити першому. “Парламентер” сказав, що його повернення чекають до шостої ранку, а потім... Отже, нам залишилось... Так, всього півгодини, щоб почати з випередженням.

БУРМИСТЕНКО. Заперечень немає.

РИКОВ. Приймається...

ТУПИКОВ. Все відповідно до плану.

КИРПОНОС. Приступаємо до діла. Василю Івановичу, заготуйте донесення, якнайясніше і якнайкоротше... Кого пошлемо з донесенням?

БУРМИСТЕНКО. Шаповаленка. Йому відома стежка...

РИКОВ. Послати негайно, до штурму.

КИРПОНОС. Резонно. *(Гукає)*. Гнєнний!

ГНЄННИЙ. Я слухаю, Михайле Петровичу.

КИРПОНОС. Кличте Шаповаленка з розвідниками.

ГНЄННИЙ *(виходить)*. Єсть, кликати.

ТУПИКОВ. Написав. *(Подає КИРПОНОСУ)*.

КИРПОНОС. Ознайомтесь, Михайле Олексійовичу.

БУРМИСТЕНКО *(швидко прочитає)* Коротко і ясно.

ГНЄННИЙ *(з ним РОЗВІДНИКИ)*. Розвідники, товаришу командуючий.

КИРПОНОС. Підійдіть ближче, товариші. *(Підходять)*. Військова рада доручає вам, товариші, державної ваги завдання. *(РОЗВІДНИКИ мимоволі витягаються перед командуючим)*. Будь-що треба непомітно вийти з оточення і потрапити в розташування наших військ. Чи готові ви до цього, товариші?

Мовчанка. РОЗВІДНИКИ переглядаються, хилють голови.

БУРМИСТЕНКО. Завдання настільки важливе, що ви не маєте права навіть загинути, а тим більше...

ШАПОВАЛЕНКО. Розуміємо, товаришу член Військової ради.

РОЗВІДНИКИ. Розуміємо...

ШАПОВАЛЕНКО. Будь-яке завдання, товаришу командуючий, виконати ми готові, чи так, хлопці?

РОЗВІДНИКИ. Так!

ШАПОВАЛЕНКО. А чи пройдемо живі – обіцяти важко.

РОЗВІДНИК І. Важкувато...

КИРПОНОС. На війні життя бійцеві не гарантується. Але справжній борець не повинен думати про загибель. Ви зрозуміли?

ШАПОВАЛЕНКО. З такою поправкою ми згодні. Зробимо все, що тільки можна зробити, щоб виконати завдання. Чи так, хлопці?

РОЗВІДНИКИ. Так.

КИРПОНОС. Бойового щастя, успіху вам... *(РОЗВІДНИКИ рвучко козиряють, по-стройовому повертаються, виходять)*. Василю Івановичу, спорядіть розвідників.

ТУПИКОВ. Гарзд, Михайле Петровичу. *(Виходить)*.

БУРМИСТЕНКО. Я все думаю про той потічок. Якщо його не перекрили...

КИРПОНОС. Я теж про нього думав. Можливо, що потягнувся він від отого джерельця. Сидимо тут, п'ємо чудодійну водичку і не підозрюємо, що звідсіля починається котрась із українських рік... (Гукає). Антоніно!

ТОНЯ (виходить з палатки). Слухаю, товаришу командуючий!

КИРПОНОС. Як почувається генерал Потапов?

ТОНЯ. Трішки легше йому. Знизилась температура. Води все просить...

БУРМИСТЕНКО. Просить?

ТОНЯ. Не словами, самими губами просить. А вони – запечені... Мокру марлю прикладаю.

КИРПОНОС. А лікар...

ЛІКАР (заходить). Пробачте, трохи забарилася.

КИРПОНОС. Огляньте генерала.

ЛІКАР. Слухаюсь, товаришу командуючий. (Йде в палатку).

РИКОВ. Думав я собі, товариші, і прийшов до висновку. Михайле Петровичу! Вам треба йти з групою Шаповаленка.

БУРМИСТЕНКО. Молодчина, Євгене Павловичу! Як я про це не подумав?

КИРПОНОС (напівжартома). Спекатись надумали Кирпоноса, вже він вам не командуючий... Не вийде, піду разом з усіма, як і належить.

РИКОВ. Ми були б просто поганими вам друзями, коли б не вжили всіх заходів. “Вікно Шаповаленка” – то найвірніший вихід у світ.

БУРМИСТЕНКО. То чому ж не скористатись цим “вікном”?

КИРПОНОС. Через “вікно” підуть розвідники. Вікно є вікно, це не двері, в нього всі не протиснуться, а в розвідників державної ваги завдання. То ж не перевантажувати лазівку треба, а навпаки, відвернути будь-яку увагу від неї.

РИКОВ. Ми й не перевантажимо. А командуючого маємо вивести будь-що.

КИРПОНОС. Командуючий мав нагоду не раз вийти з оточення. Першим міг вискочити на авто, навіть пішки, не кажучи вже про літак. Але я волів бути зі своїми солдатами, своїми офіцерами і буду з ними до кінця. Так що не варто про це дискутувати.

ЛІКАР (виходить з палатки). Дозвольте доповісти? Пораненому значно легше, проявляється свідомість, але генерал Потапов безпорадний... Важка контузія...

ТУПИКОВ (заходить, чує ті слова). Генерала Потапова виноситиме група досвідчених розвідників. (Зиркає на годинника). Час наближається...

ЛІКАР (до КИРПОНОСА). Дозвольте оглянути...

КИРПОНОС. Я почуваюсь добре... Не турбуйтеся.

ЛІКАР (радо). Я можу йти?

ТУПИКОВ. Ні, майоре, ви зостанетесь при командуючому.

ЛІКАР (з мукою в голосі). На одну хвилинку... Я зараз повернусь.

КИРПОНОС. Йдіть, майоре. (ЛІКАР вибігає).

РИКОВ. Що з нею? Така витримана, хоробра жінка...

КИРПОНОС (дивиться на годинник). Ось і надійшов урочий час.

Присядьмо на хвилину за народним звичаєм. Подумаймо. *Розсідаються мовчазно, думають. Тим часом поступово наростають кроки, легкий шум йде по землі, строем проходять по авансцені бійці готові до бою, в плащпалатках, озброєні, ступають твердо, рішуче. Нарешті проходять.*

ТУПИКОВ. Оце і весь наш резерв, товариші.

КИРПОНОС. Що ж, без резерву неможливо, хоч малий, але резерв.

ТУПИКОВ. Хай буде при командуючому.

БУРМИСТЕНКО. Безумовно.

КИРПОНОС. Ви, Василю Івановичу, керуєте боєм, то ж глядіть, використовуйте на свій розсуд.

ТУПИКОВ. Кинемо туди, де намітиться прорив.

КИРПОНОС. Резонно. (Зводиться на милиці). Час, товариші мої, друзі дорогі. Потиснемо один одному руки.

БУРМИСТЕНКО. Щасливою хай буде мить...

Сплітаються руки, створюється дружнє коло, якийсь час дивляться пильно один одному в очі, не знаходять слів.

КИРПОНОС. Дозвольте обняти вас, Василю Івановичу, розцілувать, як брата. “Что день грядущий мне готовит?” Вибачайте, коли завинив перед вами...

ТУПИКОВ. Що ви, що ви, Михайле Петровичу, в думці не було такого.

КИРПОНОС. В цю грізну хвилину будемо відверті до кінця: в час розмови з Верховним ви подумали, що взяв на себе Кирпонос самочинно нездійсненне. Зрозумійте, дорогий друже, в ту хвилину я просто серцем відчув – мусимо тримати Київ, тримати скільки можна, всіма силами, хоч день, хоч два, але тримати, бо за Києвом стоїть Москва.

ТУПИКОВ. То було хвилиним. Відразу ж і сам збагнув, і як ви знаєте...

КИРПОНОС. Знаю. Ви – безстрашний і розумний воїн, і я щасливий, що доля нас звела до гурту і ми разом у такий грізний час.

ТУПИКОВ. Мені не легко було замінити на посту Максима Олексійовича Пуркаєва, але я прагнув бути достойним.

КИРПОНОС. Беріть міцно до рук нашу долю, генерале Тупиков. На жаль, не зможу вам в бою допомогти...

ТУПИКОВ. Зроблю від мене все залежне. (Гаряче обіймаються з КИРПОНОСОМ, потім БУРМИСТЕНКОМ, РИКОВИМ). Починаємо

рівно без чверті! (Рішучим кроком виходить, йому вслід дивляться товариші).

РИКОВ (*приступає до Кирпоноса*). Ще раз прошу вас, Михайле Петровичу, виходьте разом із групою Шаповаленка, а ми зробимо все, щоб від тієї долинки відвернуть увагу... Вступаючи у бій, хочемо знати, що зробили все можливе...

КИРПОНОС. Славна ви людина, Євгене Павловичу, недавно вас зустрів, а полюбив, як брата, як сина. Подумаю над вашими словами. А поки що – хай вам щастить у бою, мені так хочеться, щоб ви пройшли, бо такі люди, як ви, Риков, – надія нашої армії й Вітчизни.

Гаряче обіймаються, розхвильований РИКОВ виходить.

БУРМИСТЕНКО. Чудова людина... Більшовик...

КИРПОНОС. Ну ось, Михайле Олексійовичу... (*дивляться один одному в очі*). "Что день грядущий..."

БУРМИСТЕНКО. Ми ж оптимісти...

КИРПОНОС. Дорогий ви мій, не можу я в цей час вам не сказати – великої душі ви чоловік, мені було так легко і так радісно завжди із вами, зачарували ви мене, Олексійовичу, з першого знайомства. Спасибі вам за все, а коли щось не так, то суворо не судіть – Кирпонос теж людина...

БУРМИСТЕНКО. Мажорний у нас настрій, Михайле Петровичу, але видно й крицеві більшовики все ж застаються до кінця людьми з усім тим, що присуще для людини. Важко бути оптимістом... в розумінні байдужої людини до всього, коли тобі немає й сорока...

КИРПОНОС. Ви зовсім ще юнак, це я уже пожив на світі...

БУРМИСТЕНКО. Коли подумаю, то живу на світі один день, коли ж почну пригадувати – то за плечима вічність. Юнаком, ще не було вісімнадцяти, коли пізнався із людьми, для яких не існувало інших високих ідеалів за той, що Ленін людям дав. Я став більшовиком, став ним інтуїтивно, ще не знаючи глибин великої науки більшовизму, юнаком вийшов на шлях боротьби за людське щастя і радий, що в цей момент... в цю, можливо, найфатальнішу годину можу з гордістю сказати: в мене за плечима ні крихти сумніву, ні крихти неправди не знаю за собою. Скільки прожито – все віддано людям...

КИРПОНОС. Висловлюєте, друже, і мої думки...

БУРМИСТЕНКО. Дружина моя... Моя Галиночка така ж і до кінця віддана справі народній жінка. Тому спокійний за своїх синів... Коли нам доля вготувала і найгірше, коли перетне нам ворог дальший шлях – сини опісля нас житимуть і справу нашу далі поведуть. Михайле Петровичу! Ще ні разу не були ми на краю такої прірви. То ж не дивуйте цим словам, бо і я теж, як ви сказали правдиво, є людина. І я так шаную вас, людину, полководця, несхитного комуніста, більшовика, пишаюсь тим, що ми із вами разом. Давайте ж вірити, що і на цей

раз переможемо, що ми ще йтимем по життю, нищитимемо ворога і діждемось Перемоги. Бережіть себе, Михайле Петровичу.

КИРПОНОС. Спасибі за все вам, друже, і хай щастить вам у бою. *(Обіймаються, мовчки дивляться один одному в очі. БУРМИСТЕНКО стрімко виходить. Пауза).* Майоре Гненний!

ГНЕННИЙ *(тут як тут)*. Слухаю, Михайле Петровичу.

КИРПОНОС *(задумливо)*. Пішли... Всі пішли, майоре. Послав людей, а чи верну? Може й на... "Иль мимо пролетить она?" Хто те може знати...

ГНЕННИЙ. Така солдатська доля.

КИРПОНОС *(стрепенувсь)*. Така солдатська доля... А командирська? Легша? Важча у стократ! Знаєш, добре розумієш, що посилаєш людей, тисячі людей у вогонь, а посилаєш... Хтось подумає – яке кам'яне, яке холодне серце. Заглянув би він у те кипіння. Коли б можна було – сам-один би на бойовище вийшов, власне серце за всіх підставив, кожного солдата грудьми б своїми заступив.

ГНЕННИЙ. Рядовий боєць – теж собі командир, його груди теж надійні, а серце віддане Вітчизні.

КИРПОНОС. Мудрі слова, майоре.

ГНЕННИЙ *(зіщуливсь)*. Слова – звичайні, але від щирого розуміння... від душі.

КИРПОНОС. Не один пуд солі разом спожили ми, хлопче. Як мовиться, дай боже, дійти б нам до щасливого кінця.

ГНЕННИЙ. І дійдемо, у чому справа... *(Діловито)*. Михайле Петровичу, вже все готово. Ваші супровідники ждуть, хлопці – на підбір, а з медицини – майор медслужби... Ось тільки трохи прибарилась...

ТОНЯ *(підходить)*. Вона не спізниться... В Нінель Іванівни велике горе...

ГНЕННИЙ. В кого воно тепер мале?

ТОНЯ. Чоловіка свого зустріла... випадково. Від самого початку війни про нього не знала і раптом... Поклали на стіл пораненого, ноги йому гусеницею танка розчавило, ампутувала їх власними руками, глянула на оперованого, а то чоловік її...

КИРПОНОС. Гірка іронія долі.

ТОНЯ. Він – майже безнадійний. То ж вона місця собі не знаходить.

КИРПОНОС. Послухайте, сестричко... Ні, краще ви, Гненний, біжіть і передайте...

ЛІКАР. *(Іде засліплена горем)*. Майор Сатаєва прибула у ваше...

КИРПОНОС. Майор Сатаєва! Дорога Нінель Іванівно! Даремно ви лишили пораненого чоловіка. Негайно повертайтеся...

ЛІКАР. Буду з вами, товаришу командуючий.

КИРПОНОС. Мусите бути з ним...

ЛІКАР. Він... щойно... *(закриває лице руками)*.

КИРПОНОС (*пауза*). Будьте мужньою...

В цей час на авансцену строевим кроком вихитується КАПЕЛЬМЕЙСТЕР, за ним – БУНЧУЖНИЙ, за БУНЧУЖНИМ – ОРКЕСТРАНТИ. У руках кожного – інструмент, за плечима – гвинтівка, на поясах – гранати. КАПЕЛЬМЕЙСТЕР хвацько козирає, КИРПОНОС відповідає. ОРКЕСТР проходить.

ГНЕННИЙ. Генерал Потапов прийшов до пам'яті.

КИРПОНОС (*радо*). Я хочу його бачити! (*Хоче стати на ноги*).

ГНЕННИЙ. Одну хвилику. (*Виходить*).

КИРПОНОС (*до лікаря*). Вас зовуть Нінель Іванівна? Як незвично називати отак у цих умовах. Хто був ваш чоловік?

ЛІКАР. Інженер. З Донбасу ми... Він – на заводі, я в лікарні заводській...

КИРПОНОС. Зруйноване і надовго людське щастя. Я – кадровий військовий, а коли б ви знали, як ненавиджу війну.

ЛІКАР. Тих, хто збурює у світі війни, задалегідь треба знищувати.

КИРПОНОС. Завершиться оця страхітлива війна, зникне навечно фашизм і людство більше ніколи і нікому не дозволить накликати війни. Люди житимуть у мирі... Пам'ятайте свого друга...

ЛІКАР. Скільки й житиму...

КИРПОНОС. Я попрошу вас супроводжувати генерала Потапова...

ЛІКАР. Велено бути при вас...

КИРПОНОС. Генерал Потапов... поранений, важко контужений. Ви ж добре знаєте, хто такий Михайло Іванович Потапов? Це така славна, така геройська людина, такий бойовий генерал, що фашисти духу його боялись. Чули ж, якою славою покрила себе наша П'ята армія? І все то генерал Потапов. Ні-ні, дорога Нінель Іванівна, ми його мусимо обов'язково вберегти.

ЛІКАР. Ви теж поранений.

КИРПОНОС (*відмахується*). В мене – звичайна подряпина. З такими ранами тільки ходити в атаку. Вперед стрибатимеш, а назад не побіжиш...

ЛІКАР. Ви вмієте жартувати. То добре, що в такий час... тільки я вам не дозволю ходити в атаки. І про костури теж поки що забудем!

КИРПОНОС. Признатись щиро – не запідозрював, що у тендітної... у тендітного майора такий вольовий характер.

ЛІКАР. (*пом'якшено*). А як же, ми теж командний склад, майори, хоч і...

КИРПОНОС. Майори то й мусите знати, що в армії належить старших за званням слухатись.

ЛІКАР. По-перше, для нас, медиків, поранений, навіть командуючий уже не начальство, а пацієнт, а по-друге: маю суворий наказ товариша Тупикова...

КИРПОНОС. Як старший за званням, цей наказ маю право відмінити...

Входить ГНЕННИЙ, з палатки міцні і молоді солдати виносять на носилках ПОТАПОВА.

ГНЕННИЙ. Товаришу...

КИРПОНОС (*жестом зупиняє доповідь*). Покладіть ось тут...

(Уважно вглядається в запеленатого бинтами генерала).

Михайле Івановичу! Як почуваетесь?

ПОТАПОВ (*пробує відповісти*). Вибув...

КИРПОНОС. Дорогий мій, генерали з строю не вибувають. Помовчте, друже, прошу вас, не стомлюйте себе. Я радий, що чуєте мене...

ПОТАПОВ ледь хитає головою.

КИРПОНОС. Починаємо атаку, генерале. На штурм ідемо, чуєте, Михайле Івановичу? Ми обов'язково прорвемо вороже кільце і вийдемо. Як не раз виходили. Під Коростенем і Малиним, під Києвом, не забули? А головне, Михайле Івановичу, що ворожі полчища на південь повернули, на Москву упар послабився. Лише б Москва встояла, а ми вже якимось... Зараз сигнал подадуть, хвилина-друга і штурм. Вас винесуть оці славні наші воїни, не турбуйтеся, винесуть, ще ми з вами повернемось у лави атакуючих...

ПОТАПОВ енергійніше крутить головою.

ГНЕННИЙ (*зиркнув на годинник*). Товаришу командуючий...

КИРПОНОС (*зиркає й собі. Зводиться на костури, схиляється над ПОТАПОВИМ, цілує його, поправляє на голові закривавлений бинт*). А тепер – в атаку... (*ПОТАПОВА виносять. ЛІКАР вагається, зоставатись чи йти*). Товаришу майор медичної служби! Вважайте, що попередній наказ відмінено. Ось так, хоч і жаль з вами розлучатись.

ЛІКАР. Вам буде необхідна моя допомога, товаришу генерал-полковник.

КИРПОНОС. Подумаймо спочатку про тих, кому допомога необхідніша. І ще одне, між нами... Послухайте мене, дорога Нінель Іванівно, вже не як командуючого, а як батька, як старшого товариша: коли складуться вкрай важкі умови – звертайтеся до селян, – наші люди, ризикуючи власним життям, порятують поранених.

ЛІКАР. Я вас розумію, товаришу командуючий.

КИРПОНОС. Виконуйте наказ.

ЛІКАР. Єсть, виконувати наказ. Прощайте, Михайле Петровичу.

ЛІКАР виходить. На сцені КИРПОНОС і ГНЕННИЙ.

ГНЕННИЙ. Геройська жінка...

КИРПОНОС. На таких і тримаємось. Не лише в мирні дні, і в часи лихоліття. (*Пауза*). Ну, що ж, майоре, пройшли ми з вами стільки шляхів-доріг, проскочимо і цю? Крізь вогонь...

ГНЕННИЙ. Проскочимо, не вперше, Михайле Петровичу. Сьогодні ви все повторяєте: пройдем крізь вогонь.

КИРПОНОС. Не мої слова. Вони мені чи наснилися, чи примарилися. У них такий могутній зміст...

ГНЕННИЙ *(діловито)*. Пройдемо й крізь вогонь. Хлопці підбрались хоробрі, бувалі, винесуть. А на костурах плигати ризиковано, нога не казенна, її треба берегти.

Шугонула вгору червона ракета, за нею – біла, а вслід – зелена.

КИРПОНОС *(зняв кашкета)*. Почалося...

ГНЕННИЙ *(вбігає)*. Гей, хлопці!

І враз на горі вдарили гармати, міномети, засікли кулемети і автомати, злились в один зловісний мотив. І над усім тим злетів могутній мотив, народжений війною. Оркестр штабу Південно-Західного фронту піднімав, підохочував, кликав у бій оточених.

КИРПОНОС *(звівся на ноги, став на милиці, збиравсь плигнути вперед і занімів)*. Ого, здається, ніженько моя, ти відходила...

Бій наростає, рвуться міни, все ближче й ближче. І ось та, фатальна, зблиснула за спиною в КИРПОНОСА, розсіяла осколки навсібіч. І впав КИРПОНОС навznak, як підкошений.

ГНЕННИЙ *(вбігає)*. Лікаря!

НІНЕЛЬ ІВАНІВНА *(вбігає)*. Що трапилось? *(Припадає до грудей, кам'яніло слухає хвилину, стомлено зводиться на ноги. Похитуючись йде на авансцену.*

ГНЕННИЙ *(кричить)*. Неправда! Михайле Петровичу! *(Припадає до грудей)*. Михайле... *(Зводиться на ноги, скидає пілотку, кам'яніє, хилється голови солдатські)*.

ГНЕННИЙ схиляється над убитим, знімає Золоту Зірку, ордени, документи загортає в хустину. Обережно кладуть командуючого на носилки, піднімають вгору. В мінливих поблисках передсвітання ви-мальовується білосніжний профіль ПОЛКОВОДЦЯ. Оркестр грає "Народную войну", тільки все менше і менше чується в оркестрі труб, вже лише кілька відчайдушно кличуть до бою, ось дві, а згодом самий бас, важко зітхнувши, замовкає. Розпливається, тане, зникає в темряві профіль полеглого.

ЛІКАР *(стоїть закам'яніло, простягає руки чи то до неба, а чи до глядачів у залі)*.

Бій ущухає, віддаляється, повільно розгорається ранок, освітлюється м'яким світлом сцена, з поранених дерев сиплеться жовкле листя, джерельце джурчить, а на темному фоні застигла постать СОЛДАТА, що рветься в атаку, тримаючи наперевіс гвинтівку. Можливо, ця постать і стала моделлю скульптору, який творив у наш час меморіал у Шумейковому гаю.

Додаток

Зміст випусків збірника “Література та культура Полісся” 1990-2004 рр.

1990

Випуск 1. Ніжинська вища школа (1820–1990)

Ніжинська гімназія вищих наук (1820-1832)

Вступні статті до випусків – Г.В.Самойленка

Михальський Е. Н., Самойленко Г. В. Основание Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине	6
Бобырь А. В. Из истории Нежинской и Новгород-Северской гимназии	35
Киченко А.С. Нежинская гимназия и формирование представлений Гоголя о русской культуре	37
Маремпольский В. Відлуння Ніжинського періоду	38
Якубина Ю. В. О преподавании курса словесности в Гимназии высших наук князя Безбородко	40
Матюхова Г. А. Роль педагогики сотрудничества в формировании личностных установок и эстетических идеалов Гоголя-гимназиста	41
Кричевская К. Граф Г.А. Кушелев-Безбородко – издатель и редактор журнала “Русское слово” (1859–1862 гг.)	43

Ніжинський історико-філологічний інститут. Проблеми розвитку літературознавства, історії та лінгвістики

Белая А. С. Из истории лингвистических исследований в Нежинском историко-филологическом институте (наследие А.С. Будиловича)	48
Добродомов И. Г. А. С. Будилович и проблемы народной школы в дореволюционной России	50
Стрелкова Н. М. Вопросы морфологической структуры слова в работе А.С. Будиловича “Анализ составных частей славянских слов с морфологической точки зрения”	51
Евсеев Ф. Т. О научной и учебной деятельности Г.А. Ильинского в Нежинском историко-филологическом институте	52
Амбокадзе Л. С. Вопросы изучения былин в работах М. Н. Сперанского	54
Киричок Г. А. М.Н. Сперанский о Гоголе и Нежинской школе	55

Дятлов В. А. Научно-педагогическая деятельность В. К. Пискорского в Нежинском историко-филологическом институте	57
Пінчук Т. Д. Педагогіка в Ніжинському історико- філологічному інституті	59
Костенко І. П. Революційно-демократичний рух у Ніжинському історико-філологічному інституті (1905–1907 рр.)	61
Данилов В. В. Воспоминания о Нежинской гимназии конца XIX ст.	63
Вихованці Ніжинської вищої школи дореволюційного часу і їх творча спадщина	
Гулак А. Н. П.Г. Редкин и украинская культура (К истории вопроса)	77
Сокольська М. Г. Учений із світовим ім'ям (Ю.Ф. Карський)	78
Зеленько А. С. Ю. Ф. Карський про українсько-білорусько- російсько-польські взаємодії	80
Озаровський О. В., Долгов Ю. С. Формирование русского литературного языка как совокупности определенных качеств и свойств в концепции Е. Ф. Карского	81
Козак Р. В., Марчук Л. Н. К вопросу об изучении Е. Ф. Карским синтаксиса древнерусских летописей	83
Корчиц М. А. Конструкции с быть в “Белорусах” Е. Ф. Карского: структура, значение, функция	84
Ринберг В. Л. П.О. Потапов – воспитанник и последователь Нежинского филологического направления	85
Кочерган М. П. Вопросы лексикологии в лингвистическом наследии П. О. Потапова	87
Волков А. Р. Діяльність Р. М. Волкова на царині української фольклористики	88
Ніжинська вища школа після революції	
Смирнов А. А. Профессор Нежинского института В. И. Резанов (1867–1936) как историк литературы	94
Карпек А. А. Из воспоминаний о Нежинском институте 20-х годов	95
Бойко О. Д. Здійснення українізації Ніжинського інституту народної освіти (1823–1926 рр.)	102
Ткаченко В. В. Краєзнавча діяльність Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури й мови у 20-х рр.	103
Коваленко А. Б. М. Н. Бережков – историк и краевед	104
Сахненко Л. О. М. Ф. Даденков – випускник Ніжинського історико-філологічного факультету	105
Сердюк П. О. Поезією зачаровані (з життя літстудії інституту)	106

**Письменники – випускники Ніжинської вищої школи
та їх творчість**

Михед П. В. Писатели Нежинской литературной школы в суждениях и оценках В. Г. Белинского	111
Кривонос В. Ш. Гоголь и традиции древнерусской культуры	112
Жаркевич Н. М. “Вечера на хуторе близ Диканьки” Н.В.Гоголя в литературно-критической интерпретации 50–70-х годов	113
Коваленко В. Г. Особенности лексического состава повести Н. В. Гоголя “Сорочинская ярмарка”	115
Слюсарь А. А. Жанровые особенности рассказов “Вечер накануне Ивана Купала” Н. В. Гоголя и “Гробовщик” А. С. Пушкина	116
Мусий В. Б. Изображение казачества в произведениях Н. Гоголя и Н. Кукольника	117
Сенько И. М. Функции собственных имен в исторических повестях Гоголя	118
Чумак Т. М. Фольклорные истоки повести Н. В. Гоголя “Страшная месть”	120
Арват Н. Н. Художественное время в повести Н.В.Гоголя “Страшная месть”	122
Нещерет Е. И. Гиперболизация в повести Н.В.Гоголя “Пропавшая грамота”	123
Переверзева Н. А. Некоторые принципы выявления символической образности в прозе Гоголя (“Вий”)	124
Сидоренко В. А. Категория художественного времени в повести “Невский проспект” Н. В. Гоголя	126
Ивасенко Л.А., Колмогорцева Н. М. Модальная структура текста повести Н. В. Гоголя “Невский проспект”	127
Денисов В. Д. “Портрет” Н. В. Гоголя и русская повесть о художнике начала 1830-х гг.	128
Донцу Н. Ф. Метонимия в Петербургских повестях Н.В.Гоголя как закономерный элемент стиля автора	130
Гончаров С. А. “Внешний” и “внутренний” человек Н.В.Гоголя и философия Г. Сковороды (эстетика слова и моральная философия)	131
Клыпа Н. И. Изобразительные функции сложных субстантивных словосочетаний в поэме Н. В. Гоголя “Мертвые души”	133
Букарева А. Н. Употребление и функции деепричастий и деепричастных оборотов в поэме Н.В. Гоголя “Мертвые души”	135
Кривошей Н. И. Антропонимы в поэме Н. В. Гоголя “Мертвые души”	136
Живоглядов А. А. Образная реконструкция ономастикона гоголевских произведений	138
Волкова Л. П. Сколько главных героев в комедиях Гоголя?	139

Гетьман И. М., Кузьмина А. И. Художественные произведения Н. В. Гоголя как прецедентные тексты	141
Гетьман Л. И. Особенности гоголевских заголовков	143
Шаповалова Л. И. Прагматические номинации адресата речи в произведениях Н. В. Гоголя	144
Мельниченко О. Г. Жест в творчестве Н. В. Гоголя	145
Маевская Т. П. Гоголь-гимназист в “Путимце” Н.С.Лескова	147
Сидоренко О. О. До проблеми виховання особистості у прозі Гоголя, Куліша, Панаса Мирного	148
Олійник В. М. М. В. Гоголь і М. П. Драгоманов	149
Черников И. Н. Мережковский и Гоголь	150
Доманский В. А. Гоголевские традиции в романе М. Булгакова “Мастер и Маргарита”	152
Яблоков Е. А. Традиции Н. В. Гоголя и творчество А.П.Платонова (“Мертвые души” и “Чевенгур”)	153
Лиюкумович Т. Б. Гоголевские традиции в трилогии Якуба Коласа “На росянах”	154
Шошура С.Н. Гоголевские традиции в романе М.А.Шолохова “Поднятая целина” (мотив возмездия)	155
Чернов Б. А. География в жизни и творчестве Н. В. Гоголя	156
Петровская С. С., Черников И.Н. “Драматическая фантазия” Н.В.Кукольника “Торквато Тассо”: жанровые и стилистические особенности	158
Аркадьева Т. Г. Специфика семантического объема слова в исторической прозе Н. Кукольника	159
Грязнова А. Т. Лексико-семантическая организация текста повести Н. В. Кукольника “Психея”	160
Проничев В. П. О синтаксических конструкциях, передающих особенности разговорной речи, в драматических произведениях Н. Кукольника	162
Волочай М. П. Образность разговорных фразеологических единиц в художественном тексте (на материале произведений Н.В.Кукольника)	163
Кобернюк П. М., Кобернюк Т. Г. Є. П. Гребінка у боротьбі за народну освіту	164
Журавльова Н. М. Є. П. Гребінка і питання розвитку української мови	166
Міхно О. А. Євген Гребінка у сучасній йому критиці	167
Неділько Г. Я. Образ Богдана Хмельницького у поемі Є. Гребінки “Богдан” і в творах Т. Шевченка	169
Мостова Л. Б. Фольклорні мотиви в творчості Є.П.Гребінки	170
Белоусова Н. К. Є. П. Гребенка и Д. В. Григорович	172
Нагорная Н. М. Є. П. Гребенка и Ф. М. Достоевский (“Петербургская сторона” и “Петербургская летопись”)	173
Охріменко О. М. Фольклоризм поезії В. Забіли	174

Мозолюк О. М. Народнопісенні елементи в поезії Віктора Забіли	175
Калашник В. С., Савченко Л. Г. Мовностилістичні особливості лірики Віктора Забіли	176
Чугуй О. П. Драматургічні елементи в ліриці В. Забіли	177
Михед Т. В. Жанровые особенности повестей Я. де Бальмена	178
Серета В. Т. Фольклорні джерела стилю українських поезій О. Афанасьєва-Чужбинського	179
Мужеловська Л.В. Народнопісенні джерела поезій О. Афанасьєва-Чужбинського	180
Статєєва В. І. Роль Л. І. Глібова в розвитку й поширенні українського слова (до історії видання “Черниговского листка”)	182
Майборода А. В. До проблеми категорії “образу автора” в байках Леоніда Івановича Глібова	184
Ілляшенко М. А., Сірик В. М. Функціонування прислів’їв та приказок у байках Л. І. Глібова	185
Неділько О. Д. Лексико-семантичні особливості мови байок Л. Глібова	186
Міхальчук Т. Р. Францішак Багушэвіч аб нацыянальнай мове	188
Прашкович Л. И. К вопросу о языке и стиле поэзии Ф. Богушевича	189
Іванов В. П. Особенности языка Францишка Богушевича	190
Олехнович Н. Н. Фразеология Ф. Богушевича в системе белорусского языка	191
Астаф’єв О. Г. Образ автора в циклі Ф. Богушевича “Песні”	193
Куликова З. М. М. В. Гербель – перекладач і популяризатор творів українських письменників	194
Костюк Б. О. М. В. Гербель і перші переклади Т.Г.Шевченка на болгарську мову	195
Гориславець В. І. Франко та О. Кониський	196
Гадзинський О. Є. Вплив поезики неокласиків на творчість М. Сайка	198
Будівський П. О., Пінчук Т. С. Роман Юрія Збанацького “Червона роса” з огляду композиції	199
Кобилянська М. Ф. Кобилянський І. Ю. Парцельовані конструкції у мові творів Ю. Збанацького	200
Кочерган Ю. Ф. Образ природи і тема любові до рідної землі в художньому мисленні Є. Гуцала	201
Мисливець Н. М. Комічне у трилогії Євгена Гуцала “Позичений чоловік”, “Приватне життя феномена”, “Парад планет”	202
Ковальчук О. Г. Роман Є. Гуцала “Позичений чоловік” у контексті стильового розвитку української прози 70-х років	204

Віняр Г. М. Позасловникова лексика та способи її творення у прозі Є. Гуцала	205
Коломієць Л. І., Шелемеха Г. М. Способи створення зорового образу в новелах Є. П. Гуцала	206
Бойко В. М. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у творах Євгена Гуцала	207
Вербицька О. А. До специфіки створення образності мови Євгена Гуцала	208
Сікорська З. С., Терновська Т. П. Лінгвостилістичний аналіз новели Є. Гуцала “Пісня про мить”	209
Крутиус В. П. Таїсія Шаповаленко: початок творчого шляху	210
Пугач В. М. Про деякі особливості вживання предикативних форм на -но (-ено), -то у творах молодих письменників Чернігівщини	211
Арват Ф. С. Ніжинський педагогічний інститут і перебудова	212

1991

Випуск 2. Літературні регіони Полісся та видатні його представники

Самойленко Г. В. Полісся та проблеми регіонального вивчення літератури	3
Літературні регіони Полісся та видатні його представники	
Марисова И. В. Поэтизация природы в “Слове о полку Игореве”	20
Моисейчик А. А. Региональные особенности брестско-пинского Полесья в литературе	22
Гулак А. М. П. Я. Лукашевич в критиці В. І. Даля (до історії питання)	24
Самойленко С. Г. Нежинский товарищ Н. Гоголя (Н.Я.Прокопович)	32
Мацапура В. И. Полесье в творчестве Антония Погорельского	43
Агаева Т. И. К вопросу о влиянии гоголевского мифа о Петербурге на творчество Е. Гребенки	45
Нагорная Н. М. “Физиологический очерк” или “Воскресный фельетон”? (Е. П. Гребенка и Ф. М. Достоевский в 40-е годы XIX века)	51
Михед П. В. В. Г. Белинский о писателях нежинской литературной школы	57
Орехова Л. А. Авторский лик или фантазия? (И.С.Тургенев и его повесть “Поездка в Полесье”)	62

Маевская Т. П. Литературные памятники Дмитрию Алексеевичу Лизогубу (С. М. Степняка-Кравчинского и Л. Н. Толстого)	68
Маремпольський В. Ф. Образи запорожців-січовиків у романі П. Куліша “Чорна рада”	74
Хом’як Т. В. Трагічне як героїчне в малій прозі Грінченка (на прикладі оповідання “Олеся”)	78
Коцюбинський Ю. Р. М. Коцюбинський та чернігівська “Громада”	80
Бойко Н. І. Синонімічні фігури повісті М. М. Коцюбинського “Фата моргана”	85
Самойленко Г. В. Спадщина М. Коцюбинського в роки Великої Вітчизняної війни	86
Олійник В. М. Письменники Полісся у сприйманні та оцінці Т. Романченка	93
Гориславець В. І. Фольклорно-етнографічні зацікавлення О. Кониського	100
Михед П. В. Р. М. Волков и В. И. Резанов	105
Журавльова Н. М. П. Г. Тичина і народна пісня	109
Безобразова Л. Л. Мовний синкретизм як художній засіб у ранніх творах П. Тичини	112
Ковальчук О. Г. Мемуари як спосіб самопізнання (особливості формування духовного світу героя у повісті О. Довженка “Зачарована Десна”)	118
Пугач В. М. Про деякі семантичні та стилістичні особливості предикативних форм на -но (-ено), -то у літературних казках В. Короліва-Старого	124
Лебедзеу У. А. Палескія раманы Георгія Марчука	126
Барабаш С. Г., Бондаренко Г. С. До питання про поетику пісенного світу Олекси Ющенка	127
Астаф’єв О. Г. Поетична творчість Дмитра Іванова	129
Смаль І. В. Культурно-інформаційний потенціал рекреаційної системи Чернігівської області	133

1992

Випуск 3. М.В. Гоголь – випускник Ніжинської гімназії вищих наук та його творчість

М. В. Гоголь у Ніжинській гімназії

Самойленко Г. В. Ранній період творчества Н. В. Гоголя	5
Жаркевич Н. М. Н. В. Гоголь и И. Г. Кулжинский (к вопросу о становлении исторических взглядов)	25
Денисов В. Д. Ученик-учитель (к истории взаимоотношений Гоголя и Кулжинского)	32

Вивчення спадщини М. В. Гоголя на сучасному етапі

Євсєєв Ф. Т. Об источниках “Славянской мифологии”	
Н.В.Гоголя	36
Карташова И. В. О романтизме Гоголя (“Вечера на хуторе близ Диканьки”)	48
Ключко Л. В. Стилистические функции однородных членов предложения в “Вечерах на хуторе близ Диканьки” Н. В. Гоголя	60
Коваленко В. Г. О лексическом своеобразии повести Н.В.Гоголя “Старосветские помещики”	65
Чумак Т. М. Традиции украинских исторических песен “про зраду” и “поруйнування” (уничтожение) Запорожской Сечи в повести Н. В. Гоголя “Страшная месть”	73
Кирилюк З. В. “История русов” – источник незавершенного романа Н. В. Гоголя о нежинском полковнике – гетмане Остриянице	76
Гончаров С. А. Некоторые проблемы интерпретации гоголевского текста	85
Агаева Т. И. Гоголевский миф о Петербурге	88
Арват Н. Н. Синтаксические доминанты повести Гоголя “Портрет”	94
Сидоренко В. А. Художественное время в повести “Нос” Н. В. Гоголя	110
Панфилов М. П. Структурно-содержательные характеристики прозаического монолога повестей Н. В. Гоголя	114
Александрова И. В. Литературный генезис образа лжеца в “Ревизоре” Н. В. Гоголя (Н. В. Гоголь и А. А. Шаховской)	120
Бассак Т. Ф. Паралингвистическая ситуация в произведениях Н.В.Гоголя как отражение национальной украинской жестовой специфики	126
Шульженко В. Г. Литература в духовном становлении подростка (к изучению жизни и творчества Н.В.Гоголя в школах Черниговщины)	133
Лиюкумович Т. Б. Традиции гоголевской сатиры в дореволюционном творчестве Янки Купалы	137
Арват Ф. С. Перші переклади творів М. В. Гоголя на українську мову	138
Арват Ф. С. М. П. Старицький як перекладач	150
Новикова М. А., Шама И. Н. Космическая символика Н.В.Гоголя и ее передача в переводе (“Ночь перед Рождеством”)	161

1994

Випуск 4. Наука, архітектура, живопис, театр Ніжина: до 1000-ліття заснування міста

Самойленко Г. В. Проблеми вивчення культури Ніжина	3
---	---

Сторінки наукового життя Ніжина

Ковальчук О. Г. Особливості трактування поняття “серце” у філософській спадщині Х. Екеблада	12
Самойленко А. Г. Нежинский период деятельности Н.Х.Бунге (1845-1850)	16
Шевченко В. М. З історії статистико-етнографічних досліджень О. Русова на Ніжинщині	26
Зільберман Е. Л. Маловідомі сторінки життя С. П. Корольова	30
Бойко О. Д. Ніжинська науково-дослідна кафедра історії, культури і мови в історичному контексті 20–30-х рр.	38
Бойко В. М., Бойко О. Д. Досвід та уроки діяльності Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури і мови по здійсненню політики українізації	47
Качуровський І. Життєвий і творчий шлях Петра Одарченка	53
Костенко І. П. Доцент І. Я. Павловський: життя та доля	56
Емельянов В. М. З когорти нескорених: професор Є.А.Рихлик	59
Левченко Н. О., Литвиненко Л. І. Музей рідкісної книги ім. Г.П.Васильківського	63

Мистецьке життя Ніжина

Самойленко С. Г. Розвиток мистецтва в Ніжині у XVIII столітті	69
Качалова Т. В. Побутування весільного обряду у місті Ніжині	87
Самойленко С. Г. Великое достояние художественной культуры: картинна галерея у Ніжинському пед. інституті	92
Самойленко Г. В. Творчий пошук триває : актриса Т.В.Коршикова	104
Евстафьева Е. Н. Под крылом Мельпомены	108

Церква і церковні діячі

Дьяков В. А. Эпистолярное наследие Лазаря Барановича как источник изучения его церковно-политической деятельности	115
Астаф'єв О. Г. Стефан Яворський у Ніжині	134
Симоненко В. І. УАПЦ в Ніжині	143

Качанівка

Кожедуб М. В. До питання історії Качанівської садиби	148
Міщенко Р. В. В. В. Тарновський (молодший) – меценат, колекціонер, ліберально-громадський діяч другої половини XIX ст.	151

1994

Випуск 5. Марія Заньковецька як театральний та громадський діяч України: до 140-річчя від дня народження

Самойленко Г. В. Марія Заньковецька і театральне життя Ніжина	3
--	---

Галабутська Г. М. Марія Заньковецька і Микола Садовський	57
Тобілевич Б. П. М. К. Заньковецька і П. К. Саксаганський	62
Бабанська Н. Г. Творчі взаємини Марії Заньковецької і Бориса Грінченка	65
Білецька Л. К. М. Заньковецька у творах І.К.Карпенка-Карого	70
Лемещенко Г. С. Релігійні мотиви в сценічній творчості Марії Заньковецької	72
Шев'якова К. С. М. К. Заньковецька і вчені	78
Томашпольська Л. І. М. Заньковецька на захисті репресованих	85
Владимирова Н. В. 25-літній ювілей сценічної творчості М.К.Заньковецької очима кореспондентів газети "Рада"	88
Піскун В. М. Симон Петлюра про Марію Заньковецьку	90
Голота В. В. М. Заньковецька і театральна освіта в Одесі (1915–1927)	93
Малахатко Л. І. Марія Заньковецька й українська поезія 20-х рр.	95

1995

Випуск 6. Ніжинська вища школа і проблеми розвитку освіти, науки, літератури

Ніжинська вища школа: проблеми освіти, науки

Михальський Е. Н. В.Г.Кукольник и его роль в становлении Гимназии высших наук кн. Безбородко	1
Любченко В. Г. Науково-педагогічна діяльність І.С.Орлая в Ніжині	23
Киченко А. С. Нежинская Гимназия высших наук и культурные традиции начала XIX века	33
Кирилюк З. В., Жаркевич Н. М. К проблеме создания летописи жизни и творчества Н.В. Гоголя	35
Мишуков О. В., Вольский С. Б. Проблема историзма в эпистолярном наследии Н.В. Гоголя-гимназиста	42
Супронюк О. К. Из разысканий о Н. Ю. Артынове, авторе воспоминаний о Н.В. Гоголе и Н.В. Кукольнике в Нежинской гимназии	44
Давиденко Ю. Н. К.Базили и его очерки о Ближнем Востоке	48
Ковальчук О. М. М.О. Лавровський – реформатор вищої школи у Ніжині	54
Карпенко М. А. М.А. Максимович и Нежинская филологическая школа: к проблеме творческих связей и полемических взаимодействий	58

Белая А. С. Роль Нежинской высшей школы в развитии лингвистических традиций	80
Таран Л. В. Об эволюции методологических основ французской, русской и украинской историографии (70-е гг. XIX – нач. 30-х гг. XX в.)	84
Самойленко О. Г. Розвиток історичної науки в Ніжині в XIX – 1-й чверті XX ст. (історико-бібліографічний огляд)	90
Моціяка П. П. Ніжинська сторінка життя і діяльності В.К.Піскорського	108
Самійленко О. Г. Є.М.Щепкін – видатний вчений-історик, педагог та громадський діяч	114
Падун Н. О. Педагогічні погляди П.О.Заболотського	120
Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа у зв'язках із зарубіжжям	126
Ростовська О. В. Участь викладачів і студентів Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородько в національно-демократичних перетвореннях 1917 р.	136
Кондрашов В. Ф. Події 1933 р. в Ніжинській вищій школі	139
Марисова І. В. Орнітологія в Ніжинській вищій школі	141

Мистецтво, освіта та література Полісся

Самойленко С. Г. Монументальне мистецтво Ніжина у XVIII	144
Сидоренко Т. О. Місцеві дослідники творчості І.Величковського	150
Демченко Т. П., Оніщенко В. І. Земські діячі Чернігівщини у боротьбі за впровадження української мови в початковій школі	153
Зільберман Е. Л. Маловідомі сторінки життя Феддерсів	160
Забарний О. В. Образ сучасника в творах студійців Ніжинського педагогічного інституту (1970–1990)	174
Дробот П. М. Про вірші Анатолія Шкуліпи	181
Пригоровський В. М. Газета “Ніжинський вісник”	190

1996

Випуск 7. Випускники Ніжинської вищої школи і їх творчість: до 175-ліття заснування інституту

Коваленко В. Г. Произведения Н.В. Гоголя – источник народоведения	3
Сенько И. М. Смысл названия цикла повестей “Вечера на хуторе близ Диканьки”	8
Нещерет Е. И. Интенсивность и семантическая структура повестей Н.В. Гоголя (на примере сборника “Миргород”)	11
Дуб Л. М. Тематические группы антропонимов и их стилистические функции в текстах повестей Н.В. Гоголя “Миргород”	16

Зеленский А. Г. Мифопоэтика повести Н.В. Гоголя “Страшная месть”	19
Поддубная Р. Н. Таинственный круг Хомя Брута (фольклорные и литературные параллели)	21
Кириллюк З. В. Творческое осмысление народного поверья в произведениях А.Пушкина, Н.Гоголя, О.Сомова	35
Арват Н. Н. Ритм в повести Н.В Гоголя “Тарас Бульба”	43
Андреева Я. Ф., Арват Н.Н. Употребление кolorативных прилагательных в повести Н.В. Гоголя “Тарас Бульба”	62
Денисов В. Д. О генезисе исторического фрагмента “Кровавый бандурист” Гоголя	74
Агаева Т. И. Мифологизация мечтателя в петербургских повестях Н.В. Гоголя.	79
Морозов Ю. Г. Художественное время в повести Н.В.Гоголя “Нос”	84
Каталкина В. В. “Невский проспект” как пролог Петербургского цикла Гоголя	86
Агаева Т. И. Миф о самозванце в гоголевском Петербургском тексте	91
Ковальчук О. Г. Страх як спосіб організації суспільного життя (комедія М.Гоголя “Ревізор”)	99
Михед П. В. Гоголь и Сильвио Пеллико	103
Поддубная Р. Н. Музыкальное звучание фантастического мира (опыт Гоголя в литературной судьбе мотива)	113
Маевская Т. П. Чехов во владениях царя степи – Гоголя	130
Свербилова Т. Г. Рецепция гоголевского начала в русской литературе 60–70-х годов XIX века и роман-хроника Н.С.Лескова “Соборяне”	135
Гаврикова И. Ю., Михеев В. О. К вопросу о гоголевской традиции в русском символизме	137
Московкина И. И. Сюжетная ситуация встречи с прекрасной незнакомкой в “Невском проспекте” Гоголя и “Дневнике Сатаны” Л. Андреева	139
Зибко Т. М. Н. Гоголь в оценке В. Ходасевича	142
Гудошник О. В. Опыт типологического анализа бесовства в русской литературе XIX – XXвеков (Н.В.Гоголь “Вий” и М.И. Цветаева “Молодец”)	146
Вишневская Г. П. Традиции Гоголя в творчестве Булгакова	149
Дубравин В. В. Методологические предпосылки анализа музыкально-сценических произведений на сюжеты Н.В. Гоголя	151
Кузьмич О. М., Масицька Т. Є. Поэтика байок Є.П. Гребінки	154
Неділько О. Д. Народнорозмовні елементи у мові байок Є. Гребінки	156
Демешко І. М. Особливості найменування осіб та предметів у байках Є.П. Гребінки	159

Михед П. В., Михед Т. В. И.А. Крылов и украинская реалистическая басня (Е. Гребенка, Л. Глибов)	165
Масицька Т. Є., Кузьмич О. М. Словесно-художня майстерність Леоніда Глібова	175
Пащенко В. М., Ілляшенко М. А. Декодування відад'єктивних прикметників у байках Л.І. Глібова	177
Швець Н. В. Семантико-стилістичні функції фразеологізмів дієслівного типу у мові байок Л.І. Глібова	181
Конюшкевич М. И. Нежинский период – точка отсчета научной деятельности академика Е.Ф. Карского	185
Бойко Н. І., Давиденко Л. Б. Градуальний ряд фразеологізмів-синонімів у контексті мовотворчої практики Є. Гуцала ...	188

1997

Випуск 8. Особливості розвитку культури Полісся XVIII-XX ст. та видатні її діячі (Л.Баранович, І.Орлай, Ф.Гумілевський, О.Русов, М.Грот, С.Русова, В.Резанов, Ф.Стравинський, М.Ге, В.Лесючевський та ін.)

Григорьев А. В., Сарачев И. Г. О времени гибели роменской культуры	3
Черненко О. Є. Легенди про кургани Чернігівщини	7
Кравченко М. І. Політична діяльність Л.Барановича	9
Лимар Е. М. Філософські засади творчості Л.Барановича	12
Чорний О. О. Антропологічне вчення чернігівського літературно-філософського кола	15
Мицик Ю. А. До історії чернігівської друкарні XVII – XVIII ст.	18
Пугач В. М. Особливості функціонування об'єктних конструкцій з предикативними формами на но-, то- у джерелах ораторсько-учительної прози української мови другої пол. XVII – першої пол. XVIII ст.	21
Коваленко В. П., Моця О. П., Ситий Ю. М. Городище І.Мазепи на Гончарівці в Батурині	24
Манько М. О. Початкова освіта та населення в Сумському полку за переписом 1732 р.	27
Удод О. П. Становлення мережі початкових навчальних закладів на Чернігівщині наприкінці XVIII ст. (за архівними даними)	32
Минина Н. Е. Особенности функционирования островных говоров в близкородственном языковом окружении (на материале русских говоров в Украине и Белоруссии)	37
Набок Л. М. Ташанський парк на Переяславщині	41

Шевченко В. І. Перспективи дослідження філософської культури Чернігівщини	44
Васильєв К. К. И.С. Орлай и Н.В. Гоголь	47
Кирилюк З. В. Рукописні пам'ятки розвитку культури та літератури Поліського краю	49
Дупленко Ю. К. Видатні медики – вихідці з Полісся на межі XVIII – XIX ст.	54
Тарасенко О. Ф. Філарет Гумілевський як дослідник монастирських бібліотек та архівів Чернігово-Сіверщини	56
Тронько Т.В. З історії міністерських жіночих гімназій та прогімназій Лівобережної України другої половини XIX ст.	59
Рахно О. Я. Діяльність Олександра Русова на Чернігівщині в 90-х роках XIX ст.	62
Шевченко В. М., Куп'янська С. О. Д.І. Яворницький і Чернігівщина	65
Абросимова С. В. Творчі стосунки Д. Яворницького з інтелігенцією Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст.	69
Кулик В. В. Дмитро Іванович Журавський	72
Бойправ М. Д. М.Я.Грот і Ніжинський історико-філологічний інститут	73
Лисенко С. М. Професор Василь Незабитовський	77
Самойленко С. Г. Бібліотека Ніжинського історико-філологічного інституту та формування її фондів	79
Самойленко О. Г. Розробка проблем історіографії в дослідженнях вчених-істориків Ніжинської вищої школи у другій половині XIX ст.	84
Пінчук І. М. С. Русова про розвиток національної школи у різних народів Росії	90
Коваленко Є.І., Пінчук Т. Д. Роль Ніжинської вищої школи у розвитку педагогічної науки і практики	94
Сахненко Л. О. О.Ф. Музиченко – випускник Ніжинської вищої школи	98
Гречишкина О. М. Фонетический метод обучения чтению (из наследия Нежинского историко-филологического общества)	101
Родін С. М. Славистичні ідеї професора П.О. Заболотського	103
Ясновська Л. В. Археологічна діяльність Ніжинського історико-філологічного товариства	105
Яужева-Омельянчик Р. М. Доля і трагедія Ніжинського мінцкабінету	107
Литвинова Т. П. Людина і її справа: життєвий шлях і творчі пошуки Євгенії Спаської (до історії вивчення ніжинських кахлів)	111
Бєлкіна Н. І. Проблеми підготовки вчителів у педагогічній спадщині М.І.Демкова	119
Малиневська В. М. Музеї Чернігівщини кінця XIX – початку XX ст. як історико-культурні центри	123
Наумов С. О. Українська нелегальна література на Чернігівщині в 1905 р.: спроба кількісної характеристики	126
Головченко В. І. Вільна громада РУП на Чернігівщині	129

Кікіс І. В. 3 історії музично-культурного життя Лівобережної України другої половини XVII – кінця XIX ст.	132
Пономаревський С. Б. Аграрний аспект свята Івана Купала та його пісенності на Чернігівщині	134
Парфентьєва І. П. Стиль хорової творчості А.Веделя	139
Васюта О. П. Музична критика на Чернігівщині в другій половині XIX ст.	141
Онищенко Н. П. Федір Стравинський, випускник Ніжинського юридичного ліцею, визначний співак	145
Кавунник О.А. Ніжин музичний (до проблеми музичного краєзнавства)	146
Стрелков О.Т. А.Ф. Проценко – видатний музикант, педагог, особистість	149
Дорохина Л. А. Богослужбное пение в музыкальной культуре Чернигова (на примере духовных концертов начала XX века)	153
Кобернюк П. М. Українське кобзарство в оцінці прогресивних учених та діячів культури	158
Пономаревський С. Б. Сучасний фольклор Чернігівського Полісся і пісенність релігійного спрямування	161
Коломієць О. Р., Остронос Г. М. Театральна Переяславщина	164
Веселовська Г. І. Українська театральна культура в дослідженнях В. Резанова	169
Воронов В. І. Деякі проблеми вивчення українського живопису в працях О.М. Лазаревського	171
Тира Н. Г. Микола Миколайович Ге (чернігівський період творчості)	174
Руденко Л. М. О.Г. Якимченко: роки роботи в Держзнаці	175
Пономар О. П. Георгій Нарбут як національний графік України	177
Уривалкіна Т. О. Володимир Лесючевський: краєзнавець етнограф, мистецтвознавець	178
Матвєєв В. О., Матвєєва Л. Л. Будинок колишньої ніжинської електростанції як зразок українського національного модерну	179
Бобьрь А. В. Начало творческого пути П.Н. Савицкого	182
Половець В. М. Кооперативний рух і культура Лівобережної України	184
Яковлев О. В. Видавнича справа на території Лівобережної України в 20-х роках XX ст.	188
Коропатник М. М. Товариство “Знання” на Чернігівщині: становлення, розквіт, занепад	192
Коваленко В. О. Розвиток ідеї комплексності навчання в 20-ті роки в Україні	195
Дудка Р. А. Основні тенденції розвитку української культури у другій половині 50-х – на початку 60-х рр. XX ст.	199
Сапегина Е. О. Структура и семантика названий кинотеатров Белоруссии и Левобережной Украины	202
Яковлева Г. Н. Углубление украинско-белорусского сотрудничества в сфере образования	206

Марисова І. В. Зоологічний музей Ніжинського педагогічного інституту	208
Андрійчук Т.В. Деякі аспекти викладання культурологічних дисциплін у педвузі	212
Останіна Н.С. Організація дитячих клубів – ефективна форма роботи зі старшокласниками	214

1997

Випуск 9. Творча спадщина письменників Полісся (М.Гоголя, Є.Гребінки, Л.Глібова, П.Куліша, П.Тичини та ін.) та особливості мови їх творів

Євсеев Ф. Т. Фольклор Лівобережного Полісся у контексті східнослов'янських етнокультурних взаємин	3
Галацька В. Л. Проблема дослідження українського вертепу у науковій творчості М. Маркевича	8
Киченко А. С. К проблеме периодизации творчества Н.В.Гоголя	9
Жаркевич Н. М. К вопросу о полтавском периоде биографии Н.Гоголя и о датировке его полтавских писем	13
Денисов В. Д. О генезисе исторического фрагмента “Кровавый бандурист” Н. Гоголя	19
Кобзев П. В. Бинарные конструкции с присоединительной связью в текстах Н.В. Гоголя	23
Данич О. В. Функционирование идиом поведения в тексте (на материале языка М.В. Гоголя)	26
Кондратьева Г. И. Синтез форм структурно-семантических категорий с семантической доминантой в произведении Н.В.Гоголя “Ночь перед рождеством”	29
Лисица С. А. Категория персональности в произведении Н.В.Гоголя “Ночь перед Рождеством”	31
Шапочка И. В. Категория темпоральности в произведении Н.В.Гоголя “Ночь перед Рождеством”	32
Ярцева Л. И. Категория взаимности в произведении Н.В.Гоголя “Ночь перед рождеством”	34
Михайлова А. И. Категория “пространства” в произведении Н.В.Гоголя “Ночь перед Рождеством”	35
Арват Н. Н. Ритмообразующие средства в художественной прозе Гоголя (“Старосветские помещики”)	37
Бондарь Н. А. Словообразовательные типы имен прилагательных в повести Н.В. Гоголя “Старосветские помещики”	45
Салацкая Н. Н. Семантика множественности в произведении Н.В.Гоголя “Портрет”	48
Таран В. В. Семантика собирательности в произведении Н.В.Гоголя “Портрет”	49

Сидоренко В. А. Средства выражения художественного времени и их роль в формировании образа персонажа в повести Н.В. Гоголя “Портрет”	51
Крыга Т. И. Конструкции экспрессивного синтаксиса в повестях Н.В. Гоголя “Записки сумасшедшего” и “Невский проспект” (к анализу образных средств языка в художественном произведении) ...	59
Нещерет Т. И. Стилистика цвето- и светописи в пейзажах поэмы “Мертвые души” Н.В. Гоголя	64
Долгов Ю. С. Образное использование неполных словосочетаний и предложений в художественном тексте Н.В. Гоголя ...	67
Михед П. В. Евангелизмы в “Выбранных местах из переписки с друзьями” Н.В. Гоголя и их функциональная семантика	69
Труфанова П. В. А.А. Фет и Н.В. Гоголь	76
Савченко Г. А., Евсеев Ф. Т. О космосакральной сущности хронотопов жизни, смерти и рождения в творчестве Ф. Рабле и Н.В. Гоголя	80
Рахманова И. А. Немецкие вкрапления в произведениях Н.В. Гоголя	85
Ролик А. В. К проблеме передачи национальной окраски повести Н.В. Гоголя “Невский проспект” в переводе на немецкий язык	87
Чоботько А. В. Эстетические рецепции творчества Н. Гоголя в прозе В. Хлебникова (на примере рассказа “Велик-день”)	92
Белая А. С. Карский Е. Ф. о Гоголе	96
Андреева Я. Ф. Эстетическое воспитание учащихся на материале произведений Н.В. Гоголя	102
Гальчук В. Ю. Паралельне наголошення деяких слів у ліричних поезіях В. Забіли, О. Афанасьєва-Чужбинського, Є. Гребінки, Л. Глібова	108
Гуйванюк Н. В., Попович Н. М. Мовностилістичні та структурно-семантичні особливості розмовного мовлення Лівобережної України ХІХ ст. (на матеріалі байок Є. Гребінки та Л. Глібова)	111
Ілляшенко М. А., Пашенко В. М. Народнорозмовне джерело Полісся і його трансформація у байках Л.І. Глібова	115
Гадзинський О. Є. Про деякі особливості сучасного трактування байки Л. Глібова “Мальований Стовп”	119
Маслова В. А. Об одном приеме создания художественной выразительности у Ф. Богусевича	122
Гуляк А. Б. “Слово нам верне і силу давнезну, і волю, і не один в нас лавровий вінець обів’є круг чола” (П.О. Куліш і становлення української літературної мови)	124
Хархун В. П. Типи системоутворюючих рівнів у поемі П.Г.Тичини “Похорон друга”	128
Кузнецова Т. О. Хай слово мовлено інакше... (штрихи до портрета літературознавця і перекладача Миколи Андрійовича Славятинського)	131

Качуровський Ігор. Перекладацька діяльність Михайла Ореста ...	136
Астаф'єв О. Г. Перекладацький доробок Ігоря Качуровського (у контексті художніх традицій київської школи неокласиків)	147
Зільберман Е. Л. Деякі сторінки Довженкіани (з нотаток краєзнавця)	152
Крутиус В. П. Книга поезій Таїсії Шаповаленко "І скрикне твоїм іменем душа"	161
Забарний О. В. Вивчення творчої спадщини письменників Чернігівщини на уроках української літератури	166
Яшина Л. І. Інтерпретація фольклорного мотиву вовкулаки у творчості В. Дрозда	170
Мисливець Н. М. Художнє осмислення трагедії народу (голодомору 1933-го) у романі Василя Барки "Жовтий князь"	174
Рыбакова Е. В. А. Потєбня и Вяч. Иванов (о некоторых символах славянской поэзии)	176
Малахатко Л. І., Багачок Л. М. Дитяча молитва як оберіг	179
Самойленко С. Г. Книжкове зібрання професора С.П. Шевирьова у фондах бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька	185

1998

Випуск 10. Творчість М. Коцюбинського та громадсько-культурний і літературний процес у Чернігові кінця XIX – поч. XX ст.

Самойленко Г. В. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові в кінці XIX – на поч. XX ст.	5
Коцюбинський Ю. Р. Пантелеймон Куліш в оцінці М.М.Коцюбинського	78
Зеленська Л. І. М.М. Коцюбинський і Ганна Барвінок	84
Москаленко М. І. Монографія Альфреда Єнсена "Мазепа" в меморіальній бібліотеці М. М. Коцюбинського	92
Єрмоленко О. І. М. Коцюбинський і національна освіта (вивчаючи меморіальну бібліотеку).....	95
Біленька О. О. М. Коцюбинський про виховання молоді	100
Андрійчук Т. В. Гуманістично-екзистенціальні мотиви в творчості М.М. Коцюбинського	107
Сердюк П. О. До поетики "Intermezzo"	115
Поддубная Р. Н. От "Вия" Гоголя к "Теням забытых предков" (из предистории современной мифопоэтики).....	119
Ковальчук О. Г. Театралізація як спосіб гармонізації стосунків між героями в образку М. Коцюбинського "Поединок"	130
Андреева Я. Ф. К изучению рассказа М. Коцюбинского "Коні не винні" (психологический аспект)	135

Дробот П. М. Образи жінок у творах М. Коцюбинського	145
Неділько О. Д. Назви осіб в оповіданнях Михайла Коцюбинського про дітей	153
Бережняк В. М. Локальна та запозичена лексика у творах М. Коцюбинського	157
Бойко Н. І. Експресивна лексика як засіб створення пейзажного живопису у творах М. Коцюбинського	162
Ілляшенко М. А., Пащенко В. М. Розкриття стилістичного потенціалу слова у кольоровій гамі словесно-зображальних засобів творів М.М. Коцюбинського	166
Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Фразеологічні одиниці у структурно-семантичній будові речення (на матеріалі творів М.М.Коцюбинського)	171
Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Джерела та структурно-семантичні трансформації фразеологічних одиниць в епістолярних текстах М. Коцюбинського	174
Коваленко В. Г. Типи інформації художнього тексту в оповіданні М. Коцюбинського “П’ятизлотник”	177
Арват Н. Н. Опыт интерпретации текста новеллы М.Коцюбинского “На камені”	181
Хоменко Ю. М. М. Коцюбинський та І. Бунін	195
Паламарчук О. Л. Специфіка перекладів творів М.Коцюбинського чеською мовою	202
Коцюбинський Ю. Р. М.М. Коцюбинський в оцінці Симона Петлюри	206
Проніна Т. О. Микола Андрійович Вербицький	211

1998

Випуск 11. Творча спадщина письменників, діячів культури Поліського краю

Самойленко Г. В. Творча доля П.С. Морачевського	3
Голомб Л. Філософія життя в ліриці Миколи Філянського	14
Арват Н. Н. Культурологический аспект повести А.Довженко “Зачарована Десна”	22
Бойко Н. І. Лексичні засоби створення експресивності художнього тексту (на матеріалі творів Є.Гуцала)	31
Балошина Н. Ю. Борьба византийского и католического направлений просвещения в России конца XVII в. и роль в этом процессе украинского просвещения	36
Самойленко С. Г. Митрополит Стефан Яворський як культурний діяч України та меценат	38
Самойленко Г. В. Роль Нежинской филологической школы в формировании научных интересов Е.Ф. Карского	51

Біленька О. О. Категоричний характер національного виховання особистості у педагогічній спадщині С.Ф. Русової	57
Самойленко О. Г. Дослідження окремих питань західноєвропейської історіографії та історіософії в працях учених-істориків Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька (1875–1919)	67
Колоней Д. В. Первые страницы музыкального образования в Харьковском университете	101
Овчарук О. В. Хоровий рух початку ХХ століття як фактор становлення музичної культури та музичної освіти в Україні	104
Шапоренко В. В. Меценати з Чернігівщини: Галагани і Тарновські	108
Шапоренко В. В. Колекція В.В. Тарновського та її історичне і художнє значення	126
Демченко Т. П., Онищенко В. І. До питання про місце І. Шрага в українському національно-визвольному русі	136
Акименко І. М. Громадська і політична діяльність П. Петрункевича (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)	138
Куннова О. Чернігівський учительський інститут у 1916-1919 рр.	141
Олійник О. І. Народний комісаріат внутрішніх справ України в 1927–1930 рр. (структура, функції, діяльність)	143
Костенко І. П. Графський парк у Ніжині	155
Дорохина Л. А. Новые течения на переломе эпох: православные храмы Черниговщины как центры нового хорового движения	159

1999

Випуск 12. Творча спадщина М. Гоголя (до 190-ліття від дня народження)

Михед П. В. З історії гоголівської бібліографії	3
Жаркевич Н. М. Рукописное наследие Гоголя на страницах журнала “Киевская старина”	10
Самойленко Г. В. М.Гоголь і Ніжинська вища школа	15
Мацапура В. М. “Простак” В.А.Гоголя і “Вечера...” Н.В.Гоголя	22
Хазагеров Г. Г., Шульц С. А. Философия тропа в творчестве Гоголя	28
Милюгина Е. Г. Идея романтического универсализма и философско-эстетические взгляды Н.В. Гоголя	38
Краснобаева О. Д. О некоторых аспектах исследования поэтики украинских повестей Н. Гоголя	44
Мойсеїв І. Микола Гоголь: національна самокритика	49
Гетман Л. І. Тематичность художественного текста	60

Шинкаренко О. В. Этномифологемы Н.В. Гоголя как средство выражения национальной специфики	66
Арват Н. Н. Прямая речь как компонент структуры текста (повесть Н.В.Гоголя “Тарас Бульба”)	71
Нещерет Е. И. Сравнение как семантико-стилистический прием номинации лиц в повести Н. Гоголя “Тарас Бульба”	83
Букарева А. Н. Повтор как средство выразительности в повести Н. Гоголя “Тарас Бульба”	86
Бондарь Н. А. Словообразовательные особенности антропонимов в повести Н. Гоголя “Тарас Бульба”	90
Коваленко В. Г. Выражение категории информативности в повести Н.В. Гоголя “Тарас Бульба”	94
Сидоренко В. А. Словарная работа в процессе изучения повести “Тарас Бульба”	99
Бойко Н. І. Експресивна лексика і проблеми її перекладу (на матеріалі повісті “Тарас Бульба”)	102
Зеленський А. Г. Специфика психологизма в “Записках сумасшедшего” Н.В. Гоголя	107
Петров А. В. Субстрат жанра идиллии и проблема национального бытия в поэме Н.В. Гоголя “Мертвые души”	111
Смирнов А. С. Риторическое высказывание в повествовательной структуре “Мертвых душ” Н.В. Гоголя	117
Свербилова Т. Г. Экстраверсия как психологическая доминанта характера в драматургии Гоголя	122
Евсеев Ф. Т. Образ Богородицы в художественном мире повестей Н. Гоголя	128
Кравец В. В. Н.В. Гоголь в Святой земле. К вопросу о “романтическом” и “эпическом” началах в творчестве позднего Н.В.Гоголя и В.А.Жуковского	134
Чорторизька Т. К. Гоголівські художні образи і стилістичні прийоми у творчості Т.Г. Шевченка	139
Костенко І. П. Гоголь і Бодяньський	145
Нахлик Є. М. Гоголь і П. Куліш як світоглядно-психологічні типи	150
Остапенко Л. М. “Дневники писателя” Ф. Достоевского: к диалогу с Н. Гоголем	159
Киричок Г. А. Гоголь в художественном мире Глеба Успенского ..	169
Бунина С. Н. Проблема “Мертвых душ” в поэзии Марины Цветаевой	175
Хоменко Л. И. Петербург Гоголя в “Египетской марке” Мандельштама и “Поэме без героя” Ахматовой	180
Московкина И. И. Смех против черта в прозе Н.В.Гоголя и Л. Андреева	188
Чоботько А. В. Один день из жизни писателя (10 мая 1915 года): К вопросу о месте Гоголя в художественно-эстетической системе В. Розанова	196
Чоботько А. В. Проблема генезиса взглядов В. Розанова на творчество Гоголя	203

Шошура С. Н. Сенкевич и Гоголь: к вопросу о творческой перекличке	210
Коваленко Л. П. Н.В. Гоголь и Ярослав Гашек	112
Самойленко Г. В. Наследие Н.В. Гоголя в годы Великой Отечественной войны	215
Забарний О. В. Гоголь у поезіях студійців університету	223

2000

Випуск 13. Збірник, присвячений пам'яті академіка Ф.С. Арвата

Самойленко Г. В. У вічній пам'яті потомків	3
---	---

ФІЛОЛОГІЯ

Мацапура В. И. “Тарас Бульба” и статьи Гоголя, опубликованные в “Арабесках” (интертекстуальные связи)	12
Савинков С. В. Мужское и женское в “Тарасе Бульбе” Н.В.Гоголя: Андрей	25
Арват Н. Н. Ритмы повести Н. Гоголя “Вий”	29
Янушкевич М. А. Творчество Н.В. Гоголя и античный эпос (традиции античной гидротопики в поэме Н.В.Гоголя “Мертвые души”) ..	39
Доманский В. А. Архитектурные образы в поэме Н.В.Гоголя “Мертвые души”	58
Тулина Т. А. Категория внешнего и внутреннего в художественной концепции “Мертвых душ” Н.В. Гоголя	64
Алексеева А. П. “Миргород” Н.В. Гоголя и “Белая гвардия” М.А. Булгакова. Традиции и полемика	72
Шульц С. А. Гоголь и Новалис	83
Коваленко Л. П., Грачева В. М. К проблеме традиции Н.В.Гоголя в сербской литературе (Нушич и Гоголь)	90
Радецкая М. М. Последние годы жизни Н.В. Гоголя: роман Б.Н. Левина “В доме врага своего”	97
Коцюбинський І. Ю. Від “Вія” Гоголя до “Тіней забутих предків” Коцюбинського	103
Жицька Т. М. Гоголь в інсценізаціях С. Черкасенка	108
Горак Я. “Гуцульщина” Володимира Шухевича як джерело повісті Михайла Коцюбинського “Тіні забутих предків”	112
Бойко Н. І. Реалізація експресивних властивостей енантіосемічних лексем у мовотворчості О. Довженка	116

ІСТОРІЯ

Самойленко О. Г. Проблеми методології вітчизняної та світової історії в працях вчених-істориків Ніжинської вищої школи кінця ХІХ – поч. ХХ ст.	125
--	-----

Цвенгрош Г. Г. Змагання України за національну незалежність, політичне визнання Французькою Республікою і роль в них графа Михайла Тишкевича	146
Таран Л. В. Від школи “Анналів” до постмодернізму	178
Буравченков А. О., Галушко К. Ю. Лівобережжя у державотворчій концепції В. Липинського	188
Мицик Л. М. Радянський партизанський рух 1941–1945 рр. у дзеркалі західної історіографії	190
Коцур А. П., Стрельчук Н. В. Лівобережна Україна у наукових дослідженнях професора І.А. Гриценка	195

ІСТОРИЯ ТА ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ

Ситий І. М. Матеріали до історії української церкви, або Як наші предки церкви будували	197
Самойленко С. Г. Розвиток освіти у Ніжині та в інших полкових містах у період Гетьманщини	215
Шапоренко В. В. Голландський натюрморт Д. Вейлі “Vanitas” в колекції Г.П. Галагана	245
Пономаревський С. Б. Лексика структурного втілення “Козачка” і елементи вербальної поетики “козачкових” приспівок	249

АРХІВНІ ЗНАХІДКИ

Ситий І. М. Маловідомий лист Юрія Лисянського	253
Зеленська Л. Із епістолярної спадщини І.М. Коцюбинської	255

2000

Випуск 14. Полісся в історичному та культурологічному контексті: до 195-річчя заснування Ніжинської вищої школи

Вітальні телеграми Л.Кучми, В.Кременя	3
Яковець В. П. Про реалізацію комплексної цільової програми “Вчитель” у Ніжинському державному педагогічному університеті імені Миколи Гоголя	5

ФІЛОЛОГІЯ

Воропаєв В. А. Гоголь и Государь Николай Павлович	16
Виноградов И. А. Гоголь и Н.Н. Шереметева в их отношении к декабристам	29
Николаенко А. И. Гоголь и Кукольник	46
Милюгина Е. Г. “Эстетическая историософия” Н.В.Гоголя и универсалистские идеи иенских романтиков	56
Киченко А. С. О поэтике гоголевских пейзажей	64

Обийкіна С. П. Розвиток ад'єктивованих і субстантивованих значень у дієприкметниках (на матеріалі новелістики Є. Гуцала)	67
Зеленько А. С. Історико-філологічна спадщина науковців Ніжинської вищої школи (про укладання словника діалектної лексики Східного Полісся)	74
Бойко Н. І. Внутрішня форма як показник експресивної лексики однини	80
Топтун В. М. Способи словотворення у зоонімії Чернігівщини	89
Торкут Н. М. Категорія humanity як концептуально-змістове ядро етико-виховного трактату Томаса Еліота "Правитель" (1531)	96
Самойленко Г. В. Перші кроки і злети поетичної творчості Євгена Гуцала	105
Пугач В. М. Деякі граматичні особливості виданих В.І.Резановим драм XVII – початку XVIII ст.	116

ІСТОРІЯ

Андрощук Ф. А. О времени и обстоятельствах возникновения Шестовицкого археологического комплекса	119
Пусь В. М. Денежная система малороссийской территории Брянщины в XVII – начале XVIII вв.	122
Пилипчук О. Я., Крамкова Т. В. Михайло Максимович як зоолог, натурфілософ-еволюціоніст та українознавець XIX століття ..	126
Самойленко О. Г. Спадщина істориків Ніжинської вищої школи в історіографії XIX–XX ст.	131
Дудко О. О. Олександр Лотоцький: сімнадцять років у "російському Римі"	148
Коник О. О. Політичні обставини обрання депутатів першої Державної думи Російської імперії від Чернігівської губернії	152
Григорчук П. С., Яременко О. І. Хліборобський рух на Полтавщині в 1918 р. та його роль у встановленні гетьманату	153
Страшко Е. М. Гоголівська вища школа у розвої 20-30-х рр.	156
Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян з Лівобережної України на Північний Кавказ (друга половина XIX – початок XX ст.)	162

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ

Рудик С. К., Рудик К. С. Кінь у житті, побуті та культурі наших далеких предків	166
Шапоренко В. В. Портретний живопис у художній колекції Г.П.Галаґана: галерея родинних портретів	171
Самойленко Г. В. Ніжинському філологічному – 125 років	177

АРХІВНІ ЗНАХІДКИ

Ситий І. М. Церковні печатки XVI–XX ст.	184
Зеленьська Л. І. Листи Сергія Єфремова до Михайла Коцюбинського	192

Михальский Е. Н. Внезапная кончина В.Г. Кукольника Временное правление Гимназии высших наук князя Безбородко	219
---	-----

2001

Випуск 15. Спадщина П. Куліша в сучасних дослідженнях

Федорук О. О. "Ответ Бояну" Стебельскому на "Письмо до Кулиша" (Письмо к редактору "Правды")" питання авторства	3
ДОДАТОКЪ до Ч. 14. "ПРАВДИ" отвѣтъ "Бояну" – Стебельському на "Письмо до Кулиша"	18
Любченко В. Г. Пантелеймон Куліш і українська національна ідея	47
Луняк Є. М. Роль П. Куліша в Кирило-Мефодіївському товаристві	55
Нахлік Є. К. Вплив П. Плетньова на перцепцію Пушкіна в морально-естетичній свідомості раннього П. Куліша	63
Ісаєнко К. П. Античний міф у творчих пошуках раннього П. Куліша	76
Астаф'єв О. Г. Поезія Пантелеймона Куліша: від архаїки до міфо-історичної топіки	82
Моціяка О. М. Жанрові особливості притчі у романі П.Куліша "Чорна рада"	93
Банзерук О. В., Рябко Т. Л. Епоха Руїни в інтерпретації Пантелеймона Куліша (історизми в романі "Чорна рада")	100
Ролік А. В. Перекладацька діяльність Пантелеймона Куліша	106
Самойленко Г. В. Спадщина Пантелеймона Куліша в оцінці Бориса Грінченка	109
Бойко Н. І. Засоби вираження лексичної експресивності (на матеріалі творів П. Куліша)	125
Зеленська Л. І. Матеріали про життя і творчість П.Куліша (за фондами Чернігівських музеїв)	136
Зеленська Л. І. І.Шраг та Ганна Барвінок (документи)	180
Матеріали к биографии П. Кулиша, написанные И. Шрагом	184
Старков В. А. Листування Бориса Грінченка та Митрофана Дикарева	199
Листи	204

2002

Випуск 16. Спадщина М. Гоголя в сучасних дослідженнях (до 150-річчя від дня смерті письменника)

Радецкая М. М. Диалог культур в идиллии Н.В.Гоголя "Ганс Кюхельгартен"	3
--	---

Якубина Ю. В. Православный календарь в жизни Гоголя-гимназиста	8
Скобельська О. І. Гоголь та українська культурна модель	15
Солдатенко Т. Н.В. Гоголь и А.О. Смирнова-Россет	18
Казнина Д. А. Фольклорные традиции гоголевских пейзажей в “Вечерах на хуторе близ Диканьки”	25
Пионтковская И. Н. Функция метафоры в поэтической структуре “Вечеров на хуторе близ Диканьки” Н.В. Гоголя	30
Пасічний (Звездін) О. Образ чорта в українському фольклорі та повістях М. Гоголя: порівняльний аналіз	35
Сенько І. М. Історичні алюзії у “Майській ночі” М.Гоголя	45
Дикарева Л.Ю. Лингвосемиотические способы объективации идеи превращения в художественной прозе Н.В. Гоголя	51
Арват Н. Н. К вопросу о гоголевском идиостиле (на материале повести “Страшная месть”)	58
Белая А. С. О национально-языковом колорите повести Н.Гоголя “Страшная месть”	67
Бондарь Н. А. Пространственный компонент в повести Н.Гоголя “Страшная месть”	72
Гетман Л. И. К проблеме полиэмоциональности голевских текстов	76
Целехович Т. П. Обживание “овеществленного” пространства как испытание духа в повести Н.Гоголя “Старосветские помещики”	81
Чикарькова М. Ю. Пейзаж в повести Н. Гоголя “Вий”	83
Сидоренко В. А. Художественное время в повести Н.Гоголя “Шинель”	89
Дереза Л. В. До питання про фантастичне в повісті М.Гоголя “Ніс” ...	92
Битварди Д. Носом к носу – носа не увидать	96
Улюра А. “Странички прошедшего века” в повестях Н. Гоголя	98
Банзерук О. В. Уособлення як компонент метафоричної моделі світу Миколи Гоголя: семантика, структура, функціонування	101
Михальчук Т. І. Принципи та способи інтерпретації гоголівської символіки в інсценізаціях М.П.Старицького	106
Цимбал Я. “Гогольянство” у прозі Майка Йогансена	111
Бондарева Е. Е. Стихия барокко в необарокковой интерпретации (“Мертвые души” Н. Гоголя в Булгаковском прочтении)	116
Войнова Е. М. Место повести “Рим” в творчестве Гоголя	124
Кривонос В. Сюжет пространства и сюжет героя в “Риме” Гоголя ...	129
Ілляшенко М. А., Пащенко В. М. Логічна, модальна та емоційна експресивність творів М.Гоголя в музиці М.Римського-Корсакова	138
Пятакова Г. Традиции М.Д. Чулкова в творчестве Н.Гоголя	143
Буюнова К. Гоголь и Данте: к вопросу о трехчастной форме “Божественной комедии” и “Мертвых душ”	148
Лившиц Е. И. Гоголь, Де Квинси и Жюль Жанен	153

Мурадханян І. С. Макабрисичні мотиви в творах М.Гоголя і Е.По ...	162
Мусий В.Б. Мотив двойництва в “Вечерах на хуторі близ Диканьки” и в “Онуфрисуе” Теофиля Готье	165
Лю Хунбо Наследие Гоголя в Китае: проблемы перевода и восприятия	171
Кучерявец В. Г. Гоголь у сприйнятті студентів Ніжинського педуніверситету	177
Васильєв К. К. Творчество Гоголя в литературной критике Ю.Г.Липы	179
Самойленко Г. В. Нежинская Гоголиана на современном этапе ..	182
Зеленська Л. І. Вшанування М.Гоголя на Чернігівщині	186

2002

Випуск 17. Полісся та Лівобережна Україна в історичному та культурологічному контексті

Курас І. Ф. Сучасна регіональна політика як фактор державотворення	3
Шаповал Ю. І. Сучасний стан дослідження політичного терору в Україні у 20–50-ті роки	9
Путро О. І. Останній гетьман Лівобережної України (нові штрихи до соціально-політичного портрету Кирила Розумовського)	13
Бойко О. Д. Перебудова та формування “кризового синдрому модернізації” в Україні (друга половина 80-х – поч. 90-х років ХХ ст.)	27
Снегирьов В. В. Сучасна соціально-правова держава (Понятійно-термінологічний аспект)	33
Страшко Є. М., Баранник С. Жіночі організації в суспільно-політичному житті України	36
Уривалкін О. М. Чернігово-Сіверська земля під владою Великого князівства Литовського та Москви	41
Москаленко О. Ю., Кедун І. С. До питання про укріплення малих міст Чернігово-Сіверщини в Х–ХІІІ ст.	50
Москаленко О. Ю. Чернігівські князі і тмутороканські відомості “Повісті временних літ”	53
Бабенко Р. Чернігівське князівство в боротьбі між половцями і турками-сельджуками за контроль над Судакком (1221–1222 рр.)	57
Блануца А. В. Духовно-релігійний фактор у ході Національно-визвольної війни 1648–1657 рр.	61
Захарченко П. П. Білоруський козацький полк у 1655–1659 роках: національний феномен чи українське запозичення?	67
Уривалкін О. М. Коли було створено Ніжинський козацький полк і хто був його першим полковником (Спроба історичного аналізу) ...	70

Великанова М. М. Правові засади устрою Ніжинського і Прилуцького полків	73
Желіба О. В. Графічні і духовні попередники герба Війська Запорізького “козак із самопалом”	78
Луняк М. О. Характеристика правового статусу українських міст у складі Російської імперії	81
Бойко В. Реформи державних селян другої половини XIX ст. в Лівобережній Україні	85
Ващенко А. В. Система адміністративного управління селянами після реформи 1861 р.	91
Шара Л. М. Джерельна база для вивчення проблеми становлення муніципального управління на Чернігівщині у др. пол. XIX ст.	94
Страшко Є. М. Жіноча освіта в українській провінції другої половини XIX ст. як складова ґендерної історії (на матеріалі Чернігівщини)	98
Понаморенко О. В. Деякі аспекти впровадження інституту військових поселень в Україні	104
Шевченко В. М. Селянське повстання 1902 року: погляд через століття	107
Герасименко О. В. Селянське повстання 1902 року: огляд публікацій	113
Страшко Є. М., Кривобок О. П. Соціально-національна стратифікація студентства Лівобережної України на межі XIX–XX ст.	119
Ткаченко В. В. Роль провінції у розгортанні комунітарного руху в Лівобережній Україні у 80-х рр. XIX – 20-х рр. XX ст.	123
Ростовська О. В. Національно-визвольний рух на Чернігівщині у 1900–1917 рр	130
Лейберов О. О. Військовополонені на Ніжинщині в 1916–1917 роках	138
Нітченко А. Г. Вибори до міських дум та земств на Чернігівщині в 1917 р	142
Овдієнко П. П. Парламентські виборчі кампанії у Лівобережній Україні (історичний досвід)	150
Оніщенко О. Чернігівський губернський громадський виконавчий комітет у 1917 році	159
Мартиненко В. В. До питання українсько-білоруських стосунків наприкінці 1917 – на початку 1918 рр	166
Окришвили Т. Й. Донецько-Криворожская республика как попытка провозглашения государственного образования на территории Левобережной Украины	169
Гай-Нижник П. П. Листопад-грудень 1918 р.: Повстання Директорії чи успішна спроба державного військового перевороту?	171
Моціяка П. П. Т.Г. Масарик і українська революція 1917–1918 рр	175

Боровик А. М. Діяльність видавничого відділу Міністерства народної освіти по підготовці українських підручників за часів Центральної Ради	178
Котляр Ю. В. Селянський рух на Лівобережній Україні в 20-х рр. ХХ ст	181
Голець В. В. Кооперативний рух в умовах непу (на матеріалах Чернігівської області) (1921–1928 рр.)	185
Преловська І. М. Ніжин і Ніжинщина в архівних матеріалах УАПЦ	194
Журба М. А. Взаємини селянських громадських об'єднань УСРР та РСФРР в умовах більшовицького режиму (20-ті роки ХХ століття)	196
Гринь Д. К. Облік міської людності УСРР 1931 року як історичне джерело	204
Чернега П. М., Доценко В. Єврейська проблема міст порубіжних районів Лівобережжя в 20–30-х рр. ХХ ст	207
Голець В. В. Кооперативне будівництво в Північному Лівобережжі: використання історичного досвіду	210
Фурс С. М. Переселення з Північного Лівобережжя України (середина 30-х рр. ХХ століття)	213
Крапив'янський С. М. Нові сторінки з історії визволення Ніжина від німецько-фашистської окупації	218
Потильчак О. В. До питання про використання військовополонених німців на відбудовчих роботах у Чернігові та області восени 1944 року	224
Давиденко Ю. М. Мобілізація до лав Народного Війська Польського на завершальному етапі Другої світової війни	226
Чоботько А. В. Форма и содержание произведений Н.В.Гоголя в оценке В.В. Розанова	231

2002

Випуск 18. Особливості розвитку історії та культури на Поліссі та в Лівобережній Україні

ФІЛОЛОГІЯ

Бойко Н. І. Демінутиви в ідіолекті Леоніда Глібова	3
Хоменюк В. І. Ступені ад'єктивації применниково-відмінкових форм (на матеріалі творів письменників Полісся)	7
Євсєєв Ф. Т. Фольклорно-етнографічна діяльність М.С.Державіна "ніжинського" періоду	12
Разуменко Т. Н. Формы и функции гротеска в повести М.А.Булгакова "Собачьё сердце"	20
Николаенко А. И. "Письма к потомкам" Н. Кукольника	26

Самойленко Г. В. Життя, окрилене піснями (поетична творчість Олекси Ющенка)	32
Ісаєнко К. П. “Вибрані місця із листування з друзями” М.Гоголя з погляду П. Куліша (“Записки о жизни Н.В. Гоголя”)	38

ІСТОРІЯ

Доценко А. І. Розвиток слобідського розселення в Лівобережній Україні у XVII–XIX ст	44
Зіневич Н. О. Щодо українських циган (сервів і влахів) у XV–XVIII ст.	46
Семенова М. В. До питання про етнічні меншини у Ніжині та їх етнокультурний розвиток	49
Самойленко О. Г. Німецькі поселення на Чернігівщині в XVIII – поч. XX ст. (соціально-статистичний огляд)	56
Костенко І. П. Графи Кападістрія і Кушелев-Безбородько	61
Стрельський Г. В. О.Я. Шульгин, його політична діяльність і місце в українській науці	65
Кириленко С. О. Участь викладачів Ніжинської вищої школи у товаристві Нестора-літописця	72
Острянко А. М. Ніжинська історична школа в українській історіографії кінця XIX – першої третини XX ст.	75
Зозуля С. Ю. Роль провінціалізму у долі професора І.Г. Турцевича	82
Кондрашов В. Ф. Дослідження А.Г. Єршова з історії Лівобережної України	93
Луняк Є. М. Робота Є.А. Рихлика “Слов’янофільство Кирило-Мефодіївців. (З ідеології Кирило-Мефодіївського братства)” – в контексті радянської історіографії Кирило-Мефодіївського товариства 20-х років XX ст.	96
Киселиця С. Віра в людину як особливість української духовної культури	100
Колесник М. П. Проблемы славяноведения в наследии научно-исторических обществ Левобережной Украины (70-е гг. XIX в. – 30-е гг. XX в.)	110

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Самойленко С. Г. Будівництво в Ніжині у XVII–XVIII ст	115
Акименко І. Культурно-просвітницька діяльність Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (друга половина XVII–XVIII ст.)	127
Карашчанка І. Некаторыя пытанні вывучэння гісторыі і культуры Беларуска-украінска-рускага этнакультурнага узаемадзеяння ці так званы “маларасійскі” гісторыка-культурны аспект развіцця Беларуска-украінска-рускага этнакультурнага узаемадзеяння	130

Малюшина В. А. Некаторыя асаблівасці арнаментыкі кніг кірыліцкага друку, што бытавалі на Беларусі (па матэрыялах калекцыі БДМНАП)	134
Докторова Ю. Б. Грінченко і Чернігівська “Просвіта”	138
Наулко В. І. Важливе джерело наукових знань (листування Б.Грінченко – Ф.Вовк)	141
Старков В. А. Відомості про українські народні ігри у творчій спадщині Бориса Грінченка	143
Шапоренко В. В. Ґалаґани як українські меценати	148
Крупенко О. В. Меценатство Григорія Ґалаґана	155
Давиденко Ю. М. Роль товариства “Просвіта” в національно-культурному житті Ніжинщини 1917–1923 рр.	159
Хаєцький О. П. Внесок родини Страдомських у розвиток музеїв України	164
Коновальчук В. Ю. Значення регіональних музеїв в історико-культурній спадщині Лівобережної України	167
Баранков О.Г., Баранкова Н.О. Василь Іванович Маслов та Чернігівщина	169
Павленко Л. А. Внесок Є. Рихліка у розвиток музейної справи в Україні	171
Поляруш С. І. Правове забезпечення та функціонування товариств допомоги учням вузів, гімназій та нижчих шкіл на Лівобережній Україні у другій половині ХІХ ст.	178
Моціяка П. П. Діяльність Ніжинського повітового благодійного комітету в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.)	181
Конончук І. М. Національні тенденції в культурі Чернігівщини 1-ї чверті ХХ ст	186
Ляшенко Т. В. Пісенно-хорова культура Чернігівщини в 20-ті – 30-ті роки ХХ ст	192
Романюк І. М. Рівень кінофікації сільських закладів культури у 50-ті – 60-ті роки	197

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Гулак А. М. Усна народна творчість жителів села Зруб Ніжинського району Чернігівської області	201
--	-----

2002

Випуск 19. Проблеми філології, історії, мистецтвознавства та культури Полісся в сучасних дослідженнях

ФІЛОЛОГІЯ

Малахатко Л. Т. Гіпотетичний автор “Слова о полку Ігоревім”	3
Козлова І. М. Язичницькі мотиви в “Слові о полку Ігоревім”	8

Сидоренко Т. О. Образ Ісуса Христа в поезії Івана Величковського ...	23
Озерова Н. Г. Обиходная речь персонажа как отражение его социального статуса (на материале пьесы Н.В. Гоголя “Женитьба”)	28
Разуменко Т. Н. Гротеск в прозе М.А. Булгакова	32
Бойко Н. І. Лексичні та семантичні показники експресивності слова ..	36
Самойленко Г. В. Письменники Чернігівщини в роки Великої Вітчизняної війни	51

ІСТОРІЯ

Луняк Є. М. Кирило-Мефодіївське товариство: історіографічний образ	67
Самойленко О. Г. Розвиток історичної думки в Ніжинському історико-філологічному інституті	70
Бойко О. Д. Спроба прискорення: уроки перших кроків перебудови (на прикладі України)	78

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ситий І. М. До історії книгодрукування у Новгород-Сіверському	86
Самойленко С. Г. Розвиток монументального, декоративно-ужиткового мистецтва в полкових містах XVII–XVIII ст. (на прикладі Ніжина)	91
Шапоренко В. В. Портретні твори кріпосних художників XVIII ст. у художній колекції Галаганів	106
Глушкова С. І. Кобзарське мистецтво – джерело національної самосвідомості українського народу. Кобзарство на Полтавщині	109
Акименко І. Чернігівський Свято-Троїцько-Іллінський монастир: його минуле та сучасне (XVII–XX ст.)	112
Пономаревська О. І. Народна ікона у контексті взаємодії релігії та національної культури	117
Бердута М. З. Український народний одяг Лівобережної та Слобідської України (XIX – поч. XX ст.)	123
Самойленко Г. В. Актор і режисер Іван Бровченко	126
Хімчак В. Б. О.Довженко – митець-філософ	139
Аніщук А. М. Ніжинські натюрморти С.Ф. Шишка і їх місце у духовному житті народу	142
Кафтанова С. В. “Поетичний театр” і сучасна опера	147
Гранатович Л. В. К входу в світ книги “Библиотека С.П. Шевырёва. Русский фонд” в Нежине	152

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ І ЗНАХІДКИ

Старков В. Народні ігри і розваги Чернігівщини

другої пол. XIX ст. (з фонду Володимира Гнатюка відділу рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України)	158
Гулак А. М. Весілля в селі Зруб на Чернігівщині	173
Зеленська Л. І. Микола Лисенко і Чернігівщина.	
Листи М. Лисенка до М. Коцюбинського	200

2002

Випуск 20. Історичні та культурологічні процеси на Поліссі та в Україні (XI–XX століття)

Курас І. Ф. Державотворча парадигма українства (до видання багатотомної наукової праці “Політична історія України. XX століття”)	3
Священко З. В. Українці і трипільська культура: зв’язок “китайського” типу?	6
Павляшик А. М. Українська народність: який вплив мали монголо-татари на її утворення?	10
Позняк С. В. Варяжский след в происхождении казачества	15
Гречко И. В. Норманский спор: будет ли он когда-нибудь разрешён?	20
Шаповалов Г. І. Де загинув князь Святослав Ігоревич?	23
Москаленко О. Ю. Чи був Остер судноплавним?	29
Уривалкін О. М., Кресан А. О. Чернігово-Сіверська земля XVI – поч. XVII ст.: проблеми порубіжжя	31
Блануца А. Шляхетські наїзди на Волині у другій половині XVI ст.: щоденна практика чи соціальна девіація?	36
Уривалкін О. М. Таємна гра єпископа Мефодія	43
Струкевич О. К. Підданство України-Гетьманщини монархові – це відмова від власних інтересів чи засіб їх реалізації?	50
Бобровський А. С. Виробництво зброї на Україні наприкінці XV–XVII століттях: синтез іноземних впливів чи національна самотність?	53
Нагорна Т. В. Духовне християнство на українських землях XVIII ст.: національна закономірність чи запозичена випадковість?	61
Моціяка П. П. П.Х. Вітгенштейн – полководець Вітчизняної війни 1812 року	66
Луняк Є. М. Гурток кирило-мефодіївців. До питання про назву товариства	74
Темірова Н. Р. Поміщицьке господарство пореформених десятиліть: фактор розвитку чи занепаду?	79
Бойко В. Історіографія реформи державних селян другої половини XIX ст. в Лівобережній Україні	83
Шевченко В. М. Земля та її господарі: загадки історії (до питання про мобілізацію земельної власності в Україні у 1861–1917 роках)	94

Пономаренко О. В. Громадська думка про військові поселення в Росії та Україні (аналіз нарративних джерел)	98
Нікітін Ю. А. Аналіз складу виборців до органів міського самоврядування у Чернігівській губернії в 70-х рр. (за матеріалами ревізії сенатора О.О. Половцова)	104
Каганов Ю. О. Національно-визвольний рух в Україні і Литві (XIX – початок XX ст.): загальна модель чи регіональна специфіка?	107
Герасименко О. В. До питання про політичну агітацію серед селянства України на початку XX століття	115
Стрілець В. В. Чи було Товариство українських поступовців міжпартійним об'єднанням?	121
Мартиненко В. В. Наслідки укладення Брестського миру для Білорусі та України: втрати й здобутки сторін	125
Лейберов О. О. Чи була альтернатива вибору моделі державного устрою УНР в ході урядових криз (лютий–квітень 1919 р.)? ...	134
Онiпко Т. В. Чому кадри вітчизняної кооперації у 20–30-ті роки XX ст. не обминула трагічна доля?	139
Демченко Т. П., Онищенко В. І. Гаврило Одинець в історії України: метаморфози політичного пристосуванця чи мімікрія наляканої людини?	143
Котляр Ю. В. Початок 20-х років на Півдні України: неп чи “воєнний комунізм”?	149
Кондрашов В. Ф. Профспілка сільськогосподарських робітників України в 20-х рр. XX ст.: політична кон'юнктура чи необхідність?	154
Непомнящий А. А. Почему исчез “золотой фонд” крымской библиографии 1920-х–1930-х годов?	158
Степанчук Ю. С. Робітники України в період побудови соціалізму: герої трудового фронту чи жертви більшовицького ідеологічного міфу?	163
Лазаренко В. Історичні джерела до вивчення стану індивідуального селянського господарства Північного Лівобережжя України 1920–30-х рр.: інформаційна забезпеченість чи ілюстративність?	166
Ємєльянов В. М. Трагедія українського есера Юхима Гаврилея ..	173
Гринь К. Д. Особливості організації та проведення переписів населення 1930-х рр	178
Соболь П. І. Голод 1932–1933 років і крах українізації	180
Зоценко Ю. В. Суцільна колективізація на Ніжинщині: конкретні особи	185
Самойленко О. Г. Справа М. П. Загорецького – черговий акт сталінського “правосуддя”	188
Горло Н. В. Спорудження Дніпровського гідрокасаду: історична необхідність чи химери гігантоманії?	198
Поп Ю. І. Українська політична еміграція в Чехословаччині у 30-х роках: вороги чи патріоти України?	203
Слудка І. М. Пропагандистська діяльність німецько-фашистських загарбників на окупованій території України в 1941-1944 роках	208

Курас А. І. До питання про історію Поліської Січі	212
Гринченко Г. Г. Устная история остарбайтеров: реконструкция события или смысла?	215
Щур Ю. УПА і Червона армія: протиборство чи взаємодія?	219
Давиденко Ю. М. Створення військової організації Гвардії Людова на території Польщі в 1942–1944 рр	225
Чернега П. М. Суперечливий характер діяльності профспілок України щодо забезпечення охорони праці на виробництві в роки Другої світової війни	228
Русначенко А. Український національно-визвольний рух середини ХХ століття як суспільний феномен	235
Кононенко В. В. Репатрійовані громадяни УРСР після Другої світової війни: носії західного чи радянського світогляду?	237
Григорчук П. С., Романюк І. М. Рух тридцятитисячників в Україні: союзницька допомога селянству чи чергова політична кампанія?	243
Іванішина В. В. Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 рр. В якій мірі є джерелом для вивчення соціально-демографічних процесів в Україні в 60-ті рр. ХХ ст.?	247
Бойко О. Д. Чи існує протиріччя між результатами березневого та грудневого Референдумів 1991 р.?	253
Баранков О. Г., Баранкова Н. О. Програмні документи сучасних політичних партій та громадських організацій України про вирішення проблем міжетнічних стосунків: набір іміджових гасел чи реальний план дій?	258
Бойко О. Д. Чому не перемогла в Україні жовтнева революція 1990 року?	262
Офіцинський Р. А. Україна пострадянська (1992–2002): революційні фази чи перехідний етап?	268
Гайдукевич О. О. Забуті імена України	271
Страшко Є. М., Баранник С. М. Кухня чи парламент: де ваше місце, жінки?	273
Желіба О. Як з'явилися ассірійці в Україні?	277

2002

Випуск 21. Забуті та воскреслі імена в історії та культурі України, спірні історичні питання

ФІЛОЛОГІЯ

Самойленко Г. В. Творчість П. П. Білецького-Носенка	3
Арват Н. Н. Описание как компонент структуры текста (повесть Гоголя “Тарас Бульба”)	7

Лулудова Е. М. Меж двух миров: “Утопленница” Гоголя и “Черный монах” Чехова	12
Пономаренко А. Ю. Фразеологізми з демінутивним та аугментативним компонентом у художніх текстах (на матеріалі творів В. Шевчука)	21
Ролік А. В. Муки перекладацькі (до питання про причини перекладацьких помилок)	26

ІСТОРІЯ

Кириленко С. О. Проблема походження Русі: чи можна прийти до спільного знаменника?	33
Кириленко С. О. До питання витоків Причорноморо-Азовської теорії походження Русі	40
Желіба О. В. Чи було козацтво найслабшою ланкою держави Богдана Хмельницького?	45
Доманова Г. С. Актові книги Чернігівського магістрату	48
Дудченко Г. М. Чому не реалізувався націотворчий потенціал українського старшинсько-шляхетського автономізму?	52
Гончаренко А. В. Сепаратистський рух боснійських мусульман у другій половині XVII – 50-х рр. XIX ст	56
Кухарук О. В. Поширення рекрутської повинності на українські землі у XVIII – першій половині XIX ст	59
Луговий О. С. Історична еволюція кримінальних покарань: вітчизняний досвід	63
Крупенко О. В., Лаврінова Т. В. Регіональна політика Російської імперії: стимул чи гальмо економічного розвитку українських земель у II половині XIX ст.?	68
Ростовська О. В., Дудар О. В. “Козацький міф”: романтична утопія чи реальний план дій?	72
Самойленко О. Г. Українські студії в науковій спадщині вчених-істориків Ніжинської вищої школи (кін. XIX – 20-ті рр. XX ст.)	76
Кривобок О. П. Що зумовлювало участь студентів у революції 1905-1907 років: матеріальні чи соціально-психологічні фактори? (На прикладі ніжинського студентства)	84
Кривошина Б. Військові дії Першої світової війни у 1914–1916 р.р. на території України у сучасній вітчизняній історіографії (середина 80-х – 90-і роки XX століття)	86
Моціяка П. П. Спогади Т. Масарика про початок Першої світової війни	96
Оніщенко О. В. Жіноче обличчя революції: уявне чи реальне	99
Владимирова Н. А. Радянська влада в Чернігові в 1917–1918 роках: демократія чи авторитаризм	103
Острянка А. М. Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури і мови: нові джерела чи історія по-новому?	110
Шевченко А. Ю. М.Н.Петровський: представник офіційної науки чи об’єктивний історик?	112

Овдієнко П.П., Потапенко М. В. Біля витоків українського лівого радикалізму: історичний портрет Л. Бочковського	118
Овдієнко П. П. Драма селянської демократії: коли і чому розпалася українська селянська спілка	125
Гай-Нижник П. П. Робітничі профспілки, роботодавці і гетьманський уряд: історія трибічного конфлікту і досвід незавершеної розв'язки	131
Турченко Г. Ф. “Воєнний комунізм”: більшовицький експеримент чи продовження політики царського уряду? (На матеріалах Півдня України)	142
Ігнатуша О. М. Національна модернізація православної церкви за часів української революції 1914–1920 рр.: відгук на кризу чи крок до розколу?	150
Галамай О. М. Вплив владних структур на стосунки між релігійними течіями Поділля у 20-х роках ХХ століття	159
Циба В. М. Українізація: вимушений компроміс чи провокація влади?	164
Коляструк О. А. До питання про деякі стереотипи у дослідженні політики українізації (20–30-ті рр. ХХ ст.)	167
Журба М. А. Міжнародна “Червона допомога” в українському селі: стереотипи й історична дійсність	171
Брага К. М. Соціально-економічні конфлікти на промислових підприємствах України та роль профспілок у їхньому врегулюванні у 1921–1929 рр	176
Воронко О. Г. Демографічні процеси в містах України середини 20-х рр. ХХ ст. (за підсумками Всесоюзного перепису населення 1926 р.)	186
Довбня О. А. Судові переслідування селян в Україні у 1930–1932 рр.: трагічні сторінки вітчизняної історії	190
Лутай М. Є. Польська організація військова на Житомирщині: міф чи реальність?	194
Патриляк І. К. До проблеми участі батальйону “Нахтігаль” у знищенні львівської інтелігенції та єврейського населення	198
Горбуров Є. Г. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля півдня України в роки німецько-румунської окупації. З ким і проти кого?	204
Кушнір П. Т. Позиція ООН: как решается арабо-израильский территориальный спор	219
Остапенко В. О. “Хрущовізм” – як соціально-політичне явище в історії України	224
Дмитрук В. І. Хто ж винен у ліквідації української греко-католицької церкви на Закарпатті?	227
Григорчук П. С., Романюк І. М. Рух тридцятитисячників в Україні: союзницька допомога селянству чи чергова політична кампанія?	233
Гузенков С. Г. Метричні книги: недооцінений різновид масових джерел (інформативний аспект). Введення у науковий обіг поняття “масові джерела”	236

Бойко О. Д. Демократизація як фактор суспільних трансформацій в Україні у добу перебудови	246
Бойко О. Д. Місце і роль гласності у контексті суспільно-політичних трансформацій в Україні у добу перебудови	251
Половко І. В. Яким є рівень правової свідомості сучасної української молоді (за матеріалами соціологічного дослідження)?	261

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Кедун І. С. Історична топоніміка Новгород-Сіверського: домінування старого чи модерну?	266
Белая А. С. Белорусы на Черниговщине: из истории научных и культурных связей	269
Шапоренко В. В. Сокиринці у творчості художника-пейзажиста О.Я.Волоскова	273
Ципляк Н. О. З історії педагогічної підготовки учнів Чернігівської духовної семінарії	277
Ткаченко В. В. Громадська діяльність П.С. Коробки	281
Чуткий А. І. Михайло Максимович і Микола Дашкевич: проблема тяглості наукової традиції в Університеті Св. Володимира	284
Кочергін І. О. Визначна роль О.М. Поля в економічному та культурному піднесенні Придніпровського краю	290
Старков В. Олександр Малинка і його фольклорно-етнографічні дослідження	293
Шкварець В. П. Ілля Львович Борщак повертається в Україну	298
Дмитренко А. П. Київське юридичне товариство в 1877–1884 роках: проблема об'єктивності його діяльності в оцінках вченими-юристами О.Ф. Кістяківським та Д.І. Піхном	302
Махорин Г. Л. Благодійницька діяльність у ХІХ – на початку ХХ століття	307
Боровик А. М. З історіографії проблем українізації загальноосвітніх шкіл 1917–1920 рр	312
Адамович С. В. Загальна українська культурна рада (1915–1918 рр.): невідома сторінка з історії українських культурно-освітніх організацій	315
Самойленко С. Г. Праця чернігівських учених про культуру	319
Голець В. В. Кооперативна освіта Північного Лівобережжя України в умовах непу (1921–1928 рр.)	322
Баранков О. Г. Освітня політика українських урядів щодо національних меншин у період національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.): пошук оптимальних моделей чи тиск політичної кон'юнктури?	326
Зозуля С. Ю. Чи існувала Ніжинська історична школа в 20-х роках ХХ ст.?	333
Ляшенко Т. В. Роль громадсько-культурних товариств у розвитку музичної освіти на Чернігівщині (перша третина ХХ ст.)	335
Пащенко В. О. Чи все ми знаємо про Ярослава Галана?	339

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Казаков А. Л. Гончарні клейма XII – першої половини XIII ст. з Чернігівського “передгороддя”	350
Рахно О. Я. Чи був статистик Олександр Русов археологом?	352
Черненко О. Є. Яка доля Чернігівського скарбу 1923 р.?	363

2003

Випуск 22. Із наукової спадщини І.Я. Заславського

ФІЛОЛОГІЯ

Самойленко Г. В. Визначний вчений і педагог	6
---	---

Ісай Якович Заславський

Про російську літературу

Рукопись Пушкина. О варианном фонде романа “Евгений Онегин”	11
О поэтическом мастерстве Лермонтова (Из наблюдений над последними стихами поэта)	26
“Парус” (фрагмент)	38

Про перекладачів

Павло Грабовський – перекладач “Онегіна”	44
Микола Садовський – перекладач Олександра Пушкіна	55
Микола Зеров перекладає Пушкіна	60
Невідомі переклади Драй-Хмари з російської лірики	69
Дві українські інтерпретації комедії Л.М. Толстого “Перший винокур”	76
“Власть тьмы” в українських перекладах	85
Три російські переклади з української поезії	91

Про українських класиків та їх твори

Шевченків “Кавказ” як художній феномен	101
Про один Шевченків вірш (“Н.Костомарову”)	108
Вірш Шевченка “Мені здається, я не знаю...”	113
Є. Моссаковський та його незакінчена праця про Т.Г. Шевченка	120
“Мойсей” Івана Франка у типологічних зв'язках з колом поетичних ідей та образів М. Лермонтова	127

3 етюдів про неокласиків та інших поетів

Микола Зеров як особистість	142
Павло Филипович	149
Поет і його дочка	153
Поет, брат поета (М.Орест)	160
"Мислі й чуття небуденні" (Поезія Михайла Ореста)	167
Невідома праця про поезію Павла Тичини	173
Поезія вогненних літ	181

2003

Випуск 23. Українсько-російські та білоруські мовно-літературні та культурні зв'язки

ФІЛОЛОГІЯ

Сидоренко Т. О. Поетичне Чотири-Євангеліє та інші Новозаповітні книги від Івана (Величковського)	3
Ісаєнко К. ІІ. Модель біографії М.Гоголя П. Кулішем (до проблем інтерпретації біографії письменника)	8
Жаркевич Н. М. Гоголівська проблематика на межі тисячоліть у журналі "Слово і час"	13
Хоменко Ю. Н. Гоголь и проблемы художественного перевода	21
Бережняк В. М., Пащенко В. М. Декодування взаємодії українських, російських, білоруських мікросистем у регіоні Новгород-Сіверщини	29

ІСТОРІЯ

Самойленко С. Г. Формування громадської думки в середовищі ніжинської козацької та духовної еліти другої половини XVII ст.	33
Уривалкін О. М. Таємниця Кодацького походу 1684 р. Спроба історичного аналізу	51
Бойко В. Формування населення Чернігівської губернії. Діаспори на окраїнах Російської імперії	53
Данилевич О. П. Одеська Громада в 70-х роках XIX ст	59
Сидорович О. С. Фундатор української кооперації	62
Рудницька Н. Середня і вища освіта євреїв на Волині у XIX ст.: русифікація чи юдаїзація?	67
Моціяка П. П. Діяльність Чехословацької Національної ради у 1916–1918 рр	74
Ховрич С. М. Запровадження предметної системи в КПІ, а також в ХТІ та КГІ: чи була необхідність?	77
Потильчак О. В. Німецькі військовополонені і суспільні настрої в Україні у 1944–1945 рр	84

Давиденко Ю. М. Національні військові організації на території Польщі на початковому етапі Другої світової війни (1939–1940 рр.)	91
---	----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Культура Чернігівщини періоду Київської Русі	97
Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Особливості розвитку культури на Чернігівщині у XIII – першій половині XVIIст	122
Михальський Е. Н. Назначение И.С. Орлая директором Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине	139
Будзар М. М. Садибна культура України останньої третини XIX сторіччя: Микола Костомаров в садибі Киселів	179
Аніщенко О. В. Професійні досягнення вітчизняних фахівців та учнівської молоді в експозиціях всеросійських, регіональних і міжнародних виставок (1881–1913)	185

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Зеленська Л. І. Документи про культурні явища на Чернігівщині	194
--	-----

2004

Випуск 24. До 195-річчя з дня народження М. Гоголя та 25-річчя оновлення вивчення спадщини письменника у Ніжинській вищій школі

Самойленко Г. В. Нежинская гоголиана на рубеже веков (1979–2004)	3
Яровий О. С. “Внутрішній” Гоголь: актуальність духовних шукань ...	13
Арват Н. Н. Формы и функции периода в художественных произведениях Н.В. Гоголя	18
Поліщук Я. О. Три інтерпретаційні парадигми “Тараса Бульби”: повість Миколи Гоголя в оцінці російської, української та польської критики	27
Мощенская Л. Г. Мир казаков в повести Н.В. Гоголя “Тарас Бульба”	48
Кириленко Л. О. До проблеми формування етнічного стереотипу українця у творчості Миколи Гоголя	52
Переломова О. С. Безеквівалентна лексика українського етнокультурного ареалу в мовній картині світу Гоголя	58
Боєва Е. В., Немировська О. Ф. Комунікативно-прагматичний потенціал безонімних номінацій у повістях М.В. Гоголя	62

Романова Л. В. Экспрессия синтаксических конструкций в произведении Н.В. Гоголя “Вечера на хуторе близ Диканьки”	67
Целехович Т. П. “Я воюю с ними и изгоню их...”: мифологема одержимого бесом в “Страшной мести” Н.В. Гоголя	70
Волковинский А. С. Эпитет в прозаическом тексте Н. Гоголя (еще раз о том, как сделана “Шинель”)	78
Сквира Н. М. Функциональная природа евангельских формул в контексте второго тома “Мертвых душ” Гоголя	85
Белая А. С. Языковое выражение коммуникативных стратегий литературных героев в поэме Н. Гоголя “Мертвые души” ...	89
Петрова С. М. Эргономика на уроках русской литературы в якутской школе	91
Николаенко А. И. О значении наследия Н.В. Кукольника для современного понимания отдельных моментов истории русской культуры	94
Якубина Ю. В. Гоголь и Гребенка (нежинский период биографии)	100
Розанова Л. Н. Гоголь и Основьяненко: украинский менталитет в русской литературе	108
Хомчак Е. Г. Типология создания образов в произведениях Н.В. Гоголя и И.А. Гончарова	112
Горак Я. Р. Повісті Миколи Гоголя у перекладах Анатолія Вахнянина	119
Пустовит Т. Н. Гоголевский взгляд на историю и современная историческая проза (на материале произведений Д.Балашова)	125
Намакштанская И. Е., Куглер Н. О. Гоголевские мотивы в поэтике В.С. Высоцкого	129
Сапченко Л. А. “Русский помещик” из “Выбранных мест...” Н.В.Гоголя: проблема жанра	140
Жаркевич Н. М. Трилогия В.П. Авенариуса “Ученические годы Гоголя” в контексте художественных традиций русской классической литературы	145
Горбач Н. В. Історико-біографічні твори про М. Гоголя: “Прийшов у світ, щоб сказати про нього найбільшу правду” (повість Ю.Мушкетика “Жовтий цвіт кульбаби”)	151
Краснобаева О. Теория гоголевского комического в рецепции А. Крживона	155
Михед Т. В. Художня семантика теодицеї в контексті православної і протестантської традиції (Гоголь і Ірвінг)	164
Любченко В. Г. Микола Гоголь і чеська культура	170
Науменко Л. П. Відтворення українських реалій в англійських перекладах творів Миколи Гоголя	174
Хоменко Ю. М. “Вечера на хуторе близ Диканьки” Гоголя у перекладі Лесі Українки (до питання відтворення індивідуально-авторських фразеологізмів)	179
Чоботько А. В. В. Розанов о роли Н. Гоголя в истории России ...	184

2004

**Випуск 25. Присвячений 150-річчю
від дня народження М.К. Заньковецької**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко Г. В. Марія Заньковецька і її роль у розвитку театральної культури на Чернігівщині	3
Гладишева А. О. Мовна палітра авторської майстерності М.Заньковецької	80
Корнійчук В. Психологічні особливості акторської творчості Марії Заньковецької	84
Дорохіна Л.А. Мария Заньковецкая и народная песня	103
Половникова С. О. Непересічний талант, щедра душа	106
Пригоровський В.М. Племінниця М.Заньковецької письменниця Одарка Романова	108

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Підготовка текстів та вступні статті до них Г.В.Самойленка

Нитченко Д. Ясна зірка українського театру (Марія Заньковецька – 1854–1934)	112
Нитченко Д. Із спогадів артистки М.Малиш-Федорець (М.Мартинюк – 1885–1960)	122
Кочерга І. Рецензії про виступи М.Заньковецької в Чернігові	126
Проценко Ф. Д. Мистецькі спомини	129
Герасименко-Булигіна Г. Ф. Воспоминания о М. Заньковецкой ...	146
Із фондів Ніжинського архіву. Матеріали про організацію куточка М. Заньковецької в Окружному музеї	153

ДОДАТОК

Зміст випусків збірника “Література та культура Полісся” (вип. 1-25) 161

2004

**Випуск 26. Із літературної спадщини Ю.О. Збанацького
(до 90-річчя від дня народження письменника)**

Самойленко Г.В. Ю. Збанацький – співець Поліського краю	4
Бедзик Ю. Во славу людини	10

ІЗ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Ю. ЗБАНАЦЬКОГО

Автобіографія	23
Спогади про світлі дні	24
Торжество	29
Троє із мільйонів	33
Мысли о литературе и своем творчестве накануне юбилея	36

ПЕДАГОГИ

Учитель	45
К читателям	48
Макаренко Антон Семенович	52

СУЧАСНИКИ

Василь Нефелін	55
Почесний громадянин	57
Штрихи до портрета академіка П.Т.Тронька	66
З Довженкового саду	69

ВІДГУКИ

Шлапак Д. Про п'єси Ю.Збанацького	76
Кузьменко О. Щира сповідь про сталінізм	83
Козаченко В. Юрій Збанацький "П'ятий полк"	85

З НЕОПУБЛІКОВАНОГО

Чекання. Оповідання	90
Пройти крізь вогонь. Драма на 2 дії	104

ДОДАТОК

Зміст випусків збірника "Література та культура Полісся" (вип. 1-26)	1144
---	------

ЗМІСТ

Самойленко Г.В. Ю. Збанацький – співець Поліського краю	4
Бедзик Ю. Во славу людини	10

ІЗ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Ю. ЗБАНАЦЬКОГО

Автобіографія	23
Спогади про світлі дні	24
Торжество	29
Троє із мільйонів	33
Мысли о литературе и своем творчестве накануне юбилея	36

ПЕДАГОГИ

Учитель	45
К читателям	48
Макаренко Антон Семенович	52

СУЧАСНИКИ

Василь Нефелін	55
Почесний громадянин	57
Штрихи до портрета академіка П.Т.Тронька	66
З Довженкового саду	69

ВІДГУКИ

Шлапак Д. Про п'єси Ю.Збанацького	76
Кузьменко О. Щира сповідь про сталінізм	83
Козаченко В. Юрій Збанацький. "П'ятий полюс"	85

З НЕОПУБЛІКОВАНОГО

Чекання. Оповідання	90
Пройти крізь вогонь. Драма на 2 дії	104

ДОДАТОК

Зміст випусків збірника "Література та культура Полісся" вип. 1-26)	144
--	-----

Наукове видання

Література і культура Полісся

Випуск 26

Відповідальний редактор та упорядник
Самойленко Григорій Васильович

Технічний редактор: **Лисенко М.М.**

Комп'ютерна верстка та макетування: **Друзь О.П.**

Літературний редактор: **Остапенко Л.М., Олійник О.М.**

Коректор: **Конівненко А.М.**

Підписано до друку
Гарнітура Times
Замовлення №

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 10,7

Папір офсетний
Тираж 120

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул.Кропив'янського, 2, к. 217.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №1804 від 25.05.04 р.

8(04631) 2-22-37

E-mail: vidavn@ndpu.net